

Generalitat de Catalunya
Institut d'Estadística de Catalunya

Quaderns d'Estadística

número 3 octubre 2010

Confits estadístics

Històries catalanes
de comptes i de mesures

Confits estadístics

Històries catalanes de comptes
i de mesures

Barcelona, octubre 2010

Xavier López Andrés

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

López i Andrés, Xavier

Confits estadístics : històries catalanes de comptes i de mesures. – (Quaderns d'estadística ; 3)

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788439385691

I. Institut d'Estadística de Catalunya II. Títol III. Col·lecció: Quaderns d'estadística (Institut d'Estadística de Catalunya) ; 3

1. Estadística – Catalunya – Història

311(467.1)(091)

Edita:

Generalitat de Catalunya

Institut d'Estadística de Catalunya

Via Laietana, 58

08003 Barcelona

<http://www.idescat.cat>

1a. edició: Barcelona, octubre del 2010

ISBN: 978-84-393-8569-1

ISSN: 2013-3847 versió impresa

2013-5157 versió digital

Dipòsit legal: B-27.515-2010 versió impresa

B-39.947-2010 versió digital

El contingut d'aquesta obra —excepte les imatges— està subjecta a una llicència de Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 Espanya de Creative Commons.

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>

La versió digital inclou els canvis que s'hagin pogut produir després del tancament de l'edició en paper.

<http://idescat.cat/p/quad03>

Consell editorial: Joan Abril, Txema Castiella, Gemma García, Marta Masats, Josep Missé, Enric Ripoll i Cristina Rovira

Presentació

Els *Confits estadístics* que editem avui dintre de la col·lecció “Quaderns d'Estadística” són una atractiva monografia per a totes aquelles persones interessades en l'estadística i, en concret, en la història de l'estadística a Catalunya. L'autor és en Xavier López, un estadístic que treballa a l'Institut. El llibre ens presenta, en un estil amè i àgil, un seguit d'articles sobre diferents persones (Joaquim Torrens-Ibern, Lluís Carreño...), fets, institucions (l'Institut d'Investigacions Econòmiques, el Servei Central d'Estadística a la Generalitat republicana...) i circumstàncies relacionades, directament o indirectament, amb l'estadística a Catalunya que aporten dades interessants i, molt sovint, desconegudes.

No hi ha, fins avui, una història de l'estadística a Catalunya que expliqui com han estat els nostres progressos en aquesta matèria. Fora dels fets més evidents, no es coneixen molt bé les marrades, les oportunitat perdudes, les coincidències que l'han afavorit o ensorrat i l'empenta de les persones que hi han treballat. Els *Confits estadístics* expliquen —a vegades de manera informal, a vegades més seriosa— uns quants episodis de l'estadística a Catalunya. Tot i no pretendre-ho explícitament, creiem que són una bona aportació a la història de l'estadística al nostre país i un estímul per al seu desenvolupament futur.

En tot cas, com vàrem poder reflexionar amb motiu del recent 20è aniversari de l'Idescat, l'existència d'una estadística oficial avui a Catalunya, amb unes lleis i uns plans aprovats pel Parlament, són el fruit d'un llarg procés en què moltes persones i institucions han deixat esforços i petjades. Persones i institucions que han treballat perquè el país pogués tenir un coneixement rigorós de la nostra realitat per millorar-la.

Anna Ventura i Estalella

Directora de l'Idescat

Agraïments

El Consell editorial de Quaderns d'Estadística vol fer explícit el seu agraïment a les següents persones i institucions, per la gentilesa amb què han cedit les imatges que s'indiquen:

- Fundació Torrens-Ibern (Joaquim TORRENS-IBERN)
- Pilar BADENAS i BELTRAN (Lluís CARREÑO i PIERA)
- La Vanguardia (Laureà LÓPEZ RODÓ a la Comissió Mixta de Coordinació Estadística)
- Dr. David EDGEWORTH BUTLER (Rosa Florentina EROLES)
- Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona i Ajuntament de Barcelona (Classificadora SAMAS)

Índex

Presentació	3
Agraïments	4
Índex	5
Nota al lector	8

1   **Persones**

Els nombres per contagi de Comenge i Ferrer	16
Manuel Escudé Bartolí i l'estadística municipal.....	22
Estadística a la universitat i més: Joaquim Torrens-Ibern.....	26
La represa de l'estadística segons Lluís Carreño i Piera	30

2   **Institucions**

L'Institut d'Investigacions Econòmiques (1931-1939)	38
El Servei Central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya (1934-1939)	44
La Comissió Mixta de Coordinació Estadística	48
El Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.....	54

3   **Fets**

Capmany i la pista Viñaza	62
Els directors catalans del <i>Servicio de Estudios del Banco de España</i>	66
L'interès per l'estadística de Josep Tarradellas.....	68

4 Obra

La probabilitat segons Bails.....	74
Un Atlas Geográfico Ibero-Americano d'accent català.....	78
L'Anuari d'Estadística Social de Catalunya del Museu Social.....	80
Habemus IPC!	84

5 Circumstàncies

La nissaga catalana de Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926).....	90
Notes d'estadística	92
L'estadística vol una llegenda	96
Cadàver perdut. Gratifico devolució	98
Màquines de comptar	102
Lectures d'estadística.....	106

Índex de persones	110

Confits

Nota al lector

Nota al lector

El confiter [...] és un home d'imaginació considerable.

Josep PLA

El que hem menjat, p. 483

L'estadística [és] un fre a la nostra fantasia.

Robert SKIDELSKY

El retorn de Keynes, p.11

Tots convivim amb els nombres. A vegades els donem una importància tremenda. Fins i tot es podria dir que tenim una obsessió compulsiva per comptar: un Déu, *Dos hombres y un destino*, Lo pi de les tres branques, els Quatre Gats, i així anar fent. No acabariem mai els exemples. Semblem convençuts, de forma una mica ingènua i desorbitada, que si reduïm a xifres els assumptes de la vida corrent tindrem una descripció exacta, definitiva de com són les coses. Quan Leporello vol explicar quina peça és Don Giovanni compta les dones que ha enganyat i les classifica en categories:

In Italia seicento e quaranta;
In Allemagna duecento e trentuna;
Cento in Francia,
in Turchia novantuna;
Ma in Ispagna son già mille e tre¹.

En total, dues mil seixanta-cinc. A casa nostra ni el romancer s'escapa de l'entusiasme per comptar. Una infanta emmetzinada per la madrastra n'està tant, de comptar, que aprofita l'agonia per fer inventari del seu patrimoni i en precisa la distribució:

Set castells ne tinch á França,
tots set al servey del Rey;
los quatre'ls deix á don Carlos,
á don Carlos, germá meu,
dos á la meva germana
l'hora que la casarèu;
lo darrer será pels pobres,
pels pobres i pels romeus;²

Es pot argumentar, doncs, que comptar interessa. I si tenir dades és útil per reforçar un argument, per fer-se entendre pels altres, o per entendre les coses dels altres, potser el quefer dels estadístics importa una mica. Això no vol dir per força que l'estadística també interessi. Al cap i a la fi, tots

¹ MOZART, W. A. *Don Giovanni*, acte I, escena V. Llibret de Lorenzo DA PONTE.

² *Lo testament de n'Amelis ò L'infanta Enmetzinada*, dins d'AGUILÓ i FUSTER, M. (1893) *Romancer popular de la terra catalana: cançons feudals cavalleresques*. Barcelona, Llibreria d'Alvar Verdaguer, p. 151 i 152.

parlem i usem diners i, en canvi, la majoria abominem la gramàtica i la teoria econòmica. A més, si un prova de comptar les coses corrents troba de seguida que no és una feina senzilla. És millor recórrer a mètodes especialitzats, els que s'expliquen uns estadístics als altres com menestrals d'un gremi antic.

En tot cas, la història de l'estadística a Catalunya és un camp per descobrir, sobre el qual s'ha dit poca cosa i menys encara de forma sistemàtica. A Espanya hi ha uns quants repertoris d'història de l'estadística —tampoc massa— i a vegades remetent a estadístics catalans, o a la seva feina, però no hi ha cap resum, cap compendi de l'evolució de l'estadística a Catalunya. Si un vol saber-ne quatre coses queda abocat a pillar-les aquí i allà i a admetre que, com en qualsevol pillatge, el botí serà incomplet i d'una importància irregular. Per orientar-se no tindrà mapes, només quatre indicacions de poca utilitat, massa generals o massa detallades, a una escala sense valor cartogràfic de tan gran o de tan petita. No sembla, doncs, que ningú s'hagi molestat encara a acoblar les peces, ni a saber si ja les tenim totes o si tenim les més importants. Vet aquí una bona notícia per a investigadors ociosos.

La mala notícia és que els *Confits estadístics* no podran reparar aquesta avaria. Només són un grapat de notes soltes, d'episodis aïllats sobre l'estadística que es feia a Catalunya abans de 1978 —l'any que la Generalitat va recuperar un *Servei Central d'Estadística*. Els *Confits* no tenen una bastida que els endreci, ni hi ha la pretensió que tinguin cap estructura. Amb un criteri indulgent es pot dir que són un batibull —i potser per això mateix són història degenerada, esventada. Podria passar que al final a còpia de *Confits* sortís un paisatge, però serà un paisatge matusser, no una història de debò. Ni tan sols serà una d'aquelles històries de *miglionaris* estenopeics i sense solta que tant agradaven GIDE. Deixar que l'ull compongui tot sol una imatge a partir de taques separades, sense cap traç ferm, és una broma impressionista que només funciona si les pinzellades són a lloc, i aquesta no és una proesa fàcil. De jove Fabià ESTAPÉ la va aconseguir, i va relligar molta història redactant seixanta o setanta veus disperses per a un *Diccionari d'Història d'Espanya*, però aquestes coses no es repeteixen així com així. I com que tampoc és la intenció provar-ho deixarem els *Confits* en un grapat d'elements per a una història menuda de l'estadística a Catalunya, que és una forma de dir que no compromet a res.

El pla per triar l'assumpte dels *Confits* és senzill d'explicar. No n'hi ha hagut d'altre que tibar de les notícies disponibles sobre la història de l'estadística a Catalunya, imperfectes com són, i descabdellar-les xano-xano. En la pràctica, això vol dir girar a dreta o a esquerra una mica a l'atzar de les troballes. La selecció dels assumptes s'ha acabat fent segons la rellevància del cas, pel fet que fos singular o poc conegut, pel seu interès anecdòtic, o pel seu valor per il·lustrar la relació entre l'estadística i la vida corrent. Hi ha *Confits estadístics* que en una història estricta quedarien en segon terme però que aquí els podem atribuir un valor cordial. Tal selecció idiosincràtica fa bo, per exemple, un *Confit* dedicat a l'estadístic i economista angloirlandès EDGEWORTH, que no va arribar a visitar mai Catalunya, ni a dir una paraula en català —a banda del seu nom, Ysidro. No és gens clar que Edgeworth cabés en una història formal de l'estadística catalana, però ja s'ha dit que els *Confits* són una forma de ronsejar una història formal de l'estadística catalana.

Ara bé, abans de tastar cap *Confit*, i encara que no arribin a ser una història ben lligada, convé saber per què caldria una història de l'estadística a Catalunya. ¿Quin és l'interès pràctic de conèixer com s'han produït els avenços de l'estadística a casa nostra? Per conveniència separarem la pregunta en dues de més petites. La primera és clàssica: ¿ja té sentit estudiar la història de qualsevol ciència, o és un exercici de lluíment estètic, d'erudició diletant? La segona és si té sentit emfasitzar tant la matèria —*estadística*— com el territori o la col·lectivitat —*a Catalunya*.

Pel que fa a la primera qüestió, podem recórrer als tres o quatre arguments que Joseph Alois SCHUMPETER va trobar que justificaven fer història de la ciència, i pels quals aquest és un camp

d'estudi i no una forma d'entreteniment.³ Convé fer-ho, deia Schumpeter, per raons pedagògiques; si no hi ha una mica de perspectiva històrica, qui estudiï una ciència qualsevol tindrà una

sensació de falta d'orientació i de sentit, [ja que...] els mètodes en ús en un moment concret contenen els èxits i carreguen també amb les runes de la feina realitzada en un altre temps i en condicions del tot diferents.

A més, però, hi ha raons heurístiques. La història de la ciència proporciona *nova inspiració* i ens diu

la futilitat i la fecunditat de les controvèrsies; les marrades, els esforços perduts, els atzucs; sobre els moments d'estagnament, de la nostra dependència de l'atzar, de com no fer certes coses, [...] Són lliçons que ens fan entendre perquè hem progressat tant i perquè no ho hem fet més.

També hi ha raons metodològiques:

És possible abstreure de l'observació i la formulació del procedir científic una espècie de lògica pragmàtica o descriptiva; i aquesta observació implica l'estudi de la història de les ciències, o es fon amb ella.

No és estèril, doncs, fer un cop d'ull avui a l'estadística d'ahir.

Però la pregunta tenia dues parts. Vistos alguns motius per estudiar història de l'estadística en general, cal argumentar la conveniència d'estudiar història de l'estadística a Catalunya en particular. Si es vol una història de l'estadística per aprendre del passat, per què una història de l'estadística a Catalunya? No complica això les coses? Al cap i a la fi hi ha raons per anar sospitant que les aportacions teòriques autòctones no han tingut gaire quirsats. De fet, podria ser que no hi hagi hagut cap mena d'aportació teòrica autòctona. En garbellar l'estadística catalana no ens quedarem amb un grapat de curiositats sobre estadístics menuts? I si es tracta d'aprendre del passat, no aprendrem més dels estadístics grans que dels petits i de poc profit? Més, encara, hi ha el risc que en afegir el gentilici catalana un comenci a bandolejar i a discutir què és i què no és estadística catalana, i això sí que és una complicació estèril.⁴

Tot plegat aconsella fer una història ambulant de l'estadística, que espigui el millor de cada lloc i de cada època, i no una història de l'estadística a Catalunya. En canvi, els Confits s'ajusten a l'estadística catalana. Es pot pensar si aquesta manera de fer no té un punt de lleugeresa i de frivolitat. Potser sí, però què voleu! Si la nostra estadística fos més coneguda potser no semblaria tan petita. Ben mirat, concentrar-se en l'estadística catalana més aviat sembla temerari. Si no hi ha una història de l'estadística a Catalunya potser és perquè l'estadística no té massa història, a Catalunya. Potser és un miratge, com l'illa de San Borondón, i esforçar-se a concretar-la serà un disbarat i una aposta infructuosa. Decidir-se per l'estadística a Catalunya és, com totes les deci-

3 SCHUMPETER, J.A. (1952) *Història de l'anàlisi econòmica*. Ariel, p. 38-41. Una de les persones que ha popularitzat entre nosaltres les raons de Schumpeter és Lluís BARBÉ, que a més d'explicar-les a classe les va incloure al seu *Curs d'Introducció a l'Economia* (1991), per tal que quedessin clares a tothom. Schumpeter enumera quatre raons, i no tres, però la darrera és sobretot d'aplicació en economia, i menys en altres ciències: en economia hi ha una proporció enorme de resultats que s'han perdut pel camí, i que s'han ignorat fins que la història del pensament econòmic no els ha recuperat. Imagino que això és perquè en economia són possibles moltes formes plausibles d'organitzar els processos. Encaixa bé, aquí, una versió lliure d'una frase ja dita per altres abans: en medicina hi ha una sola manera de no tenir una cama trencada, mentre que en economia hi ha diverses maneres de no estar en crisi. En ciències socials no sempre és senzill saber què volem, ni què cal corregir. Orientar-se enmig d'una selva d'explicacions alternatives no és poca cosa. Ara bé, jo diria que no hi ha una proliferació d'escoles estadístiques, o de formes de fer estadística, comparable al nombre d'escoles en economia.

4 Aquí convé un cop d'ull a ARGEMÍ, L.I. (2005) *Història del pensament econòmic a Catalunya*. Eumo Editorial. Fixeu-vos en l'apartat *L'enfocament nacional*, p 18 a 22, dins la *Introducció*.

sions importants, una elecció arriscada. A més, el privilegi de llibertat d'acció porta solidari allò de *noblesse oblige*. En el nostre cas, fer inventari de l'estadística catalana i treure-li les teranyines ens obligarà a quedar-nos amb el botí que en surti, gros o petit.

En aquests *Confits* no hi ha cap definició expressa de què vol dir Catalunya o, si es vol, expressament no hi ha cap definició. En la pràctica el gentilici només vol afegir un grau de complicitat entre l'estadística i el lector que ajudi a fer passadora l'estadística antiga. A més, recórrer als materials més a l'abast proporcionarà un cert confort; no hi ha xovinisme ni localisme, aquí. Es podrien dir munts de coses interessants de Sir William FLEETWOOD, bisbe d'Ely i inventor el 1707 del primer índex de preus seriós. El difunt bisbe d'Ely les entomaria amb la paciència d'un mort. Ara bé, aquest mateix bon conformar també el tenen els nostres estadístics quan traspassen i, en canvi, hi ha l'entrebanc que el rastre de Fleetwood és allà —a Anglaterra, vull dir— i nosaltres som aquí. Així, doncs, cenyim els *Confits estadístics* a l'estadística catalana per raons de gust, d'estratègia i perquè resulta pràctic.

Ara bé, parlar d'estadística a Catalunya, i no d'estadística tota sola, obliga a fer història relativa, història comparada. Aquesta maniobra és útil perquè el nostre país no és al rovell de l'ou. No importa tant quines idees originals hem tingut en matèria d'estadística —ja s'ha dit que no n'hem tingut, d'idees, i no cal insistir-hi— sinó com s'han difós a casa nostra les idees i els resultats teòrics obtinguts per altres i com les hem adaptat a contextos i a problemes pels quals no van ser previstos, i a quina velocitat.⁵ Els filòlegs d'això en diuen *recepció*, un procés menys passiu del que es podria pensar pel nom. No es reben idees en el mateix sentit que s'importen cotxes, a punt de ser engegats. L'assimilació d'idees obliga a un cert procés d'adaptació i, per tant, a un grau de creativitat, d'invenió i d'originalitat. És una innovació subsidiària, si es vol, però de moment som aquí; no es tracta de veure què ha aportat Catalunya a l'estadística, sinó l'estadística a Catalunya. Un exemple ho aclarirà. En començar el segle vint FLORES de LEMUS va omplir Catalunya d'empírics. Enviava tots els catalans que podia a estudiar a Alemanya, no a Anglaterra. Això ens va proveir d'historicistes i d'institucionalistes que malfiaven de la teoria. Només es podien arrapar a les dades i l'estadística. Doncs bé, potser no és només per aquesta raó, però és també per aquesta raó que els primers serveis d'estadística autòctons són d'aquell moment —productes d'importació adaptats a les limitacions de la nostra administració local.

Però compte, aquí. Una manera tan enraonada i mecànica de justificar la història no acaba de funcionar. També en començar el segle vint el demògraf VANDELLÓS es va interessar més per la natalitat i la fecunditat que no pas per la mortalitat. En aquella època no es podia ignorar la mortalitat sense una bona raó, perquè a Barcelona un se n'anava molt fàcilment a l'altre barri. Hi ajudaven una *febre de Barcelona* (paludisme), una *grip espanyola* (febre tifoide), un *pulgó* (tifus exantemàtic) i altres inconveniències molt sentides que avui la medicina resoldria d'un cop de ploma. Vandellós devia estar més influït per les idees de remots demògrafs francesos que per la quotidianitat esfereïdora de Barcelona. Vet aquí que la història i els mètodes de la ciència s'escapen a les lleis normals de l'òptica i la mecànica. En història els personatges es veuen més grans com més lluny són, deia CHESTERTON, i en els mètodes de la ciència les idees llunyanes poden ser més tangibles i minerals que els fets propers. Ara bé, deixem-nos de marrades; jo no sé molt bé com ha de ser una història de l'estadística a Catalunya, però segur que ha de ser una història comparada.

I garbellant, garbellant, ens podríem trobar amb contribucions a l'estadística de persones avui oblidades, o menystingudes. Hi ha exemples fins i tot en l'Espanya ascètica i decadent del segle XVII. Mentre va ser viu tothom coneixia Juan CARAMUEL LOBKOWITZ (1606-1672), un bisbe pistolero, barroc i desmesurat. Era tan popular que, en morir, un exagerat va penjar una pancarta on es llegia «*Ante cadet mundus quam surgat Caramuel secundus*»⁶. Caramuel va ser un matemàtic celebradíssim en el seu moment, després ignorat i finalment retrobat. Fou abat a Montserrat —a Praga,

5 Novament, ARGEMÍ, L. (2005) *Història...*

6 En una traducció no autoritzada, «*Abans s'ensorrarà el món que hi haurà un Caramuel segon*».

no a la nostra muntanya— i va anar de poc que el Sant Ofici el rostís, per professar un laxisme descordat. Però mentrestant va treballar amb logaritmes i probabilitats i avui també se'l recorda per uns cal·ligrames i laberints de la seva invenció basats en les regles de la combinatòria. Va dur una vida desterrada i errant i sortosament no va fer deixebles. Tenim també nosaltres alguns d'aquests il·lustres oblidats? No és gens segur, és clar. I, si hi són, trobar-los demanarà sort i una paciència de safraner o, en termes més nostrats, de puntaire. En el catàleg preliminar de persones il·lustrades que l'Ernest LLUCH va fer a *La Catalunya vençuda del segle XVIII* hi ha sobretot músics i també escriptors, escultors, gravadors, arquitectes, metges, historiadors, alguns científics, però pocs matemàtics, ni estadístics. Tot just cita Benet BAILS, em penso. Algun d'ells va fer contribucions a l'estadística i avui ho hem oblidat? Podria ser, encara que un diria que la Catalunya del segle XVIII, fins i tot la il·lustrada, es preocupava sobretot d'altres coses. O que s'assemblava al Baró de MALDÀ, més propensa a *lo xocolatet* i al teatre que no pas a la matemàtica.

Avui Catalunya també és més coneguda pels seus poetes, pels seus arquitectes i per la seva escudella que no pas pels seus estadístics, aplicats o teòrics. En el cas dels estadístics teòrics, seria un tema d'alegre especulació discutir per què no n'hi ha hagut. És rar, perquè el país ha donat molts excèntrics —vull dir persones que procuren tenir idees solvents, però originals i fora de moda, no persones que són estrafolàries per moda. Ja se sap que fer poesia i fer matemàtica són coses semblants; totes dues són difícils i requereixen enginy i lectors soferts. I, si força excèntrics s'han fet poetes, perquè tan pocs s'han fet estadístics teòrics? En matemàtiques hem tingut Arnau de VILANOVA i Ramon LLULL, i després van venir Tomàs CERDÀ, Benet Bails, Felip de SENILLOSA, Jaume NOVELLAS, Josep BARALT, Llorenç PRESES, i ja més cap aquí l'inefable Esteve TERRADAS (1883-1950), Pere PUIG ADAM (1900-1960) i els que feinegen avui mateix. En canvi, cap d'ells és popular, i potser una llista no abreujada continuaria semblant massa breu.

Un passeig preliminar pels materials més corrents permet dir, amb caràcter general i exploratori, que l'estadística a Catalunya: (1) ha estat de mena aplicada, no teòrica, més centrada en les dades que en els mètodes; (2) no ha tingut cap marc institucional durador en què basar-se, fins i tot quan les oficines d'estadística ja eren cosa corrent en països ben propers; (3) s'ha anat construint des d'aproximacions molt distintes, per guiar metges, higienistes, advocats, economistes, demògrafs, geògrafs i viatgers, funcionaris, meteoròlegs, historiadors, i d'altres que (4) dedicaven a l'estadística esforços a temps parcial o de manera intermitent.

Si un fa estadística aplicada, i no teòrica, està abocat a produir materials estadístics, i aleshores necessita institucions que l'emparin. Doncs bé, vist en conjunt i pel que fa a l'estadística, no sembla que a Catalunya hagin acabat de funcionar mai, les institucions. No han tingut prou recursos, o han durat poc o les que hi ha hagut només s'han preocupat accidentalment de l'estadística. Fins a les acaballes del segle XIX l'estadística a Catalunya progressa més per esforços personals que no institucionals. No s'acaba de trobar la manera d'encastar l'empenta de les persones dins les institucions, i aquesta indefensió ha reduït les probabilitats d'èxit. Qui ha volgut practicar estadística ha hagut de marxar —com el primer Manuel ESCUDÉ BARTOLÍ— o ha hagut d'esforçar-se a crear les seves pròpies institucions, que no han sobreviscut quan ha faltat el seu nervi —com TALLADA o Vandellós. En tot cas, els estadístics no han pogut integrar-se enlloc, i sense l'escalf dels iguals és difícil continuar. Només es pot recomençar, repetidament.

D'altra banda, els estadístics catalans han estat gent espavilada, però amb poca educació estadística formal. Això s'ha d'entendre bé. Els millors manuals d'estadística, tal com es concebien fins ben entrat el segle XX, sorprendrien moltíssim qualsevol estudiant modern. Només hi havia text, feien èmfasi en les classificacions i en l'estadística administrativa i contenien poquíssims símbols i cap de les idees que avui són corrents, com ara els contrastos d'hipòtesi. Però en això els manuals d'estadística disponibles a Catalunya no eren inferiors als estrangers. La idea d'aplicar la matemàtica a les persones i a les societats, l'estadística teòrica i el mostreig tal com els entenem nosaltres, és un invent modern, de finals del segle XIX. Quan dic poca educació estadística formal vull dir que

la *ley MOYANO*, que va menar la nostra universitat entre 1857 i 1970, va arraconar l'estadística a les Facultats de Dret, dins la matèria *Economia Política i Estadística* —i a Catalunya només a la Universitat de Barcelona; no n'hi havia altra, encara que tingués el sobrenom de *Literària*. Només existia com a assignatura independent en les Escoles de Comerç, i no es considerava en absolut en les Facultats de Matemàtiques i Físiques. Quan l'any 1931 Esteve Terradas va impartir a Madrid un *Curso de Estadística de Muestras* ho va fer a la Facultat de Dret. La primera càtedra oficial d'estadística matemàtica a la Universitat de Madrid és de 1932, a càrrec d'Olegario FERNANDEZ BAÑOS.

Això no va ser sense conseqüències, és clar. Els professors d'estadística eren simultàniament experts en tota mena de drets, traductors de llatí i vés a saber quantes coses més que ara sonen incompatibles amb el quefer estadístic. Per exemple, Antoni J. POU i ORDINAS (1834-1900), catedràtic d'Economia Política i Estadística a la Universitat de Barcelona i autor d'un popular *Curso de Estadística*, estava preocupat sobretot pel seu tomisme i per les seves tasques com a professor de dret canònic.

El resultat va ser una estadística a temps parcial, secundària com a matèria acadèmica i feta per persones que no eren exclusivament estadístiques, ni tan sols principalment. Si el nombre d'estadístics era baix, el d'estadístics professionals encara ho era més. El títol de la tesi que Jordi PASCUAL va presentar l'any 1975 sobre Vandellós, un dels estadístics més remarcables de Catalunya, no es referia a *Vandellós i l'estadística*, ni a *les estadístiques de Vandellós*, sinó a l'activitat de Vandellós com a economista.⁷ Més exemples: Manuel SÁNCHEZ SARTO, que va ser director d'estadística de CAMPSA a Barcelona, era també doctor en dret, traductor de moltes coses, a més de manuals d'estadística anotats, i professor d'Història Econòmica a la Universitat Autònoma. Fora d'Espanya, els primers estadístics i demògrafs també tenien un problema de repartiment d'esforços, però ells compartien l'estadística amb les matemàtiques o la física —DIVISIA, Edgeworth, KÖNUS, LEXIS, MARSHALL— i en el seu cas l'entrebanc d'haver de combinar disciplines es va convertir en un punt fort.

Però bé, si ara es reivindiquen les feines a temps parcial no farem fàstics als estadístics a temps parcial. Al cap i a la fi, John STUART MILL també va ser un economista a temps parcial, i pels resultats ningú ho diria: la seva feina enutjava MARX fins al paroxisme. Vejam que surt, doncs, de confitar a estones semblances estadístiques, d'acord amb la tradició dels estadístics del país.

Xavier López Andrés

Llançà, estiu del 2010

7 PASCUAL, Jordi (1975) *Un economista catalán: José Antonio Vandellós Solà* (1899-1950). Tesi dirigida per Joan Hortalà. La tesi és inèdita, però es pot consultar íntegra a la biblioteca de la Universitat de Barcelona o resumida en l'annex al volum publicat l'any 1986 per Edicions 62 de VANDELLÓS, J.A. (1935) *Catalunya, poble decadent*.

Confits

Persones

Els nombres per contagi de Comenge i Ferrer

La medicina del segle XIX tenia una tirada especial per l'estadística sanitària. La considerava un fonament de la salut pública. En canvi, es va trobar en condicions d'indigència estadística. Només va haver-hi estadístiques sanitàries d'alguna qualitat a partir de 1870, quan el Registre Civil es va fer universal, i en això Barcelona va fer un bon paper. Va ser la primera ciutat d'Espanya a treure profit estadístic i sanitari del Registre Civil, en gran mesura pels esforços del metge Luís COMENGE. Ell reputava aquestes dades de necessàries per orientar la medicina social i la higiene pública: «sin el legítimo criterio aritmético, la ciencia de la salud y la enfermedad se reduciría a un cúmulo de intuiciones y de sospechas».

Encara que els seus treballs són d'estadística descriptiva, molt senzills —sumes, mitjanes, proporcions, freqüències i sobretot uns gràfics molt imaginatius— a Comenge el preocupaven problemes severs i d'interès general. Lligava la «urbanización defectuosa» amb la mortalitat, i treia conclusions sobre les conseqüències per a la salut pública de les condicions d'ambient, de sanejament i socials. Comenge s'esforçava a fer veure que a Barcelona les coses de la sanitat anaven per barris, que depenien de l'època de l'any i la climatologia, de la densitat de població, de la classe social, de l'estat de les aigües, dels pous i el clavegueram, de la ventilació i la mida dels habitatges. A més de les malalties endèmiques del país, com ara la tuberculosi, els brots infecciosos periòdics mataven milers de persones en uns mesos. El còlera, la febre groga, el tifus ictèric, el grip i el paludisme eren el doble de perillosos a la Barceloneta, Hostafranchs o les Drassanes que a la Concepció, la Llotja o el Born. El problema de Comenge era la higiene pública.

Els contemporanis de Comenge no li van apreciar gaire les seves publicacions estadístiques, però ara ha de ser recordat pels seus quinze anys de feina aprofitant el Registre Civil, entre maig de 1892 i març de 1907. Va fer una recopilació de dades eixuta, però d'una utilitat manifesta. Trobareu el resultat dels seus esforços a les seccions *Notas demográficas mensuales* (entre V-1892 i VI-1893) i *Cuadernos demográficos mensuales* (entre IX-1893 i XII-1899), ambdues a la *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, i també en la secció *Estudios demográficos de Barcelona* (I-1899 a III-1907), dins de la *Gaceta Médica Catalana*. Comenge també va rendir altres publicacions amb fonament estadístic, com ara *La tuberculosis en Barcelona* (1892), *Estadística sanitaria de Barcelona* (1892), *Síntesis demográfica de Barcelona* (1895), *Mortalidad y natalidad en Barcelona* (1900), *Mortalidad infantil en Barcelona según clases sociales* (1900) o *La vida obrera a Barcelona* (1904).

I doncs, qui va ser aquest Comenge consumit de la fotografia?

Luís Comenge i Ferrer va néixer a Madrid el dissabte de febrer de 1854, al carrer de l'Arco de Santa

Maria, 24, i traspassà a Barcelona el dotze de gener de 1916. Era fill del farmacèutic Joan Baptista COMENGE i PICÓ (1819-1890) i d'Elena FERRER d'ALBAIDA (1826-1903), tots dos d'Aielo de Malferit, a la Vall d'Albaida, sota Xàtiva. Aiello de Malferit és conegut sobretot perquè anys després hi va néixer Nino BRAVO, un cantant molt sentit que primer va fer època i després es va estavellar amb el seu automòbil. Consten una germana i un germà —Amàlia i Rafael. Comenge va ser cunyat de Josep CATALÀ y FLUIXÀ, un futur president de l'Audiència Territorial de Barcelona que potser va tenir un paper decisiu en la seva vida.

Entre 1864 i 1870 estudià batxillerat a Villahermosa —la de Ciudad Real, on el seu pare era metge titular. Després, el 1875, es llicencià en medicina a València. Els primers anys no fou un alumne brillant, més aviat regular; un estudiant una mica baliga-balaga amb aficions republicanes. Sembla que dedicava massa temps a un «*Centro Republicano Popular*». Es doctorà a Madrid el 1878 amb una tesi sobre la medicina al regnat d'Alfons V, amb grau d'excel·lent.

La seva afició per la història el va dur a fer d'auxiliar a les biblioteques i arxius del Ministeri de Foment. Ocupà el càrrec poc temps. No lligava gens amb aquella feina burocràtica, però li va reforçar el gust a remenar en arxius, pel qual després se'l coneixeria. També fundà i dirigí revistes mèdiques i diaris: *El Doctor Sangredo* (1883-1885, una «revista satírica profesional»), el *Boletín de la Salud* (1884) i *El Progreso*. Mentrestant, es guanyava la vida com a oftalmòleg i obstetra i fou nomenat metge de la fàbrica nacional de tabacs. L'any 1885 va treballar en missió sanitària a les epidèmies de còlera de València i Aranjuez. Era un entusiasta del mètode d'immunització de Jaume FERRAN CLÚA, però a Aranjuez va emmalaltir.

El 29 de juliol de 1887 es casa amb Julia PASTOR ARRANZ (1848-1931) a la parròquia de *San José* de Madrid. Tenia trenta-tres anys. La núvia era una vídua sis anys més gran i, a més, el nuviatge va ser força llarg: s'havien conegut el 19 d'octubre de 1881 «en una merienda campestre». No van tenir fills, Julia va aportar al matrimoni Luis de la TAPIA, nascut de l'anterior casament. Sembla que casar-se va fer bé a Comenge: va deixar els aires vagament revolucionaris i es va concentrar en la seva carrera mèdica i la seva afició a la història.

Dos mesos després de la boda, l'alcalde RIUS i TAULET el va cridar a Barcelona —potser Català hi va tenir alguna responsabilitat, en això, encara que la germana de Comenge havia mort mig any abans. Rius i Taulet era en el seu quart mandat, el de l'Exposició Universal, i li va encomanar dues tasques: dirigir un nou periòdic (*El Barcelonès*) i fer de metge auxiliar en el *Laboratori Microbiològic Municipal*, un invent del mateix Rius i Taulet. Estava dirigit per Jaume Ferran Clúa des de la seva creació, el 1886.

Un any després del seu nomenament, l'abril de 1888, Comenge ja era sotsdirector del *Laboratori* i va abandonar la direcció del diari. Acceptar la feina de Barcelona va ser un encert. Duia una vida partida en tres aficions que més aviat es feien nosa l'una a l'altra —erudició històrica, periodisme mèdic, acció sanitària— i a Barcelona va trobar en l'estadística la manera que cooperessin en un resultat tangible i eficaç. Als primers trenta anys de vida, tan desmanegats, van seguir uns altres trenta molt orientats i tibants.

Durant l'*Exposició Universal* va participar en el *Congrés de Ciències Mèdiques* com a director accidental del *Laboratori Microbiològic*. Pronuncia un discurs sobre *Algunos hechos experimentales acerca de la rabia y los resultados de las estadísticas sobre vacunas antirrábicas en los hombres y los animales*. La conferència li devia ser útil, perquè l'any següent (1889) el va mossegar un gos rabios. No desenvolupà la malaltia, però mentrestant quedà «en un estado de depresión psíquica lamentable, que puso en continuo sobresalto y constante angustia a sus deudos y amigos». Les paraules són de Rafael RODRÍGUEZ MÉNDEZ, autor d'una extensa nota necrològica de Comenge, molt sentida. Va ser llegida el 26 de novembre de 1916 a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona. L'any següent Luis de la Tapia, el fillastre de Comenge, la va fer publicar a càrrec seu. Rodríguez la va redactar a partir d'uns apunts autobiogràfics del mateix Comenge, que

és d'on surten la majoria de les notícies sobre la seva vida i circumstàncies. Era tot un caràcter, Rodríguez. Amic de Comenge, defensava les seves estadístiques, però li protestava els estudis sobre història de la medicina catalana. Va ser rector de la Universitat de Barcelona (1901-1905), però dimití voluntàriament quan el van acusar de demagog en crear una Extensió Universitària per difondre la cultura entre els treballadors. En política no va acceptar mai el nacionalisme i tendia a compensar aquesta actitud acostant-se al proletariat. En canvi, a Barcelona s'hi trobava de gust. Potser era radical —vull dir, lerrouxista.

Comenge va resultar un funcionari higienista d'extraordinària eficiència, molt competent en les seves feines profilàctiques. L'any 1891 va fer estrenar a Barcelona el primer centre de desinfecció d'Espanya. Era a Sant Felip Neri. Després en vindrien tres més, als carrers Llull, Cerdanya i La Vinyeta. També va engegar una campanya antituberculosa, degudament preparada amb la publicació de *La tuberculosis a Barcelona*. El 28 de juny va ser nomenat director de la *Secció d'Higiene Pública* del *Laboratori*, després anomenada *Institut d'Higiene Urbana*, una institució nova fundada el 1891. Per tenir les idees clares, cal saber que l'any 1891 el cos mèdic municipal constava de quatre seccions:

- a. Assistència mèdica i policia sanitària, a càrrec de Josep NIN i Ramón TURRÓ. A més elaborava les estadístiques demogràfiques.
- b. Secció d'Higiene Urbana. Dedicada a inspeccions higièniques i desinfeccions. Es va convertir en l'Institut de Higiene Urbana. Mort Nin l'any 1892, la Secció s'encarrega de les estadístiques.
- c. Bacteriològica.
- d. Higiene especial. Reconeixement de prostitutes.

Entre els anys 1891 i 1893 hi va haver a Barcelona una epidèmia de còlera. Els esforços de desinfecció de Comenge van ser mal rebuts pel públic, comprensiblement. Consistien a clausurar pous infectats, sobretot a la Barceloneta, inspeccionar les aigües, desratitzar, inspeccionar el clavegueram i els viatgers. «Aisló [als malalts], desinfectó todo cuanto infundió sospechas, quemó ropas, montones de basura, chozas y otras viviendas». Les condicions higièniques eren tristíssimes, les persones vivien en «miserables tabucos y toda suerte de lugares hediondos y mortíferos». Al maig de 1892 Comenge escriu a *Gaceta Médica Catalana* la desesperació de «saber que las ropas de los tuberculosos se mezclan con las del vecindario en los lavaderos públicos y domésticos y que se venden pública ó privadamente como los demás objetos contaminados, reprobable comercio que equivale á traficar con el contagio y á dar por dinero la desventura á las familias». És en aquesta època que comencen els seus treballs estadístics, explicats en començar.

Durant els tres anys següents continua amb la seva triple faceta d'home d'acció, metge higienista i home de lletres. El 30 de desembre de 1893 ingressa a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona amb un discurs sobre la història de la medicina catalana, *Estudio sobre la influencia de los catalanes en la evolución y progreso de la medicina española*. El treball va ser censurat per Rodríguez Méndez: «nunca ha existido una medicina catalana». A més, Comenge defensava l'admissió de comunicacions escrites en català i a Rodríguez això el treia de polleguera. L'any 1894 s'ocupa de la inspecció higiènica d'escoles i dels escolars i organitza les colònies. De fet, l'any 1895 funda el *Servei Mèdic d'Higiene Escolar*. Impulsa un Reglament per regular les vaqueries a Barcelona i reorganitza el cos municipal de veterinaris, que inicialment no rebia cap remuneració. Fa de delegat gratuït de Barcelona per estudiar el procediment antidiftèric de ROUX, a París. Com a home de ploma, l'any 1896 és nomenat individu de número en la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, encara que no va llegir el discurs fins al 12 de maig de 1901. Va dissertar sobre la relació entre lletres i medicina. L'hi contestà Francesc de BOFARULL y SANS.

En tombar el segle la família vivia al carrer Consell de Cent, 425, principal: a la dreta de l'Eixample, una de les zones més netes de Barcelona. Comenge tenia confiança en les seves estadístiques. Cap a 1896 o 1897, mentre investigava mètodes antisèptics nous, es va intoxicar amb mercuri. Va perdre les dents i algunes parts toves de la boca i se li trastornà el tub digestiu. Les sals de mercuri

eren un recurs corrent per tractar les malalties venèries. La recuperació va ser lenta i l'episodi li va comprometre seriosament la salut. Ell era un home de còrpora menuda i, com es veu a la foto, va quedar força malmès.

A l'abril de 1898 se celebra el *IX Congreso Internacional de Higiene y Demografía*, a Madrid. Hi assisteix com a representant de l'Ajuntament de Barcelona. Hi va aportar l'organització i el funcionament de l'*Institut Municipal d'Higiene*, els treballs demogràfics i les estadístiques sanitàries, amb les seves taules i gràfics. Va tenir un triomf complet, sensacional. És president de Secció, Primer Premi, Premi d'Honor de Primera Classe, Medalla d'Or. En aquest Congrés devia coincidir amb ESCUDÉ BARTOLÍ; tots dos eren membres de la comissió organitzadora. Faltaven a penes uns mesos per a la pèrdua de les colònies —el tractat de París es va signar al desembre. Va passar la tardor i l'hivern atenent els repatriats de la guerra de Cuba. Els dos anys següents va publicar el *Receptari de Manresa* —un text de 1347, de Bernat DESPUJOL— i *La mortalidad infantil en Barcelona según las clases sociales*. També funda l'Acadèmia Mèdica Municipal de Barcelona.

Els quatre anys que van de 1902 a 1906 van començar molt bé: al setembre de 1902 el Ministeri d'Estat li concedeix una «encomienda» de la nova Orden Civil de Alfonso XII. Torna a ser, però, d'activitat frenètica com a higienista. A l'octubre de 1902 el governador civil el nomena delegat extraordinari per resoldre la pèssima situació sanitària a Santpedor, els anys 1903 i 1904 fa profilaxi a Barcelona contra la febre tifoide i és vocal de la Junta Provincial de Sanitat. En les estones lliures fa de bibliotecari de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia, i publica tres articles a la revista d'Amsterdam *Janus Revue internationale pour l'histoire de la Médecine et de la Géographie Medicale*. N'hi havia dos sobre història de la medicina de la Corona d'Aragó i un altre sobre sífilis. Comenge acabà sent membre del consell de redacció d'aquella revista.

Al novembre de 1906 el Ministeri de Governació el torna a comissionar com a delegat extraordinari de Sanitat, aquest cop per atendre les necessitats d'una epidèmia de pesta bubònica a Santa Cruz de Tenerife. Si fa o no fa, va ser a Canàries entre el 20 de novembre de 1906 i el 15 de febrer de 1907. L'èxit en la contenció de la malaltia va ser tan rodó que el 9 de febrer l'alcalde de Santa Cruz de Tenerife, Carlos CALZADILLA, acordà nomenar-lo fill adoptiu de la ciutat i posar el seu nom al carrer de Sant Francesc. Durant la rebel·lió de l'any 1936 el carrer recuperà el seu nom antic, circumstància que avui no ha canviat. A més, Santa Cruz va regalar-li un xalet, però el cedí a una institució benèfica.

Quan Comenge arriba a Barcelona, embarcat en el vapor-correu Hespérides, es troba amb notícies contradictòries. D'una banda, els diaris fan saber tothom que «el señor la CIERVA [ministre de Governació des de feia vint dies escassos] le manda un cariñoso saludo de felicitación». Però també es troba que l'Ajuntament li havia obert un doble expedient, per abandonament i per deficiències del servei, i que un ofici el deixava suspens de sou i de feina. *La Vanguardia* dels dies 20 i 21 de febrer de 1907 deia que l'alcalde SANLLEHY, a instàncies de la comissió de Governació de l'Ajuntament, «ha suspendido de empleo y sueldo al doctor Comenge, director de la Higiene Urbana [vol dir del Instituto Municipal de Higiene Urbana] [...] por haber [...] efectuado un viaje a Canarias sin pedir la correspondiente autorización al Ayuntamiento». El desori públic fou gros. El dia 24 *La Vanguardia* continuava: «el gobernador civil [OSSORIO] ha conferenciado con el alcalde acerca de la suspensión de empleo y sueldo y expediente que se instruye por parte del Ayuntamiento al doctor Comenge». I tres dies més tard: «el gobernador civil manifestó ayer que parece que el gobierno ha visto con disgusto el acuerdo del Ayuntamiento suspendiendo al doctor Comenge en el ejercicio del cargo de presidente de la sección de Higiene urbana.»

El Restaurador Farmacéutico de 28 de febrer deia, en l'estil barroc i carregat de l'època, que «la baba infecciosa de los miserables que la envidia ciega no puede empañar la gloria y el lustre adquirido por una abnegación sin límites y un trabajo ímprobo, pero ello no deja de mortificar [...] En la prosperidad nos honrábamos con su amistad, en la adversidad la reiteramos sin reserva.» L'alcalde de Tenerife enviava telegrams: «profundamente impresionados Ayuntamiento y población por

noticia suspensión empleo, nos ponemos a sus órdenes, agradeciendo mucho indíquenos francamente qué gestiones debemos emplear para obtener justísima reposición Sanllehy». Comenge responia amb un «cordialmente agradecido [...] justicia vencerá maquinaciones [...] de no ser así hay condenas que enaltecen y glorifican».

Però l'expedient ja corria i no es podia aturar així com així. Hi havia regidors de l'Ajuntament que volien brega. Comenge havia topat amb «ese calamitoso grupo de los psíquicos inferiores, tan malos como pertinaces», diu Rodríguez Méndez. «Iba en rápida decadencia la salud de Comenge. Discurría por las calles como un espectro. Perdió carnes y colores. El adelgazamiento y la palidez inspiraban compasión [...] Triste, sin su natural ingenio, estaba dominado por negras ideas». Després d'alguns retards, l'octubre de 1907 les conclusions estaven enllestides. Al novembre es va discutir el dictamen a l'Ajuntament, «formándose [...] un vivo incidente». Finalment «terminó en bien el expediente [...] Rehabilitado, volvió a sus habituales quehaceres». L'expedient es va resoldre al desembre de 1907; el dictamen es va aprovar amb 24 vots contra 4.

No cal dir que el problema no era administratiu, ni mèdic. Venia de les tensions prèvies entre Comenge i alguns regidors de l'Ajuntament. Mentre l'expedient de Comenge es resol·lia, la carrera administrativa del doctor Enric Octavi RADUÀ i ORIOL, molt significat en política, va progressar molt. Treballava a l'*Institut d'Higiene Urbana* des de desembre de 1902. L'any 1907 va ser nomenat director d'una *Oficina de Demografía, Estadística i Padró Sanitari* nova de trinca. A partir del 15 de març de 1907 les dades de la *Gaceta Médica Catalana* ja són d'ell, investit de la categoria de cap de l'Estadística Demogràfica Municipal —segurament en competència amb el negociat d'estadística d'Escudé Bartolí; li va prendre les dades sobre natalitat, mortalitat i nupcialitat, que ell apreciava i incloïa en el seu anuari estadístic de la ciutat. L'any 1913 l'estadística demogràfica constava d'un director (Raduà), set ajudants i cinc auxiliars. L'any 1917 va arribar a Jefe-Decano de cos mèdic municipal i impulsà un *Instituto Municipal de Demografía*. Comenge mai va participar en cap de les dues revistes de Raduà.

Els anys següents són com els anteriors a l'expedient, però sense estadístiques sanitàries pel mig. Es van acabar l'any 1908, amb un Padró Sanitari Escolar. El 1911 vetlla les epidèmies de còlera a El Vendrell, Vilanova i la Geltrú i Barcelona —d'agost a novembre. És nomenat president de l'*Acadèmia del Cuerpo Médico Municipal*. Els anys 1914 i 1915 són de pesta i febre tifoide a Barcelona. Comenge fa un ús massiu de sèrum antipestós, proporcionat per l'*Instituto de Higiene de Alfonso XIII*, i vacuna vuit mil persones. Mentrestant escriu *El Vizconde*, un drama en dos actes que podeu trobar a la Biblioteca de Catalunya.

L'any 1915 arriba a la categoria d'heroi: el 30 de març s'incoa la Gran Cruz de la Orden Civil de Beneficencia «á favor del Ilustrísimo señor doctor en Medicina, don Luis Comenge y Ferrer, que con exposición de su vida ha realizado actos heroicos dentro de su facultad al frente de la sección á su cargo, denominada Instituto de Higiene Urbana, de este Ayuntamiento, con motivo de la epidemia tífica reciente que ha sufrido esta ciudad, y anteriormente otras de diferentes índoles que azotaron á otras regiones de España, en las cuales, y despreciando el peligro que corría su propia existencia al intervenir en ella, prestando su asistencia facultativa á cuantos la solicitaron, sin exigir remuneración alguna». Al final, però, no sembla que es concedís.

De sobte, el dotze de gener de 1916 mor d'una *pneumònia gripal*. El grip es va instal·lar als seus pulmons, els va embassar i el va matar en pocs dies. Per la data (1916 en comptes de 1918) no devia ser *grippe* espanyola. Potser les conseqüències de l'emmetzinament per mercuri vint anys enrere li va passar factura. Va ser enterrat el 15 de gener. Aquell mateix dia es repartia la *Gaceta Médica Catalana* amb un dels seus textos sobre higiene.

La *Vanguardia* del 27 de gener va publicar una primera nota necrològica a càrrec de Rodríguez Méndez. Estava al costat d'un anunci d'una emulsió per a l'escròfula, una malaltia il·lustre des que la va patir un altre doctor, el doctor JOHNSON —encara que no ho era en medicina. Rodríguez fa

notar, dolgut, que «el municipio, sin costear el sepelio, asistió a la conducción del cadáver». Es va parlar de donar-li un carrer i d'estàtues, però res d'això va ser, situació que encara ara es manté. Inicialment es va assignar a la vídua una pensió de 100 pessetes, ampliada a 3.000 en una sessió de l'Ajuntament de 8 de febrer de 1917. Fora d'Espanya, *The British Medical Journal* es va fer ressò de la seva mort l'1 d'abril de 1916:

Dr. Luis Comenge, who died recently aged about 60, was head of the health service and director of the municipal laboratory of Barcelona, and did valuable work in epidemics of cholera and bubonic plague in Spain and the Canary Islands. He enjoyed a considerable reputation among his fellow-countrymen as a writer on medical history and antiquities and the social and literary aspects of medicine.

Júlia Pastor el va sobreviure quinze anys, fins al 6 de març de 1931. Dos anys més tard, Luis de la Tapia encomanava misses en memòria de la seva mare a les esglésies de Bonanova, Josepets, Sant Antoni i Sagrat Cor. Tot i algunes coincidències biogràfiques, no s'ha de confondre aquest Luís de la Tapia amb el conegut periodista del mateix nom, mort durant la guerra civil.

Per saber-ne més:

- RODRÍGUEZ MÉNDEZ, Rafael (1917). *Necrología del Doctor Luís Comenge y Ferrer*. Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona. Es pot consultar a la xarxa de biblioteques municipals de la Diputació de Barcelona.
- RODRIGUEZ OCAÑA, Esteban (2005). *La labor estadística de Luis comenge (1854-1916) en el Instituto de Higiene Urbana de Barcelona*. DYNAMIS. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam. Universidad de Granada. Vol. 5-6, 1985-86, pp 279-306. <http://www.revistadynamis.es> (data del vincle: agost del 2010).
- RODRIGUEZ OCAÑA, Esteban (2005). *Salud pública en España. Ciencia, profesión y política, siglos XVIII-XX*. Universidad de Granada.

Manuel Escudé Bartolí i l'estadística municipal

En Manuel ESCUDÉ BARTOLÍ va néixer a Reus l'1 d'octubre de 1856 en una bona família: el pare era fuster, la mare es deia Maria i tenien el domicili al carrer de Jesús. Se li coneix un germà més petit, naturalment dit Josep, nascut el 1863 i mort jove, el 1898. Aquest germà fou un pintor d'alguna anomenada. Estudià a l'Escola de Belles Arts de Barcelona i també a Roma. Arribà a exhibir un quadre en l'Exposició Universal de 1888, *Los suliotas*. Ignoro si hi va haver més germans. El pare va morir a Reus al març de 1883, el mateix any i mes que va traspasar Karl MARX.

No hi ha gaire informació sobre els primers anys de Manuel Escudé. L'ajuda d'una fotografia sembla un requisit molt elemental, però no n'he trobat cap, ni de jove ni de gran. És estrany. Segurament sí que n'hi ha, de fotografies, però cal ser més àgil per veure-les. En tot cas, se sap que estudià el batxillerat a Reus mateix i que de noi ja escrivia en revistes locals, com ara *El Eco del Centro de Lectura*. Aquest hàbit de publicista no l'abandonaria mai del tot. De fet, la carrera professional de Manuel Escudé és una barreja d'estadístic professional, geògraf aficionat i periodista divers.

Al maig de 1878 guanyà a Madrid una plaça al cos d'Estadístics Facultatius de l'Estat, com a auxiliar de segona, remunerada amb 1.500 pessetes anuals. Sembla que la seva primera destinació va ser l'oficina del Servei Provincial d'Estadística a Barcelona. De totes formes, els seus biògrafs, sobretot Francesc GRAS a *Hijos ilustres de Reus* (1899), admeten de forma implícita la possibilitat que guanyés una primera plaça d'estadístic una mica abans, potser com a auxiliar de tercera. No és segur, només una hipòtesi que cal ponderar.

Vejam, quan Escudé Bartolí tenia catorze anys el ministre de Fomento José ECHEGARAY va crear l'*Instituto Geográfico*, un òrgan dins la *Dirección General de Estadística*. Això va ser el 12 de setembre de 1870, en època del general regent SERRANO. L'*Instituto* havia de realitzar treballs censals, estadístics, geogràfics i metrològics. El dirigia Carlos IBÁÑEZ e IBÁÑEZ de ÍBERO, un militar nascut a Barcelona conegut pels seus treballs en geodèsia. Per dotar-lo de recursos humans es va crear un nou cos de topògrafs. Tot i l'afició d'Escudé a la geografia, és difícil que un xicot de catorze anys optés a cap plaça. Però el 20 de juny de 1873, quan Escudé tenia prop de disset anys i potser ja havia acabat el batxillerat, el ministre Eduardo BENOT va suprimir la *Dirección General de Estadística*, va canviar el nom de l'*Instituto Geográfico* —reciclat en *Instituto Geográfico y Estadístico*— i el va carregar de treballs estadístics. Al seu front hi havia un director general —de fet, el mateix Ibáñez— remunerat amb 12.500 pessetes anuals. De passada, un reglament del mateix dia 20 va crear el cos d'Estadístics. ¿Es podria pensar que Escudé va guanyar una plaça d'auxiliar d'estadística de tercera en algun moment entre, posem, juny de 1873 i maig de 1878? No és im-

possible, per a un xicot espavilat de disset anys, i això ompliria uns anys buits de la seva biografia —buits fins on jo sé, és clar.

Continuem, però, amb les especulacions. Tres anys més tard, el 17 de novembre de 1876 un Reial decret faculta el Ministeri de Foment per reorganitzar i augmentar el personal d'Estadística, i en determina una transferència de fons. Al cap d'un mes, el 15 de desembre, es produeixen dos fets: un altre Reial decret reorganitza el Cos d'estadística i una Llei del Ministeri de Foment autoritza transferir recursos al Pressupost d'Estadística per reorganitzar *i augmentar el personal*. El reglament de 1873 de creació del cos d'estadístics va ser perfeccionat per un Reial decret de 3 de febrer de 1877 i per una Reial ordre de 18 de gener de 1878, que determinaven l'escalafó definitiu. ¿És possible, com a segona hipòtesi, que Escudé fes una primera oposició durant l'any 1877 i que la promoció a auxiliar de segona vingués al maig de 1878 de la reordenació de l'escalafó? En tot cas, el procediment de selecció de funcionaris devia anar molt de pressa, perquè l'Institut necessitava personal per tabular i depurar el cens de població de l'any anterior. Tendeixo a pensar que aquesta circumstància més aviat situa Escudé a Madrid fins ben entrat l'any 1878, amb un trasllat posterior a Barcelona, potser el 1879. Així, tant pot ser que visqués a Madrid durant un període relativament llarg, entre 1873 i 1878, com que només s'hi estigués cosa d'un any, entre 1877 i 1878, i que després ja es traslladés a Barcelona. Ara com ara no passen de ser un parell de conjetures, i les dues semblen mig plausibles. Els oblits biogràfics tenen aquestes coses. Però, bé! Segui quina sigui la resposta a l'enigma, Manuel Escudé Bartolí va pertànyer a una de les primeres generacions d'estadístics de l'Administració, si no a la primera.

En bona lògica, la primera suposició lligaria amb el fet que més tard Escudé Bartolí fos corresponsal a Barcelona d'alguns diaris de Madrid (*El Día*, *La Nueva Prensa*); enrolar-se en la nòmina d'un diari requereix algun temps. A més, algunes vegades se'l presenta com a metge (TATJER, i també URTEAGA i NADAL), però aquesta informació es llegeix sense gaire convicció, podria ser un error. D'una banda, Francesc Gras el qualifica d'«estudioso joven», però no menciona cap llicenciatura —malgrat que Escudé tenia quaranta anys llargs quan Gras en va donar notícia. De l'altra, el seu nom no consta en el gruixut *Diccionario Biográfico de Metges Catalans*, en tres volums, de CALBET i CORBELLÀ. Ja seria estrany que s'hagués llicenciat a Barcelona i no figurés en aquell patracol de Diccionari! Ara bé, la cosa seria possible si hagués viscut entre els disset i els vint-i-dos anys a Madrid. Allà hauria tingut temps de llicenciar-se en medicina. Si el cas va ser aquest no sembla que n'exercís mai. Escudé va trobar des del començament en el periodisme i l'estadística la seva forma de vida.

Fos quin fos el moment exacte en què va arribar a Barcelona, l'any 1880 ja hi va publicar un *Diccionario estadístico español de los resultados generales del censo de población de 31 de diciembre de 1877*, a càrrec de la Tipografia Monras i Bertan. Els editors de Bartolí van ser sempre barcelonins, des del començament. Al cap d'un any o dos les seves relacions amb la ciutat ja devien ser molt estables, perquè al novembre de 1881 va començar a publicar en fascicles setmanals un *Diccionario Estadístico y Administrativo de los Ayuntamientos de España*.

Al maig de 1884 el propietari del Café Nuevo, a la Rambla, va comprar un piano de cua i va llogar la «bella y distinguida» professora de piano Pilar MOLIST i CARBÓ, per amenitzar l'estança als clients. A *La Vanguardia* no van dubtar ni un moment a escriure que «la joven e inteligente profesora [...] nos dio muestras de su pericia y habilidad ejecutando escogidas y difíciles composiciones de Thalberg, Rubinstein, Boito y otros autores que le valieron unánimes y merecidos aplausos». Un any més tard, el 2 d'abril, el mateix diari explica que «nuestro compañero en la prensa don Manuel Escudé y Bartolí, ha contraído enlace con la bella y distinguida señorita doña Pilar Molist y Carbó». El matrimoni tindria tres filles —Cecília, Lluïsa i Maria— i un fill, Manuel. La professora Pilar Molist era cosina de Benet CHÍAS i CARBÓ, un capità d'enginyers que va col·laborar en alguns dels treballs d'Escudé —vegeu el *Confit* titulat *Un Atlas Geográfico Ibero-Americano d'accent català*.

Home casat i pare de família, Escudé ascendí en l'escalafó —el 1887 auxiliar de primera, el 6 de març de 1894 oficial tercer— potser passà per Girona breument i al juny de 1897 va ser designat

cap de la delegació d'estadística a Barcelona, per dirigir les feines de la província.

Quant als afers de ploma, la dècada de 1880 va escriure força articles de mena econòmica a *El Diario Mercantil* i també a la *Revista Geogràfica i Estadística*, totes dues publicacions editades a Barcelona. El 1895 Frederic RAHOLA, secretari del *Foment del Treball Nacional*, impulsà una *Societat Geogràfica de Barcelona*, i Escudé va ser membre de la Junta Directiva. També hi eren Eduard FONTSERÉ —que l'any 1919 organitzaria el Servei Meteorològic de la Mancomunitat— i Josep FITER —membre fundador del Centre Excursionista. Tristament, la *Societat Geogràfica* només durà tres anys.

L'abril de 1898 participà en el *IX Congreso Internacional de Higiene y Demografía* de Madrid, fent de vicepresident d'una de les seccions. Allà coincidí amb Luis COMENGE. Hi presentà una *Memoria Estadística de la Población de Barcelona*, redactada per indicació del Ministeri de Foment. Va ser molt celebrada. Dos anys més tard publicà *La natalidad en Barcelona* (1901). Cap aquella època Escudé ja era un professional consolidat.

L'any 1902 va ser important per a ell. D'una banda, l'agost fou nomenat vicesecretari del Foment del Treball Nacional. Allà tenia bons amics, tant per l'aventura de la *Societat Geogràfica* com per les col·laboracions a *El Trabajo Nacional*, la revista del Foment des de 1892. S'ha dit que pràcticament era el director de la revista. A més, al novembre fou proposat per la Lliga com a cap d'un *Negociat d'Estadística, Padró i Eleccions* nou de trinca, a l'Ajuntament de Barcelona. Acceptà el càrrec l'1 de desembre.

Les eleccions de novembre de 1901 havien permès a la Lliga entrar a l'Ajuntament i organitzar-lo de nou. D'aquí la creació del Negociat d'Estadística, que Escudé va haver d'omplir de continguts. Per fortuna no li faltaven models. No era rar que les ciutats grans de l'època en tinguessin un, de servei municipal d'estadística. L'any 1862 ja hi havia oficines locals d'estadística a Berlín, Viena i Roma, i de seguida es van crear les de Nova York (1869) i París (1879). A Madrid l'any 1900 també en funcionava una, i l'any 1921 a Alemanya prop de seixanta municipis disposaven d'aquest servei. L'estadística dels municipis es va desenvolupar paral·lelament a la dels estats, si no abans que la dels estats. En tot cas, Escudé fou cap de l'estadística municipal durant més de vint anys —tot i les virades polítiques: sobrevisqué vint-i-cinc alcaldes consecutius— i sembla que ocupà un càrrec similar a la Mancomunitat de Catalunya. L'*Enciclopèdia Espasa* i *La Vanguardia* diuen que al setembre de 1906 li van ser concedits els «hones de jefe de administración civil».

Dues realitzacions seves molt concretes van ser l'*Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona* (publicat entre 1903 i 1922) i un *Boletín de Estadística Municipal* (des de 1913). De les dues fites, la més remarcable és la creació de l'*Anuari Estadístic*. En un país on tot tomba, té el mèrit de la seva publicació regular: entre 1903 i 1923 hi va haver disset volums. Per fer desaparèixer l'*Anuari* i substituir-lo per una *Gaceta Municipal* de menys volada van fer falta la jubilació forçosa d'Escudé, un nou estatut municipal i la dictadura de Primo de Rivera. L'*Anuari* destinava capítols al territori, la població i el seu moviment natural, seguretat ciutadana, instrucció pública, urbanització, beneficència, justícia, cementiris, riquesa i finances municipals, mercats, indústries, comerç i institucions de previsió. Les estadístiques sanitàries estaven confiades a l'*Institut d'Higiene Urbana*, que funcionava de forma autònoma del Negociat d'Estadística. Fins a l'any 1907 el va dirigir el metge Luís Comenge, succeït pel doctor Enric RADUÀ al capdavant d'una *Oficina de Demografia*.

Avui recordem Escudé com a estadístic a càrrec de l'administració, el treball amb què feia bullir l'olla. També exercí d'economista, demògraf i divulgador. En el primer camp se'l pot encaixar dins la generació aglutinada per FLORES DE LEMUS (VIDAL i GUARDIOLA, TALLADA, REVENTÓS, COROMINES). Hi ha les seves aportacions a la geografia econòmica i també el seu interès per les condicions de vida de la classe obrera, especialment les condicions laborals, a la *Monografía estadística de las clases trabajadoras de Barcelona* (1921). Com a demògraf va mantenir opinions poblacionistes, preocupat per la reducció dels naixements. Posat a difondre l'estadística oficial

fou un escriptor prolífic, encara que en acceptar el càrrec de l'Ajuntament de Barcelona la seva producció personal va perdre pistonada. Es va concentrar en l'edició de l'*Anuari*, on publicava de forma anònima.

El 31 d'octubre de 1923 va ser jubilat per l'Ajuntament del càrrec de cap de l'Institut d'Estadística i Política Social, que ocupava des de 1921, amb un haver passiu de 6.416,25 pessetes. A mitjan 1924 va rebre la «Medalla de Ultramar», atorgada per la Junta Nacional del Comercio Español. Sis anys més tard va haver d'entomar una mala passada: el disset d'agost de 1930 va morir el fill Manuel —enginyer industrial, casat i amb criatures. Potser del disgust, el nostre estadístic el va seguir tres mesos després, el 19 de novembre. Com que les desgràcies no vénen mai soles, Pilar Molist va haver de veure com traspassava la filla Maria al setembre de 1932. Ella mateixa ho va fer en època de la guerra civil, el dotze d'abril de 1937.

De les obres de Manuel Escudé Bartolí destaquen, a més de les ja citades, *Historia física de la tierra* (1878), *Las maravillas del mar* (1880), *Las Carolinas. Descripción geográfica y estadística* (1885), *Memoria del estado actual de la agricultura, industria y comercio en la provincia de Barcelona* (1889), *España y sus colonias; noticia de su población, agricultura, industria y comercio, según lo más recientes datos estadísticos* (1891), *España social y económica* (1891), *Apuntes para un anuario de estadística comparada* (1881), *La producción española en el siglo XIX: estadística razonada y comparada* (1895), *La natalidad en Barcelona* (1901), *Los municipios de España* (1902) i *Atlas geográfico Ibero-americano* (cap a 1904).

Per saber-ne més:

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2002). *100 Anys d'Estadística Municipal*. Hi ha un exemplar a la biblioteca de l'Institut d'Estadística de Catalunya.
- CORBELLÀ, T.; ESCUDÉ, M. (2007) *Aportación al conocimiento de la obra de Manuel Escudé Bartolí (1856-1930), impulsor de la estadística municipal de Barcelona*. IV Congreso Internacional de Historia de la Estadística y de la Probabilidad. Trobareu totes les ponències d'aquest Congrés a GARCÍA, J.; BASULTO, J., ed. (2009). *Historia de la probabilidad y la estadística (IV)*. Universidad de Huelva.

Estadística a la universitat i més: Joaquim Torrens-Ibern

Una proporció tremenda d'estadístics es guanyen la vida explicant estadística. Els darrers trenta anys, l'expansió dels estudis universitaris potser ha accentuat això: hi ha més estadístics que mai, però també hi ha més docents d'estadística que mai. Els trobeu pertot, en qualsevol disciplina. La cosa és tan notòria que gairebé es pot dir del revés: és estadístic qui ensenya estadística. El «gairebé», tan enraonat i esperançador, empara els estadístics no docents.

Amb tan pocs estadístics de trinxera es comprèn el corrent d'opinió que cal acostar l'estadística a la societat. Deu venir d'aquí, suposo, que el qualificatiu d'«aplicada» sovintegi tant: estadística aplicada a l'economia, a la psicologia, a l'enginyeria... És una mica cosmètic i vergonyant, aquest èmfasi en la utilitat pràctica de l'estadística. A vegades sembla un truc de màrqueting —deu haver-hi, doncs, un màrqueting estadístic, com hi ha una política dels nombres. A ningú li ha passat mai pel cap que la medicina no sigui una ciència aplicada, i ningú no ha hagut d'acostar mai la medicina a la societat, ni quan era una ciència sobretot cabalística. Tothom entén que sense desordres de salut es viu millor. Ignoro les dificultats d'entendre que amb estadística també es viu millor.

A vegades, però, les coses van del revés i l'estadística és una manera de plegar de viure. Un exemple d'això ho va ser Olegario FERNÁNDEZ BAÑOS, catedràtic d'Estadística matemàtica a Madrid. El maig de 1946, Fernández Baños va decidir que es faria operar de pròstata. Encara no ho necessitava, però va estudiar les corbes de mortalitat d'aquesta mena d'intervencions i va concloure que es trobava en l'edat adequada i també que maig era el millor mes. Per tant, buscà un professor substituït i s'acomiadà dels estudiants. La cirurgia va anar bé, però en la fase postoperatòria va patir una infecció i una embòlia que el va matar. Juan VELARDE, alumne seu a la facultat de Ciències polítiques i econòmiques, explica com entre els estudiants va córrer el sarcasme que Fernández Baños «había muerto por su extrema afición a la ciencia estadística».

A casa nostra també va morir d'una embòlia postoperatòria el catedràtic d'Estadística fonamental i aplicada de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona Joaquim TORRENS-IBERN. Això va ser el 20 de març de 1975, tres dies després d'una operació per guarir una hèrnia. Com Fernández Baños, va ser Torrens-Ibern mateix qui va triar la data, encara que no per raons estadístiques, sinó de rigor acadèmic. Volia tenir amb els estudiants la consideració de passar la convalescència durant les vacances de Pasqua, i no fer-los perdre classes. La consternació per la notícia de la seva mort fou grossa. Els més ben informats coneixien la seva trajectòria acadèmica —complicada, breu i productiva. Va deixar molta feina feta i una colla de deixebles i d'amics. El convenciment de la seva vàlua era tan general que l'any 1977 uns incondicionals van constituir la Fundació Torrens-Ibern,

avui ben activa. El seu objectiu primer és «promoure la llengua i la cultura catalana en els camps tècnic i científic», un dels interessos més accentuats de l'enginyer Torrens.

Joaquim Torrens-Ibern va néixer el 24 de febrer de 1909 a Torredembarra, on avui hi té dedicat un carrer. La família vivia al centre del poble, al costat de l'església. Consta que tenia un germà —no sé si també germanes. Per poder pagar els estudis dels fills, el pare no es va estar de vendre una part de les terres que posseïa. Amb aquest recurs, Joaquim va poder acabar Enginyeria industrial a l'Escola Industrial de Barcelona l'any 1932, amb vint-i-tres anys. Jaume BASSA, president de la Fundació Torrens-Ibern, resumeix la seva personalitat dient que era noucentista, un científic encuriós per les coses del món. Segurament és ben cert, perquè hi ha molts diversos Torrens-Ibern: l'enginyer, és clar, però també el periodista, el ciutadà compromès i el defensor dels drets de la seva llengua, que s'esforçava a polir. «Desitjava un país endreçat, civilitzat i lliure», diu Bassa d'ell. Són tres mínims molt exigents, com quan un vol comprar un habitatge silenciós, ventilat i assolellat.

És senzill veure fins a quin punt els interessos de Torrens transcendien l'enginyeria. D'estudiant va rondar la Unió Socialista de Catalunya. Fou amic de l'enginyer i polític Rafael de CAMPALANS, encara que els separaven més de vint anys d'edat. El 9 de setembre de 1933 Campalans es va ofegar a Torredembarra, colpejat contra les roques per l'onatge, i va haver de ser Torrens qui informés la Unió Socialista de Barcelona. L'any següent, mentre era membre de la Junta de l'Associació d'Enginyers Industrials, formà part d'un grup d'enginyers que es va constituir en Secció d'economia. Hi havia Carles PI i SUNYER, Estanislau RUIZ i PONSETI i Ferran CUITO, entre d'altres. Aquest darrer, menys conegut que la resta, era casat amb la filla de l'advocat Amadeu HURTADO, l'impulsor de *Mirador*, una revista que en l'època va fer història. Per tant, és gairebé segur que Torrens tenia manera de conèixer Just CABOT, l'insòlit director de *Mirador*. Anys més tard, ja en l'exili de París, Torrens i Cabot coincidiren —juntament amb Fabra i Carner— en el consell de redacció de la *Revista de Catalunya*, represa l'any 1945. El consell va durar poc: Fabra moriria al cap d'un any. Cabot resistiria fins a l'any 1961. De jove va posar un pis als llibres, i vés a saber si això li estalvià altres incontinències de major risc. Ara fa uns quinze anys l'economista Francesc ROCA va dedicar un capítol a Torrens-Ibern al primer volum d'*El pensament econòmic català (1900-1970)*, on li va reproduir l'article *Progrés tècnic i progrés moral*, publicat justament a *Revista de Catalunya*. També li cita un altre treball, de més interès per a estadístics: *L'organització de l'estadística econòmica*, publicat a *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* —número 19, setembre de 1946; el trobareu a la biblioteca del Pavelló de la República. L'editor d'aquella revista era Ferran Cuito. Potser per això es publicava a Perpinyà, que era on Cuito vivia el seu exili. Queda clar, doncs, que Torrens-Ibern era un home de cor divers i que es feia amb persones molt distintes.

Entre l'any 1932 i el curs 1936-37 Torrens va ser professor a l'Escola de Gèneres de Punt de Canet de Mar. Durant la guerra va redactar un manual sobre bombes per a la Junta de Defensa Passiva de la Generalitat, raó per la qual al final de la guerra li devia semblar una imprudència quedar-se a Catalunya. El 2 de febrer de 1939 s'exilià a França, on passà els sis primers anys fent una vida itinerant (Argelers, Montolieu, Bram, Septfonds,...), tancat en camps de treball o en situació de llibertat vigilada pels alemanys. Va arribar a París al final de la guerra mundial, al març de 1945. Jo no sé molt bé com es va guanyar la vida, en aquelles condicions difícils. Potser Cabot, afincat a París de feia anys, el va ajudar d'alguna forma. Cap a la mateixa època un altre Joaquim, el periodista Joaquim VENTALLÓ i VERGÉS, va trobar la manera venent fruites i verdures al mercat de les Halles. En tot cas, a París Torrens va tenir temps de treballar i mantenir-se, de casar-se i també d'estudiar. Quant l'assumpte de la boda, va triar Rachel MAZZEI, una jove nascuda a Brussel·les. S'entén, doncs, que la llengua familiar a can Torrens-Mazzei fos el francès. Van tenir dos fills, Josep Maria i Maria Clara, tots dos nascuts a Barcelona després del retorn, el 1950 i el 1953, respectivament. El primer és metge, la filla és enginyer industrial, com el pare.

Pel que fa als estudis, l'any 1946 Torrens-Ibern es va graduar a París com a Staticien Diplômé a

l'Institut de Statistique de la Sorbona. A l'hora de tornar a Catalunya, l'any 1949, el títol li va fer dos serveis. D'una banda, el funcionari del Consolat espanyol va fer constar que havia estat fora d'Espanya per raons acadèmiques, una explicació més passadora que dir-se fugitiu republicà. De l'altra, els seus coneixements d'estadística li van obrir les portes a la carrera docent, encara que no de forma immediata. En tornar, la primera feina la va trobar a Sabadell, a les empreses Sunyer. Les dirigia l'enginyer i professor de Termodinàmica Josep PANADÈS. Potser va ser a través d'ell que al cap de quatre anys d'haver tornat, el curs 1953-54, va ser encarregat de la càtedra d'Estadística Fonamental i Aplicada de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona. S'ha d'entendre, però, que era un professor «supernumerari» —podia ser remogut en qualsevol moment. No va ser fins a 1960 que va assolir estabilitat professional, com a titular efectiu de l'assignatura. En tot cas, va recomençar la seva carrera docent als 45 anys, una edat en què la majoria dels professors ja han acumulat molt de pòsit. La guerra, l'exili i la tornada van significar per a Torrens-Ibern un parèntesi de més de quinze anys. Potser esperonat per això va saber aprofitar els vint-i-tres anys de vida que li quedaven. Des de 1957, abans de consolidar el seu lloc, ja col·laborava amb l'Institut de Economia de la Empresa, dirigit pel catedràtic d'Economia José de ORBANEJA. Allà es va concentrar en els problemes dels estudis de mercat, el control de qualitat i la investigació operativa.

Hi ha qui diu que a classe era un professor més aviat encongit, que costava d'entendre. Altres ho atribueixen a les seves dificultats amb el castellà i a la inseguretat derivada de la seva posició provisional. Hi ha consens, en canvi, que era un professor exigent, però amable i atent amb els estudiants. Les seves maneres feien compatible el tracte formal —els tractava de vostè— amb la cordialitat que tant convé al rigor.

Entre 1968 i 1974 va impartir Estadística aplicada a la Psicologia a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. De fet, aquest va ser el començament d'una tradició de bona estadística a les facultats de Psicologia a les universitats catalanes i que, estranyament, enllaça amb l'antic Museu Social. Vejam, quan el Museu va ser desmantellat, cap a 1920, els seus membres van haver de buscar feina. El secretari del Museu, l'advocat Josep RUIZ CASTELLÀ, i el responsable de les estadístiques, Agustí GRANADA PICH, van trobar acomodació en l'Institut d'Orientació Professional. Era una iniciativa de Josep Maria TALLADA gairebé paral·lela al Museu Social per ajudar professionalment els escolars. De fet, l'inici de l'Institut va ser un viatge d'estudis de Ruiz Castellà l'any 1909, subvencionat per la Diputació de Barcelona, per determinar els procediments i les tècniques millors per assessorar els escolars en matèria d'elecció d'ofici. Amb aquests materials es va constituir un Secretariat d'Aprenentatge, reconvertit després en l'Institut d'Orientació Professional. L'any 1919 l'Institut estava instal·lat al carrer de San Honorat, 5, de Barcelona, i els seus serveis ja s'estenien als processos de selecció de personal per a empreses, per mètodes psicomètrics. Doncs bé, l'any 1933 Torrens-Ibern va tenir contactes amb aquest Institut, a través de Carles CARDENAL, professor d'Higiene, sanitat i psicotècnia industrial. Fruit d'aquest contacte va ser un article titulat *Les mesures de relació més aptes per a ser utilitzades en l'estadística biològica* (1935). Després de la guerra Torrens es va exiliar i Ruiz Castella va morir —el 14 d'octubre de 1944— però l'Institut va seguir la seva via. L'any 1964 celebrava mig segle. El seu nom era aleshores Institut de Psicologia Aplicada i Psicotècnia. A més del departament mèdic en tenia un de psicomètric i un tercer d'estadístic.

Paral·lelament, l'any 1962 Miquel SIGUAN i SOLER, catedràtic de Psicologia de la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona, buscava un professor d'estadística per a uns estudis de postgrau. Volia tant el llustre d'una assignatura de ciència «seriosa» —vol dir, amb fesomia matemàtica— com solucionar el fet que si la psicologia experimental es fonamentava en tests calia que els estudiants tinguessin formació estadística per comprendre-la bé. Així les coses, va trobar l'enginyer Torrens-Ibern, que no es va rebregar davant la migradesa del salari ni de la incompetència matemàtica dels estudiants «de lletres». Siguan havia topat amb un enginyer amb experiència de trenta anys enrere en l'àmbit de la psicologia. A més, a París Torrens s'havia mantingut al dia en les tècniques estadístiques usades comunament en psicologia, sobretot l'anàlisi factorial. L'any

1950 va escriure el llibre *Modèles et méthodes de l'analyse factorielle* —en francès, probablement per tenir un mercat més prometedor que l'espanyol, aleshores tan restringit. Per tant, la relació va prosperar. Torrens, a més, va aportar deixebles seus —vull dir, també enginyers— per organitzar les diverses assignatures. Un d'ells, Josep Maria DOMÈNECH, passaria després al departament de Psicologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Vet aquí com és que, a les facultats catalanes de psicologia, l'estadística és una àrea de coneixement ben musculada. Passa sovint que alguns economistes, poc avisats i estranyament convençuts que l'economia és un assumpte molt més matemàtic que la psicologia, queden amb la boca oberta quan veuen el caràcter enèrgic de la seva estadística.

Hi ha rastre de Torrens-Ibern en llocs impensats. Entre 1962 i 1972 va publicar, amb més ganes que recursos, uns *Cuadernos de Estadística Aplicada e Investigación Operativa*, amb finalitats sobretot divulgatives. Aquesta revista seria continuada l'any 1977 per *Qüestió*, editada a la Universitat Politècnica de Catalunya, i després per l'actual *SORT*, a càrrec de l'Institut d'Estadística de Catalunya. A banda d'això, era membre de l'Institut Internacional d'Estadística. També va ser el president del Comitè Organitzador del Congrés Europeu de l'*Econometric Society* celebrat a Barcelona l'any 1971. L'any 1974, a la fi, va guanyar el premi Martí i Franquès de l'Institut d'Estudis Catalans pel seu treball, publicat pòstumament, *Tècniques cumulatives de Control Industrial*. De fet, era membre de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques.

Hi ha pendent de confegir el catàleg complet de les seves obres, on destaca la traducció del text de J. MOTHES *Estadística aplicada a la ingeniería* (1960). Mothes era un vell amic de l'època de París. Anys més tard, el 1971, n'hi hauria una nova edició, amb Torrens de coautor i responsable d'un terç de les pàgines. En aquest hipotètic catàleg hi hauria, a més de llibres i traduccions, a l'entorn d'una cinquantena d'articles. Sent una persona d'interessos tan variats, hi hauria també poesia, contes curts i articles als diaris. Trobareu unes quantes llistes no exhaustives al número especial de la revista *SORT* de desembre del 2009. Era especial perquè celebrava simultàniament els seus trenta anys i el centenari del naixement de Torrens-Ibern. La coincidència d'aquest doble aniversari amb els vint anys de l'Institut d'Estadística de Catalunya és una casualitat agradable que Torrens-Ibern potser hauria apreciat amb bon humor.

Per saber-ne més:

- *SORT*. Statistics and Operations Research Transactions. Número especial. Desembre de 2009. Aplega contribucions de diverses persones que van conèixer Joaquim Torrens Ibern. Trobareu la revista a la biblioteca de l'Institut d'Estadística de Catalunya.
- Fundació Torrens-Ibern. www.torrens-ibern.cat (vinclat d'agost del 2010)

La represa de l'estadística segons Lluís Carreño i Piera

Tractar fets tan antics que ningú d'avui en tingui experiència personal és còmode. Tothom depèn de les fonts disponibles i les interpreta com pot. Aquesta circumstància no passa, en canvi, amb Lluís CARREÑO i PIERA. Avui hi ha moltíssimes persones que el van conèixer, i cadascuna té el «seu» Carreño. Això complica, és clar, fer-li una semblança. A més, jo no el vaig arribar a tractar mai. ¿Etic, doncs, en inferioritat per escriure-li un esbós, ni que sigui de quatre ratlles? ¿No ho resoluria millor qui s'hi va fer? Potser sí. O potser és un avantatge no tenir la nosa d'haver-lo conegut només una mica, només en certes circumstàncies. A més, no veig la manera d'escapar-me'n: en l'estadística de Catalunya Lluís Carreño es mereix un *Confit*. Aquesta semblança, doncs, haurà d'estar feta com les altres —amb el que ens diuen els amics i qui s'hi va relacionar.

En estadística Lluís Carreño importa perquè va impulsar la *Comissió Mixta de Coordinació Estadística* des del començament —posem, a partir de 1966. I ho va continuar fent quan la *Comissió* es convertí en el *Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya* —a partir del febrer de 1973. El *Consorci* va ser dissolt setze anys després, en un Acord signat el 18 de setembre de 1989, i el seu personal quedà integrat en l'*Institut d'Estadística de Catalunya*. Per tant, la feina de Lluís Carreño va estar al darrere de l'estadística catalana durant vint anys llargs. En un país tan mancat d'institucions duradores com el nostre això no es pot menystenir.

Lluís Carreño va néixer a Barcelona el 24 d'agost de 1933, i va morir a Barcelona el 5 de febrer de 1996. Va ser l'únic fill de doctor en Medicina Lluís CARREÑO i MALLOFRÉ (1903-1963) i de Carme PIERA VALLBÉ (1906-1993). La família vivia a la Diagonal, cantonada Girona. Salvador GINER explica que era una llar culta, ben endreçada, burgesa, carregada de llibres i d'objectes exòtics «duts per l'avi des de Filipines».

Els primers estudis els va fer al Col·legi Alemany de Barcelona, i el Batxillerat als Maristes. Va cursar un any de Medicina, però no va persistir. La va canviar pel Dret —a Barcelona, de 1953 a 1958— i també per les Ciències Polítiques i Econòmiques —a Madrid, entre 1954 i 1959. Sembla que el dret tenia per a ell un interès més aviat accidental, lligat amb el projecte d'ingressar en el cos diplomàtic. Aficionat a explorar en les llibreries de vell, caçava edicions d'abans de la guerra dels clàssics de l'economia i la sociologia. Potser influït per alguna d'aquestes lectures va oblidar la diplomàcia i es concentrà en la sociologia. L'any 1956-1957 va ser a l'*École des Sciences Politiques* de París, com a oient lliure. Després d'un any de doctorat a Madrid, en passa un altre a Colònia. Se n'hi va anar a estudiar sociologia amb el professor René KÖNIG, becat pel Ministeri d'Afers Estrangers. En això va tenir alguna influència Salvador Giner, que havia estat alumne de König un o

dos anys abans. En l'època de Madrid va ser fundador d'una *Revista Española de Sociología*, més aviat efímera. N'hi va haver prou amb dos números per ser considerada subversiva i clausurada.

Després d'un any en una empresa privada d'estudis —CEDEC— l'octubre de 1962 comença a treballar al Gabinet Tècnic de Programació Econòmica de l'Ajuntament de Barcelona. Ingressà apadrinat per Joaquim MUNS, per exercir de sociòleg i demògraf en activitats de planejament urbà. Al cap d'un any, a l'octubre de 1963, ja era membre de l'equip tècnic que revisava el Pla Comarcal de 1953. Ho va ser durant dos anys, fins a l'octubre de 1965.

El Pla Comarcal constituïa el marc del planejament urbà de Barcelona i vint-i-set municipis de la rodalia. Però els fets succeïen molt de pressa, i de seguida va quedar estret. A més, el problema de la dimensió de la ciutat —també el seu pes polític— preocupava el règim del general FRANCO. El preàmbul del Pla advertia contra la possibilitat d'una nova tanda d'agregacions municipals a Barcelona, just el contrari del que es preveia per a Madrid. L'any 1962, després de la Carta Municipal de 1960, es van iniciar els treballs de revisió, concretats en l'*Esquema Director de l'Àrea Metropolitana* (1968). Aquí és on col·laborava Carreño. L'*Esquema Director* mai va acabar de tenir valor legal però, en canvi, va suggerir discussions vivíssimes que al final van dur al *Pla General Metropolità* de 1976. Això va ser un cop ja es tenia l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona (1974).

Si fa o no fa, aquest era el context amb què es va trobar Lluís Carreño en entrar al Gabinet Tècnic. Ara bé, les mancances per fer planejament urbà eren molt grosses. Hi havia dificultats polítiques i administratives i, en canvi, no hi havia estadístiques que permetessin quantificar les coses, ni cartografia adequada. Montserrat PUJOL, que va ser secretària de direcció de Lluís Carreño durant anys, diu d'ell que «era un somniador perseverant». Doncs bé, posats a somniar en els aspectes pràctics del planejament, Carreño va somniar que aquell material necessari per al planejament es pogués tenir. Ara un pas, ara un altre, va orientar quinze anys llargs de la seva vida en aquest sentit.

ROS HOMBRAVELLA explica que l'aportació fonamental de Lluís Carreño va ser «la institucionalització d'un centre de producció i recollida d'estadístiques». Potser sí que al final va acabar així. O, millor, potser sí que va començar així. Precisament, la primera institució concreta que va perseguir es va dir *Comissió Mixta de Coordinació Estadística*. Però si ho he entès bé, el problema inicial era constituir un organisme que proveís els materials necessaris per al reconeixement i l'ordenació del territori. Això vol dir estadístiques sobre demografia, mobilitat, estructura econòmica, equipaments, etc, però no únicament estadístiques. També vol dir fonts documentals, cartografia adequada, nocions de sociologia i d'economia regional, urbana i del transport, gestionar bancs de dades regionals i urbanes —cosa que en l'època volia dir recórrer a tècniques documentals— i encara altres recursos. Imbricat amb tot això hi ha el procés d'elecció pública: decidir què es vol fer amb el territori. El planejament urbà és un camp vastíssim. Els seus marges van més enllà de l'estadística i obliguen a emmirallar-se en altres institucions de planificació, no en altres oficines d'estadística. En tot cas, Lluís Carreño va impulsar aquella primera institució, va aconseguir adhesions i va arribar a aplegar les voluntats necessàries per reunir uns pocs recursos. Va fer la sort de comptar amb el suport convençut d'Albert SERRATOSA i PALET i de Joan MAS i CANTÍ. Serratosa insistí des del començament a afegir la cartografia a l'estadística i a pensar en un àmbit d'actuació regional, que superava l'àmbit local de les institucions que van constituir la *Comissió Mixta*.

Simultàniament a la seva feina al Gabinet Tècnic, Lluís Carreño feia de professor a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Impartia l'assignatura «Sociologia i Habitatge», un curs de sociologia urbana per a arquitectes. També va organitzar un Seminari sobre l'hàbitat. Tot plegat es va estrenar el curs de 1962, però la carrera acadèmica li va durar poc. L'any 1966 va ser expulsat arran la «Caputxinada». Es recorda amb aquest nom un embolic bastant sensacional que hi va haver a Barcelona al març de 1966. Mig miler d'estudiants universitaris, i alguns professors que els recolzaven, van rebre permís dels Caputxins de Sarrià per reunir-se al convent i constituir un Sindicat Democràtic d'Estudiants. En comptes de durar tres hores, la reunió va durar tres dies —i

algun més de calabós— perquè la policia va encerclar el convent. Carreño era dins.

Una mica abans —devia ser l'any 1964— s'havia casat amb Concepción SANCHO GONZÁLEZ, de Madrid. El matrimoni va tenir una filla, Lluïsa, nascuda l'any 1968. Concepción va morir l'any 1980, amb només trenta-vuit anys. Temps després es va tornar a casar amb Elena GIRALDEZ PIDAL, economista i professora del Departament de Política Econòmica i Estructura Econòmica Mundial de la Universitat de Barcelona. S'havien conegut en les reunions de l'*Asociación Española de Ciencia Regional*. Carreño havia tingut un paper destacat en la constitució d'aquesta *Asociación*.

Tornem, però, al Gabinet Tècnic de l'any 1966. Durant un any i mig, si fa o no fa, Lluís Carreño va ser el representant de l'Ajuntament en els primers treballs per a la constitució de la *Comissió Mixta*. De fet, les primeres bases es van aprovar al febrer de 1968 i Carreño ja s'hi dedicà completament. Serà el secretari executiu de la *Mixta* entre abril de 1968 i febrer de 1973. Ara bé, en un sentit estricte, la constitució oficial de la *Comissió* va ser al maig de 1969, i l'excedència de Carreño al Gabinet Tècnic és de finals de 1969.

La *Comissió Mixta* es va convertir en el *Consorti d'Informació i Documentació de Catalunya* al febrer de 1973, però va continuar sent una institució força insòlita, i bastant feble. Carreño també en va ser el secretari executiu fins al febrer de 1983. Sobre el paper era una feina de mena gerencial: informava els membres consorciats sobre l'execució dels acords, dirigia els departaments tècnics i administratius, vetllava per les relacions amb els distints òrgans de l'administració... coses així. En la pràctica, ell era la manxa que feia bategar la institució. Mantenien un equilibri inestable entre les institucions consorciades, inicialment l'Ajuntament de Barcelona, la Diputació de Barcelona i la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. Això s'afegia al fet que l'objectiu inicial, el planejament urbà, ja era prou complex. Obligava la presència del Consorci en camps distints, amb intensitat variable segons els recursos i les oportunitats disponibles en cada moment.

Josep A. CASCO explica que «el 1971 Lluís Carreño va aconseguir que el Ple del Consorci —l'òrgan polític rector— aprovés la creació d'una unitat de producció estadística que es va anomenar Departament de recollida de dades. Em va tocar a mi assumir la responsabilitat d'aquesta unitat [...] La nostra primera orientació [...] va ser passar de la província de Barcelona [...] a l'àmbit de Catalunya». O sigui, que aprofitant el planejament de Barcelona s'enceta l'estadística de Catalunya. El joc de mans és considerable. I continua: «a mitjan anys setanta, Lluís Carreño [...] estava convençut que el Consorci havia de ser el futur Institut d'Estadística de Catalunya». La va encertar Déu n'hi do, però no del tot. A més, aquest va ser un assumpte de gestació llarga. No hi va haver cap mena d'institut d'estadística fins al gener de 1978. El va crear Josep TARRADELLAS, i en va dir *Servei Central d'Estadística i Documentació*. Després —com passa amb la metamorfosi de les larves— va fer falta covar-lo dotze anys per tenir al final una cosa completament distinta, l'actual Institut d'Estadística de Catalunya. En rigor, els *Confits* s'aturen en aquest moment, l'any 1978, però potser podem fer una excursió breu cap a l'estadística de Catalunya avui. Els dos o tres paràgrafs que segueixen només són un resum i, com tots els resums, serà una mica arbitrari. Amb sort pot arribar a ser convencional. Si algú veu una millor manera d'entendre les coses tindrà molt de gust a corregir-me.

El problema inicial era el planejament, i això barrejava geografia i estadística. Els primers anys de la dècada de 1980 es va optar per separar els dos àmbits —cosa que Carreño potser no devia veure favorablement. A l'octubre de 1982 la Generalitat va crear l'*Institut Cartogràfic*. El *Consorti* ja no s'havia d'ocupar de cap manera de la geografia i podia oblidar les seves relacions amb la *Reial Societat Geogràfica Espanyola*. En tot cas, l'article setè de la llei fundacional del *Cartogràfic* —ara derogada per una de posterior— feia vocal del seu Consell Rector el director general d'Estadística. Dit curt, s'entenia que, per a determinades tasques, geografia i estadística es podien necessitar l'una a l'altre, però es preferia mantenir-les en institucions separades. És el mateix tipus d'organització que al final ha prevalgut arreu. Resolt el *Cartogràfic*, el camí de l'estadística no va ser tan ras. En comptes de reciclar el *Consorti* en un institut d'estadística, la Generalitat es va estimar més

integrar-se com a entitat consorciada al gener de 1983, amb la meitat del pressupost. De moment, això va ser tot. La Generalitat va suprimir, al setembre de 1984, el seu *Institut Central d'Estadística i Documentació*, però no va renunciar a la funció estadística, ni va canviar la naturalesa del *Consorti*. Simplement, en el conveni d'adhesió al Consorti es deia que una futura llei d'estadística ja preveuria el seu paper.

En la pràctica, les coses quedaven una mica en suspens. A l'inici del procés, el 16 de febrer de 1982, Lluís Carreño posà el càrrec a disposició del Ple del *Consorti*. Al gener de 1983, un cop signat el Protocol d'Acord entre la Generalitat, la Diputació de Barcelona, la Corporació Metropolitana i l'Ajuntament de Barcelona, presentà la seva dimissió i va ser acceptada. En la carta de renúncia estimava que s'havia assolit l'objectiu proposat, que era «la institucionalització d'un organisme especialitzat d'informació al servei de Catalunya». La seva conclusió és explícita: «allò que podia fer, dins de les grans limitacions imposades per les circumstàncies, ja ho he fet».

Sembla que hi havia opinions en el sentit que el *Consorti* s'ocupava d'activitats inadequades per a un institut d'estadística —en particular, que hi havia un pes excessiu de la documentació i de les tecnologies de la informació. Es suggeria que aquestes coses tenien molt sentit quan el problema era el planejament, ja fos metropolità o regional, però menys quan el problema era només l'estadística catalana. Potser també hi va haver dificultats d'altra mena. En Pasqual MARAGALL diu que «l'Institut el va crear Carreño. Gràcies a Gorina, Serratosa i altres avançats primerament, i gràcies a Ramon Trias, en la fase de conseller d'Economia, després. Amb ell vaig signar la pau institucional que va traspasar la institució del camp local a l'autonòmic.» Si hi va haver pau imagino que abans hi havia hagut guerra. Ignoro els detalls, però les diferències devien alentir el disseny d'un sistema estadístic a Catalunya. Al final, al juliol de 1987 hi va haver una llei d'estadística —uns mesos després de la dissolució de la Corporació Metropolitana de Barcelona. En poc temps es va crear l'*Institut d'Estadística de Catalunya* (al desembre de 1989), el *Consorti* va ser dissolt i els seus empleats van ser transferits a l'Institut. «És possible que l'Institut real que ell [Carreño] ha conegut des de fora no s'ajusti a allò que hauria volgut que fos», diu Josep A. Casco. Segurament. Una generació dura uns quinze anys, deia ORTEGA. Després en ve una altra, que mira les coses amb un caire distint. Doncs bé, el Consorti reflectia molt bé les mancances i les il·lusions d'una època, i la primera llei d'estadística va coincidir amb els quinze anys de la seva creació.

Quant a Lluís Carreño, havent plegat de secretari executiu va passar un temps a la Corporació Metropolitana de Barcelona, com a assessor de Cooperació Tècnica i Científica —des del maig de 1983 fins al juliol de 1987. És l'època en què se signa la constitució de l'*Institut d'Estudis Metropolitans* (l'octubre de 1984), que com a primera providència tiraria endavant l'Enquesta Metropolitana. Fou membre del seu Consell de Govern, en representació de la Corporació Metropolitana, i després secretari. Cessà al juliol de 1987, per passar al Port de Autònom de Barcelona. Allà va ser director de Relacions Institucionals, entre setembre de 1987 i desembre de 1989. El seu programa de treball fou molt ambiciós. Preveia activitats conjuntes dels tres grans ports que hi havia llavors a la Mediterrània occidental: Barcelona, Marsella i Gènova. L'abast del projecte era molt extens, i envaïa competències alienes. Va tenir alguns problemes amb això i va deixar el Port al gener de 1990. Pot ser casual, és clar, però dues persones que el van conèixer a la Corporació i al Port diuen que de les dues feines va cessar per voluntat pròpia. No sobta del tot. La sortida del *Consorti* el devia deixar mig trasbalsat, potser desencaixat. Un diria que el *Consorti* va ser per a ell tant una feina com un programa de vida. Retornà a l'Ajuntament, de director de Relacions Econòmiques Internacionals fins a la jubilació, amb seixanta anys —l'agost de 1993.

Amb tot el que s'ha anat explicant no sorprendrà saber que Lluís Carreño va ser membre d'infininitat d'associacions. De l'Associació Espanyola de Ciència Regional, per exemple. Es va crear a Madrid, en una reunió de serveis d'estudis convocada a finals de 1973 a instàncies del Servei d'Estudis del Banc Urquijo a Barcelona. En rigor, però, no va existir fins a l'abril del 1976. Carreño va ser un dels instigadors més actius d'aquella creació, des del seu càrrec de secretari executiu del *Consorti*. El

seu primer president fou Ramon TRIAS FARGAS, després substituït per Juan Ramón CUADRADO ROURA. Lluís Carreño va ocupar els llocs de secretari (1977-1979) i vicepresident segon (1979-1981). També va ser secretari i president (1981-1984) de l'*Associació Catalana de Ciència Regional*, una branca de l'espanyola creada el 1978. Cap a la mateixa època fou un dels fundadors de l'*Associació Catalana de Sociologia*; s'implicà fins al punt de ser vocal en la primera junta (1979) i president (1981-1983). Per arrodonir les coses, va ser vicepresident de la *Red de Información Científica Automatizada*, i el compten entre els seus membres la *Societat Catalana d'Ordenació del Territori* i el *Cercle d'Economia* de Barcelona.

Els qui el van conèixer diuen que Lluís Carreño tenia un aire aristocràtic i com estranger. Era alt i feia bona fila —un metre vuitanta i vuitanta quilos de pes, en una època sense complements de vitamines. Sempre vestia amb elegància. Fins i tot durant la malaltia que se'l va endur, malgrat que la veu se li enrogallava, quedava cada matí «a punt per sortir al carrer». La seva vídua explica que era molt bo preguntant a les persones i escoltant quan aquestes li responien. És una virtut poc corrent. Potser això el va ajudar a gestionar equips estranys —aplegava sense dificultats sociòlegs, enginyers, economistes, geòlegs, botànics, geògrafs, arquitectes— que li van permetre tirar endavant les idees avançades que se li van ocórrer, en condicions no sempre fàcils.

Un temps després de mort, el 23 d'octubre de 1996, va rebre un homenatge al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona. D'allà va sortir un volum sobre la seva figura que és una magnífica font de notícies. L'acte el van organitzar l'Ajuntament de Barcelona, l'Associació Catalana de Ciència Regional i la Societat Catalana d'Ordenació del Territori. Però ja se sap que, en realitat, aquestes coses només les fan els amics.

Per saber-ne més:

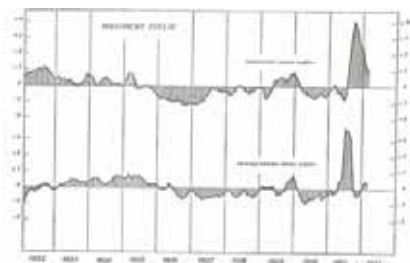
- CLUSA, J.; NEL·LO, O. (curadors) (1999). *Lluís Carreño i Piera*. Ajuntament de Barcelona. Col·lecció Gent de la Casa Gran, núm. 12. Hi ha un exemplar disponible a la biblioteca de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Els aspectes biogràfics de Lluís Carreño estan sobretot en els capítols primer i segon.

Confits

Instituciones

L'Institut d'Investigacions Econòmiques (1931-1939)

La primavera de 1930 es van reunir a la Diputació de Barcelona un representant de cadascuna de les principals corporacions econòmiques de Barcelona. A més d'un delegat de la Diputació n'hi havia de la Societat Econòmica d'Amics del País, de la Cambra Oficial de Comerç, de la Cambra d'Indústria i del Foment del Treball Nacional. A la reunió també hi van assistir Pere COROMINES, Josep Maria TALLADA, Josep A. VANDELLÓS i SOLÀ i Miquel VIDAL i GUARDIOLA. L'objecte era decidir si es creava una institució dedicada a estudiar l'estat de la conjuntura a Catalunya i a aplegar, coordinar i produir estadístiques. No hi va haver gaires entrebancs, i poca discussió: els assistents van decidir la creació de l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*, i el 9 de gener de 1931 es van aprovar els estatuts. L'*Institut* era un Patronat regit per una Junta de quinze membres, dotat d'un Consell Consultiu i gestionat per un director. Per aquest lloc fou designat Josep A. Vandellós (1899-1950), que ocupà el càrrec la primera quinzena de febrer. Era president de l'*Institut* el de la Generalitat, Francesc MACIÀ.

Inicialment l'*Institut* tenia relació amb els organismes oficials —la Diputació i, més tard, la Generalitat—, però en rigor no hi estava integrat. Josep A. Vandellós s'estimava més una certa independència, i la seva opinió tenia molt pes. L'*Institut* no va néixer per generació espontània. Feia anys que Vandellós bregava per convèncer tothom que el país necessitava estadístiques. Ell va saber ser el reactiu, i l'*Institut* un precipitat concret i valuós. Es finançava amb les aportacions de la Diputació i dels membres del Patronat, que va anar creixent amb el temps. N'hi va arribar a haver prop de vuitanta, inclosos *The Royal Bank of Canada* i *Vacuum Oil, Co.* Per integrar-se calia despendre una quota mínima de 300 pessetes anuals, augmentada fins a 500 per als ajuntaments. En contrapartida, els membres del Patronat rebien les publicacions de l'*Institut* i tenien accés als serveis estadístics. El primer any va disposar d'un pressupost de 75.000 pessetes. Immediatament es va engegar un *Butlletí Mensual*, que ocupava les pàgines dels diaris cada cop que sortia. No us deixeu perdre el número extraordinari que el va encetar, al desembre de 1931. Us deixarà amb la boca oberta. Us hi podíeu haver subscrit per cinquanta pessetes anuals.

Al començament l'*Institut* es va instal·lar al Palau de la Generalitat. Al juliol de 1932 era a Via Laietana, 18, 5è D, i més tard va anar al carrer de Jonqueres. Treballava amb un equipament valorat el 1932 en 15.701 pessetes: dues calculadores elèctriques —Madas, 5.495 pessetes; Brunsviga, 2.000 pessetes— una sumadora Dalton (1.980 pessetes) i vint-i-vuit llibres d'estadística (1.202,55 pessetes). Quant als empleats, el 1932 ocupava deu persones, a més de Vandellós: un auxiliar del director, un cap de secretaria i vuit ajudants. Les seves tasques es distribuïen en tres àmbits: esta-

dística econòmica, estadística social i demografia. Qualsevol institut d'estadística funciona encara avui així, si fa o no fa.

Les coneixences personals de Vandellós eren molt extenses. Era amic de FISHER, de BOWLEY i d'un grapat més de patums estadístiques. Quan ingressà a l'*Institut Internacional d'Estadística* només hi havia en total tres membres espanyols. Més tard, al juliol de 1934, va ser admès a *Econometria*. Això va acabar de relacionar l'*Institut* amb organismes similars d'altres països i li va donar un aire internacional desacostumat, molt profitós. Amb tots aquests recursos, els resultats no es van fer esperar. Es recupera el vell índex de preus de les subsistències del Museu Social, es construeix un índex de l'especulació borsària, es dissenya una enquesta de pressupostos familiars, s'observen els moviments cíclics de l'economia catalana, s'estudia la depreciació de la pesseta — que a l'època va desesperar mitja dotzena de ministres d'Hisenda, des de CALVO SOTELLO fins a CARNER.

Així les coses, un Decret de la Generalitat de 10 d'abril de 1933 va establir uns nous estatuts. El protagonisme del Govern dins el Patronat va augmentar absolutament. L'any 1933 hi va destinar 60.000 pessetes ell tot sol. Les tasques de l'*Institut* creixien i la Generalitat li encarregava treballs sobreposats que eren del seu interès, especialment en matèria de conjuntura econòmica i demografia. També hi havia un *Laboratori de Preparació Estadística*. En aquell moment, obtenir educació formal en estadística a Catalunya era molt problemàtic, d'aquí l'interès del *Laboratori*. Segurament, el llibre de Josep Maria CARDONA i TORRADAS (1909-1992) *Resum d'Estadística*, de l'any 1935, dóna idea del tipus de formació que s'impartia. És un llibret de noranta-cinc pàgines editat per l'editorial Barcino a la seva Col·lecció Popular. Cardona era un empleat de l'*Institut* de qui se sap molt poc perquè ell es va estimar més que fos així. Els primers anys de la dècada de 1940 va morir la seva dona i decidí fer-se cartoixa. La resta de la vida fou Domènec Cardona. Entre 1982 i 1985 va ser superior de la cartoixa de Montalegre, a Tiana, i rector de 1985 a 1991. El 27 de febrer de 1985, TV3 va emetre un capítol del programa *Identitats* en què Josep Maria ESPINÀS l'entrevistava. No té interès estadístic, més enllà de veure una persona que cinquanta anys enrere va conèixer Vandellós i va treballar a l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*. Només cap al minut vint de l'entrevista Cardona fa una referència, brevíssima, al seu propi passat. I encara és per dir que treballava d'actuari!

Quant al llibre *Resum d'Estadística*, avui té un valor analític nul. Correspon al que en diem estadística descriptiva. Ara bé, té altres mèrits. És un manual que contrasta vivament amb els usats a penes uns anys abans, com el de POU i ORDINAS. Conté símbols, fórmules i taules, i es concentra en els procediments de càlcul. En això es reconeix inequívocament que és un manual modern. Les dificultats materials per efectuar càlculs, pròpies de l'època, fan aparèixer de seguida la forma logarítmica i els moments respecte a l'origen. El capítol cinquè, el darrer, es dedica a la dispersió, la variabilitat i el càlcul de tendències, una preocupació molt de l'època. Cardona obté tendències pel mètode gràfic, amb el de mitjanes mòbils i usant una regressió per mínims quadrats —sempre en un context determinístic i sense caracteritzar gens ni mica les propietats estocàstiques del residu. El capítol acaba amb el concepte de correlació. Jo diria que en la pràctica Vandellós mai va anar molt més enllà, tampoc. Les seves referències es van mantenir sempre dins el *Curso de Estadística* de Corrado GINI, el seu mestre a Pàdua. Fins i tot li va traduir el llibre al castellà l'any 1935, per a l'editorial Labor. En canvi, les realitzacions de Vandellós i de l'*Institut* van demostrar que amb eines senzilles es pot anar molt lluny, sobretot si es barregen encertadament amb periodisme de bon nivell.

Les feines de l'*Institut* creixien. Un Decret de Governació de 24 d'agost de 1933 li encomanava funcions centralitzadores i orientadores respecte a l'estadística oficial de Catalunya. També va rebre l'encàrrec d'un nou *Butlletí Mensual d'Estadística* de la Generalitat —diferent del *Butlletí* que ja editava. Un segon Decret del mateix 24 d'agost obligava els ajuntaments a enviar a l'*Institut* una còpia dels volants sobre moviment demogràfic que trametien als organismes estadístics de

l'Estat. L'any 1933, totes aquestes feines anaven conformant-lo com un incipient organisme oficial d'estadística. De forma addicional, l'*Institut* publicava alguns llibres d'economia aplicada. Un exemple és *Els problemes de la banca catalana*, de Lluc BELTRAN i Joan SARDÀ. Publicar l'any 1933 un títol semblant tenia el màxim interès. Era poc després que el ministre PRIETO provoqués la suspensió de pagaments del Banc de Catalunya (el 7 de juliol de 1931) i quan la taxa de canvi de la pesseta estava molt compromesa. No badaven pas, a l'*Institut*! Els primers quatre anys van ser de progressió ràpida, dreta i segura.

Però, el 20 de novembre de 1934, l'*Institut* va ser suspès per un decret de l'autoritat militar, la del coronel Francisco JIMÉNEZ ARENAS. Com se sap, els fets del Sis d'Octubre van acabar amb el govern de la Generalitat empresonat al vaixell «Uruguay» i el coronel Francisco Jiménez Arenas exercint de president accidental de la Generalitat. La suspensió de l'*Institut* no tenia a veure amb el daltabaix i l'excepció de l'octubre, sinó amb un pretès desordre administratiu. Al Decret s'atribuïa a l'*Institut* «el coste desproporcionado de su sostenimiento», «el afán de asimilar enseñanzas exóticas» i unes percepcions exagerades del seu director. Conclou que «ofrece todo ello, por lo menos, un lamentable desconcierto que obliga a impedir su continuidad». Uns dies més tard, una nota de la Generalitat confirmava que la comissió investigadora corroborava els fets. Hi havia un matís nou, però: atesa la important tasca de l'*Institut*, es parlava de reorganització, més que de suspensió definitiva. El primer de desembre, Joan PELEGRI, cap del departament d'Hisenda, convocava a l'entorn de quaranta vocals de l'*Institut*. Representaven un munt d'institucions de Catalunya —hi havia GUAL VILLALBÍ, per exemple, del Foment. S'entén que l'escàndol públic fos gros. El coronel Jiménez Arenas va haver de donar explicacions als periodistes i, sobretot, al ministre d'Hisenda de la República, Manuel MARRACO RAMÓN. Els periodistes sospitaven que el tancament era per raons polítiques i s'hi oposaven. Tendien a presentar Vandellós «víctima de un atropello». Després van saber què investigava la comissió i van canviar de to.

Un nou Decret de 19 de desembre va assignar les funcions del suprimit *Institut* al Negociat d'Estadística del Departament d'Economia i Agricultura, alhora que reformava el *Servei Central d'Estadística*. Ara en deia *Secció d'Estadística*. Estava formada per dos negociats, el d'Estadística General i el d'Estadística Aplicada. El personal s'havia de reclutar entre els empleats del l'*Antic Servei Central d'Estadística* i funcionaris de plantilla de la Generalitat. En conseqüència, el personal de l'*Institut d'Investigacions* queda exclòs.

La suspensió va ser un accident molt lamentable, baix de sostre i costosíssim. De fet, els problemes venien d'abans i eren, em temo, de naturalesa vulgaríssima, d'allò més corrent: embolics de Vandellós amb el personal. Els empleats entenien que després d'una etapa fundacional molt estimulant s'havia entrat en una rutina de direcció indolent, descurada, arbitrària i absentista. Així és com ho percebien. El 21 de juliol de 1934 ja havien signat una queixa molt expressiva adreçada al conseller d'Economia i Agricultura, que aleshores era Joan COMORERA. Més tard la van reiterar. A més, la reducció en els sous nominals —això deien: una rebaixa del deu per cent— i la dispersió d'interessos de Vandellós no devien ajudar gaire. Per acabar-ho d'adobar, Vandellós va deixar que percebessin com una amenaça la creació del *Servei Central d'Estadística* —el mes de juny. També hi ha la qüestió dels detalls menuts. Sovint les seves maneres amb els empleats eren àcides i vanitoses. Ho admetia fins i tot Cardona. El sarcasme deixa indiferent l'estadística, però les persones ho barregen tot en una sopa espessa, de digestió difícil.

Vandellós es va defensar, és clar. Va admetre malcontentament, però va rebatre les acusacions de comptabilitat creativa. El bon fer de l'*Institut* i la seva necessitat li anaven de cara. Ara bé, tothom hi va perdre. Els set mesos que va durar la suspensió van escampar els actius, tant els materials com els altres —els contactes, els intercanvis de publicacions, els procediments de treball. La documentació, l'arxiu, la biblioteca i el material de treball van quedar en custòdia del Negociat d'Estadística del Departament d'Economia i Agricultura. El personal havia quedat integrat en altres departaments de la Generalitat, o cessant i sense sou, i la instrucció de l'expedient va resultar

més visceral i torbadora que útil. Sembla que Vandellós aixecava grans adhesions i també grans rebutjos; no deixava indiferent ningú. Hi havia molts sentiments contradictoris. Tothom entenia la necessitat que hi hagués *Institut* i que Vandellós era ben capaç de tirar-lo endavant, si volia. En això hi havia unanimitat. Però els empleats no apreciaven la seva gestió personalíssima; interpretaven que usava l'*Institut* de palanca per a la seva pròpia carrera, amb massa costos personals per a ells.

L'expedient de suspensió es va resoldre el 25 de juny de 1935, amb el restabliment de l'*Institut*. Del suposat malbaratament no n'havia quedat res. La comissió no va trobar responsabilitats personals, només irregularitats administratives. Com que en la fase d'instrucció havia quedat clar que tothom volia recuperar l'*Institut*, encara que reorganitzat, es va encarregar a la Junta del Patronat la redacció d'uns nous estatuts, que es van publicar a l'agost. Feien de l'*Institut* una entitat privada, alhora que reduïen el paper de la Generalitat. Aquest era, segurament, un disseny institucional en què Vandellós se sentia més còmode. Una de les acusacions més lacerants havia estat l'acumulació d'ingressos: com a director de l'*Institut*, del Laboratori, com a professor, cap del *Servei d'Estadística*,... tot plegat 35.499,60 pessetes anuals. No era un sou desorbitat —Gaziel en cobrava 60.000 per dirigir *La Vanguardia*—, però anava contra el pressupost públic i es feia notar que en realitat Vandellós mai havia passat cap oposició.

A finals de setembre de 1935 es va nomenar un nou Patronat. Al juliol, el conseller d'Economia, Alfred SEDÓ i PERIS-MENCHETA (membre del Partit Republicà Radical, lerrouxista) admet que només el Patronat pot destituir Vandellós, però aquest li va ratificar la confiança. Consta en acta l'agraïment de la Junta per la feina que va fer en l'organització dels serveis. En tot cas, Vandellós va haver de començar novament. El primer resultat visible va ser la reedició del *Butlletí*, al febrer de 1936. Conté un article seu que després ha estat molt celebrat: *El futur del canvi de la pesseta*.

Però les circumstàncies no eren les de cinc anys enrere. Creat mentrestant el *Servei Central d'Estadística* i organitzada així l'estadística oficial, calia repensar el paper de l'*Institut*. Recomençar va ser difícil. Vandellós va emfasitzar que el nou *Institut* s'ocupava de conjuntura, i que l'estadística era només l'instrument. El 14 d'agost de 1935 escriu a *La Vanguardia* que l'*Institut* «forma parte de una red internacional de servicios económicos que [...] se dedican al estudio de la situación económica, y especialmente de los movimientos cíclicos de la misma, aplicando para ello la más perfecta técnica estadística; pero no hay que olvidar que la estadística constituye tan sólo un método de trabajo para llegar a dicho estudio, y llamarlo Instituto de Investigaciones Estadísticas, constituiría una denominación que oscurecería por completo el fin que se propone». No es van estar de respondre, al diari. Li van retreure que «estamos en la primera etapa y aquí lo que hace falta más urgente es precisamente revisar la Metodología estadística, de que habla el señor Vandellós. [...] Nos asusta pensar que [...] por asentarse sobre base estadística imperfecta, conduzcan a conclusiones peligrosas para nuestra economía.»

Atès que cap al 1930 Vandellós ja demanava amb insistència uns estudis d'economia, i havent-se creat mentrestant una Facultat de Dret i Ciències Econòmiques a la Universitat de Barcelona, va semblar natural que l'*Institut* busqués allí acomodació. Al maig de 1936 la Facultat va acceptar la proposta d'agregació. No va durar gaire, l'època era convulsa. A l'octubre de 1936, cap a la mateixa època que Vandellós va marxar a Veneçuela, Joan P. FABREGAS va annexionar l'*Institut* al Departament d'Economia per establir l'estadística de producció i consum de Catalunya de cara a l'esforç de guerra. No entenc molt bé per què, però el 5 d'octubre de 1937 el conseller d'Economia, Joan COMORERA, va tornar a decretar la incorporació al seu Departament. Fos com fos, la guerra i la marxa de Vandellós a Veneçuela van escanyar l'*Institut* definitivament.

Hi ha poques notícies posteriors a la guerra. Des de 1939 va tenir un paper més aviat catacumbal. En el Llibre de registre dels escorcolls realitzats a Barcelona per la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos* (DERD) no hi ha cap decomís en l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*. Vist des de l'altra banda, una excursió a l'Arxiu de Salamanca, fa sis o set anys, tampoc va permetre trobar cap material substantiu. Hi ha alguns lligalls identificats amb el seu nom, però són

de poc interès —cartes de cortesia, sobretot; tenen l'atractiu que les signa Vandellós— i encara arxivats en la col·lecció de Madrid, no en la de Barcelona.

A *La Vanguardia* de 26 de gener de 1941, segon aniversari de la «liberación», es pot llegir que la Diputació de Barcelona ha deixat la cultura «saneada y redimida» i que en particular, «el Instituto de Investigaciones Económicas ha sido debidamente reorganizado». S'havia convertit en un afer cultural. Al març de 1943 organitzava una xerrada sobre política monetària d'un conferenciant alemany, i el febrer de 1944 tres quarts del mateix. Ara el tema era «Contribución a una teoría española de la economía política», a càrrec d'un membre de l'*Institut*, el senyor José ALBA. A l'agost de 1961 rebia una subvenció de 92.732,25 pessetes per a despeses de funcionament. Al novembre de 1976 el diputat provincial Manuel FONT ALTABA deia que estava sota l'empara de la Diputació, però no aclaria amb quina finalitat, ni amb quina eficàcia. Una de les primeres coses que va fer el president TARRADELLAS en tornar, l'any 1978, va ser recuperar l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*. El va crear per decret i, simultàniament, també va negociar la seva transferència des de la Diputació cap a la Generalitat. El traspàs es va materialitzar en un decret del president Pujol de maig de 1980, que va retornar l'*Institut* al Departament d'Economia i Finances.

Però això ja són figues d'un altre paner. O millor, d'un altre *Confit*. Ara es recorda l'*Institut*, sobretot, per la magnífica feina de la primera etapa, dirigida per Vandellós amb ambició i encert estadístics.

Per saber-ne més:

- VANDELLÓS, J. A. (1935). *Catalunya, poble decadent*. Edicions 62, 1985. Consulteu l'annex de Jordi PASCUAL.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT D'ECONOMIA I FINANCES (2000) *Dossier. Cent anys del naixement de J. A. Vandellós, pioner de l'estadística oficial catalana*, dins de *Nota d'Economia*. Núm. 67 (maig - agost). Trobareu el fitxer .pdf en l'adreça: <http://gencat.net/economia/departament/publicacions/nota/num67/index.html> (data del vincle: agost del 2010).
- El vídeo del programa Identitats, de Josep M. Espinàs, que s'esmenta en el text el trobareu a l'adreça <http://www.tv3.cat/videos/2704410> (data del vincle: agost de 2010).

El Servei Central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya (1934-1939)

El periodista Eugeni XAMMAR, que com se sap era immune a la hipèrbole i l'exageració, escriu en les seves memòries que «els anys 1930-1940 són el decenni negre del nostre segle». No cal contradir del tot el senyor Xammar: en periodisme vàrem tenir *Mirador* i *D'ací i d'allà*, i en estadística també van ser grassos. L'any 1930 ja feia temps que s'havia acabat l'impuls del *Museu Social* de Josep M. TALLADA i Cebrià MONTOLIU, i la *Societat d'Estudis Econòmics* del Foment del Treball Nacional llanguia. Però hi havia, en canvi, un grup de persones decidides a tirar endavant el que ja ha estat qualificat per l'Emili GASCH i altres de «salt estadístic», i que donaria els millors resultats durant la segona meitat de la dècada.

«Salt estadístic» no vol dir que comencés a haver-hi estadístiques. Moltes o poques, d'estadístiques sempre se n'han fet. El que no hi havia hagut mai era un veritable sistema estadístic que esmerçés esforços regulars i metòdics en la producció i coordinació estadístiques. Durant els seus primers anys, la Generalitat republicana va delegar les feines estadístiques del seu interès en l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*, un patronat dedicat a l'estudi dels cicles econòmics impulsat i dirigit des de 1931 per Josep A. VANDELLÓS i SOLÀ (1899-1950). A l'agost de 1933 un Decret de Presidència autoritzava l'*Institut* a publicar un Butlletí Mensual d'Estadística de la Generalitat. Simultàniament, se li atorgava una responsabilitat supervisora, centralitzadora, orientadora i coordinadora dels treballs d'estadística oficial. Els distints departaments de la Generalitat ja disposaven de les seves pròpies oficines d'estadística, independents les unes de les altres, i calia relligar aquells treballs dispersos.

L'*Institut* estava sota el patronatge de la Generalitat, però no deixava de ser un organisme de caràcter privat. A més, en la majoria dels països propers existien serveis d'estadística únics. Per tant, la Generalitat va crear, per Decret de 19 de juny de 1934, el *Servei Central d'Estadística*. Un cop d'ull als cinc articles del Decret —el trobareu en el *Butlletí Oficial de la Generalitat* del diumenge 24 de juny, dia de Sant Joan— ensenya de seguida que el més remarcable de la nova institució és en la paraula «*Central*». Les diverses oficines d'estadística havien de continuar sota la dependència administrativa del seu Departament, però la tècnica i procediments estadístics eren proveïts pel *Servei*. Al setembre, s'advertia els funcionaris que treballaven en estadística als diversos departaments que quedaven a disposició del Servei Central. També corresponia al *Servei* mantenir «les necessàries relacions d'intercanvi de dades amb els organismes estadístics de l'Estat espanyol i dels països estrangers». En signar aquest Decret de Presidència, COMPANYS està convençut que «és d'absoluta necessitat efectuar la coordinació i centralització d'aquests diferents serveis».

Pel tal que el *Servei Central* comencés a funcionar es va dotar una plaça de cap, amb categoria de cap de Negociat de Segona, i es va convocar un concurs per ocupar-la. El tribunal estava format, entre d'altres, per Pere COROMINES i Jaume ALGARRA. El presidia el conseller d'Hisenda, Martí Esteve. Hi va haver unanimitat en proposar Josep A. Vandellós per al càrrec, que consegüentment va ser alhora director de l'*Institut* i del *Servei*. Fou nomenat per Decret de 24 de juliol de 1934. Vuit mesos més tard, el 5 d'abril de 1935, promocionà a cap de Negociat de Primera, remunerat amb 12.000 pessetes anuals. En això dels sous és difícil trobar referents; l'any 1933 el periodista Joaquim VENTALLÓ cobrava vuit-centes pessetes mensuals per dirigir *L'Opinió*, mentre que Agustí CALVET, *Gaziel*, en cobrava cinc mil —també mensuals— per dirigir *La Vanguardia*, un sou que es jutjava fantàstic.

L'ascens de Vandellós va coincidir amb l'època que el coronel JIMENEZ ARENAS va tenir clausurat l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*. Arran el decret de suspensió de l'*Institut*, el *Servei Central d'Estadística* va ser reorganitzat, per tal que pogués assumir les seves funcions. El 19 de desembre de l'any 1934 va canviar de nom —es va dir *Secció d'Estadística*— i es va organitzar en dos negocis, un d'Estadística General i un altre d'Estadística Aplicada. Els caps de tots dos negocis eren de la mateixa categoria —de primera— encara que corresponia al negociat d'Estadística General, el regit per Vandellós, la direcció del conjunt. Eren tasques d'aquest Negociat recopilar i organitzar dades, intercanviar-les amb altres organismes estatals o empreses nacionals i estrangeres, administrar la subscripció a les publicacions i gestionar les subvencions rebudes i la biblioteca. El Negociat d'Estadística Aplicada rebia les dades del d'Estadística General, realitzava les anàlisis de conjuntura i el tractament de les sèries i editava el Butlletí. Quant als empleats, el Negociat General ocupava vuit persones —un cap de negociat, un oficial primer, dos oficials segons, dos auxiliars primers i dos auxiliars segons. De forma similar el negociat d'estadística aplicada. Els sous oscil·laven entre les 12.000 pessetes anuals del cap de negociat i les 3.250 pessetes dels auxiliars segons. Amb el temps el nombre d'empleats va créixer. Es van nomenar més auxiliars d'estadística i es van crear uns Serveis Gràfics. Al març de 1937 tenia contractats xofer i ordenança.

Atès que el *Servei* era una dependència de la Generalitat la seva història administrativa es pot seguir força bé a través del *Butlletí Oficial*. No va tenir gaires fets memorables; va canviar sobretot la denominació, i l'adscripció es va alternar entre els departaments de Presidència i d'Economia i Agricultura —després dels fets d'octubre de 1934 i també l'any 1936, sota el nom de *Servei General d'Estadística*. Quan VANDELLÓS va marxar a Veneçuela, l'octubre de 1936, el va succeir Jaume ALZINA i CAULÉS (1899-1981). Va ser-ne el director durant bona part de la guerra, fins a l'any 1938. Alzina, amb categoria d'oficial primer, treballava al *Servei Central* des de la seva creació. Era un estadístic expert, i ben conegut de Vandellós. Quan aquest va dimitir de la presidència de l'*Associació de Comptables* per fer de director de l'*Institut*, Jaume Alzina —que era el vicepresident— el va substituir. L'any 1933 ja era el responsable de l'Oficina d'Estudis i Treballs Estadístics del Departament de Finances.

Fins i tot la peripècia de fer estadístiques en temps de guerra va acabar sent rutinària. L'any trenta-sis el *Servei Central* funcionava a ple rendiment i tenia força treballs encetats. El seu *Butlletí Mensual d'Estadística*, que no s'havia interromput ni pels fets d'octubre, es va considerar un esforç bèl·lic. Aplegava dades de naturalesa demogràfica i econòmica. L'anàlisi de conjuntura que realitzava sorpren qualsevol: el nombre d'indicadors era molt gran, i els àmbits coberts eren molt semblants als que trobem avui en un butlletí de conjuntura corrent. Hi havia un indicador sintètic de la marxa de l'economia, molt de l'època i que anticipava l'inexistent apartat de comptes nacionals —encara no s'havien inventat.

A més del *Butlletí Mensual*, el *Servei* proporcionava estadístiques de mena econòmica —produccions agropecuàries, pressupostos municipals, potencial econòmic de Catalunya. Durant la guerra, el Departament Tècnic d'Indústria de la Conselleria d'Economia va distribuir qüestionaris per a la formació del *Cens Econòmic de Catalunya*. Hi havia en curs una estadística del treball —una mena

d'enquesta de població activa. El *Servei* usava sovint la premsa per aclarir la forma com s'havien d'omplir els qüestionaris, fent èmfasi en el secret estadístic «todos estos datos serán archivados en el Servicio Central de Estadística y únicamente serán utilizados para los estudios que éste realice, sin que nunca puedan ser utilizados para fin contributivo alguno». L'any 1937 hi havia en preparació un primer Anuari estadístic de Catalunya. Ignoro si es va arribar a publicar.

Sobretot, però, la producció estadística del *Servei* era de mena demogràfica. L'any 1935 va publicar la monografia *Moviment Demogràfic de Catalunya (gràfics i comentaris)* i l'any 1937 els *Moviments Demogràfics i de Població de Catalunya*. En aquest camp, el seu èxit més gros fou el *Primer Padró Municipal d'Habitants de la Catalunya Autònoma*, referit al 30 d'abril del 1936, on detallava la població de fet i de dret de gairebé tots els municipis de Catalunya. La preparació d'aquest Padró va ser força laboriosa. Es va iniciar a mitjan 1935. El *Servei* va realitzar molts esforços per tal que els ajuntaments entenguessin bé la seva naturalesa i el procediment per realitzar-la. Quant a la població, abans del 30 d'abril es van difondre explicacions a la premsa i la ràdio, reforçades amb «un film de propaganda, que será exhibido en los principales cines de Cataluña y que ayudará a esclarecer las últimas instrucciones».

Un té la sensació que el *Servei* va funcionar amb una relativa normalitat —normalitat de guerra civil, s'entén— fins a mitjan 1938. Jaume Alzina va ser destituït al juliol d'aquell any, per abandonament del servei. El seu lloc el va ocupar el dia 31 Carles TUTUSAUS i CABANAU de forma interina, que així va ascendir d'oficial primer a cap de negociat segon. Tutusaus havia estat des de finals de l'any 1936 l'habilitat del *Servei*. Com a assessor en matèria de censos hi havia Francesc GRANÉ i PALLARÈS, un funcionari en comissió provinent de la Secció Provincial d'Estadística de Ministeri de Treball i Previsió. L'organització dels darrers mesos era una mica distinta a la inicial. Hi havia quatre seccions: Registre, material i arxiu, Censos, Demografia, i Estadístiques diverses i publicacions. Eren responsables de cadascuna Josep PADERN i SOLÀ, Jaume CAMINS i AZNAR, Josep NAVARRO i MUNS i Josep TABERNER i PERADEJERDI.

El final de la guerra ho va aplanar tot. La *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos* (DERD) tenia a Barcelona sis equips de persones. Entre el 22 de gener i el 3 de juny de 1939 van requisar tota la documentació que van poder —és el que ara anomenem els *papers* de Salamanca. José María ALFARO, que dirigia un dels equips, va deixar escrit el 13 de febrer que al Palau de la Generalitat «[...] se halló también una colección de publicaciones de estadísticas diversas, sobre demografía de la población editadas por la Sección de Estadística». És un dels escorcolls que no van quedar recollits en el Llibre de registre de la DERD. En realitat, ignoro si la DERD va registrar el *Servei Central d'Estadística*. Suposo que sí, encara que al llibre registre de la DERD no hi sigui. La documentació del Padró, per exemple, no devia ser inculpatòria, però fa l'efecte que devia ser llaminera. El *Servei* estava instal·lat a l'Avinguda 14 d'abril, 520 —és a dir, a la Diagonal; el número és el de l'època. Va ser una de les primeres dependències de la Generalitat que les tropes del general FRANCO van veure en entrar a Barcelona. De totes formes, en una excursió a l'Archivo General de la Guerra Civil Española, a Salamanca, no hi vaig saber trobar cap rastre concret.

Per saber-ne més:

- VANDELLÓS, J. A. (1935). *Catalunya, poble decadent*. Edicions 62, 1985. Consulteu l'annex de Jordi PASCUAL.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPT. D'ECONOMIA I FINANCES (2000) *Dossier. Cent anys del naixement de J. A. Vandellós, pioner de l'estadística oficial catalana*, dins de *Nota d'Economia*. Núm. 67 (maig-agost). Trobareu el fitxer .pdf a l'adreça:
<http://gencat.net/economia/departament/publicacions/nota/num67/index.html> (data del vincle: gener del 2009).

La Comissió Mixta de Coordinació Estadística

El 15 d'octubre de 1970 el ministre comissari del Plan de Desarrollo, el senyor Laureà LÓPEZ RODÓ, deia que «la estadística regional va a requerir en el futuro inmediato una especial atención». Aclaria que aquesta mena d'estadística té «sus propios problemas [...] pero hoy se cuenta con una amplia gama de posibilidades en el campo concreto del proceso de datos». Entre elles, «un nuevo sistema de recogida de datos [...] mediante la división del país en cuadrículas territoriales de pequeñas dimensiones que permiten su posterior agrupamiento de acuerdo con las necesidades de cada momento».

Tot un programa de treball, explicat per una persona de molt pes. Hi ha el fet que això no ho deia a Madrid, als Procuradores en Cortes. Tampoc ho deia a l'Institut Nacional de Estadística, encara que el seu director, el senyor Alberto CERROLAZA ASENJO, s'ho escoltava. Ho deia a Barcelona, en la inauguració d'una barraqueta estadística animada per Lluís CARREÑO, un xicot de trenta-set anys cabut a tenir una estructura que rendís informació territorial apta per al planejament urbà —informació estadística, però també de qualsevol altra mena, com ara cartogràfica. Carreño pensava en informació estadística posada sobre un mapa, en cartografia estadística. Si voleu, Carreño volia *corografía*. L'empostissat estadístic es deia *Comisión Mixta de Coordinación Estadística*. Ras i curt, *la Mixta*. A la foto els veieu tots dos, un Carreño engrescat que ho explica tot i López Rodó, que s'ho escolta. La noia de blanc és Anna MESTRE, tècnica de la casa. En segon terme, amb ulleres, em penso que s'hi veu el regidor de l'Ajuntament de Barcelona Carles GORINA, primer president de la *Mixta*. No sembla ni Tomás PELAYO ROS, governador civil de Barcelona, ni Alberto Cerrolaza.

Lluís Carreño era membre del Gabinet Tècnic del Departament de Programació de l'Ajuntament de Barcelona. Treballava en l'equip que revisava el Pla Comarcal de 1953. Es va adonar de com era de difícil quantificar les decisions de planejament urbà, i també que els obstacles eren comuns a altres ajuntaments de la conurbació de Barcelona. Les mancances d'informació assetjaven els tècnics de planejament urbà i territorial. L'enginyer de camins Albert SERRATOSA i PALET, subgerent de la Comissió d'Urbanisme i futur Director del Pla Metropolità, explica que a Lluís Carreño se li va ocórrer «crear una institució permanent per garantir la continuïtat, fiabilitat i globalitat de les estadístiques». També diu que «de bon principi ens posàrem d'acord en dues qüestions: primerament, convenia afegir la cartografia a l'estadística per completar la informació de base; en segon lloc, l'àmbit d'actuació havia de ser Catalunya, [...] fet que condicionava els organismes integrants de la futura institució».

Les condicions generals eren difícils, de pobresa de recursos i d'enravenament polític. Per tant,

calia una institució que coordinés la recopilació, producció, discussió i estudi de les informacions necessàries per a la planificació territorial i urbana. Les fonts d'inspiració de Carreño són força orientadores sobre què devia tenir al cap. Mirava de reüll sobretot quatre institucions: el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Milà, el Planning and Transport Conference britànic, la Intelligence Unit del Greater London Council i els observatoris econòmics regionals francesos. L'any 1969, per exemple, va visitar la Intelligence Unit. Carreño no es va emmirallar mai en cap institut d'estadística. Ni el problema de fons era aquest ni les seves possibilitats li ho permetien. En l'època de la Mixta —entre maig de 1969 i febrer de 1973— la preeminència dels plans de desenvolupament impulsats per l'Estat, a la manera dels plans indicatius francesos, era completa. L'objectiu bàsic de Carreño era el planejament; l'estadística i la cartografia eren el camí i la col·laboració amb l'INE potser seria l'instrument.

Hi va haver una oportunitat magnífica per engegar la idea al novembre de 1966, quan el director general d'Estadística va visitar la Cambra Oficial d'Indústria —devia ser Cerrolaza, ja que va ser nomenat al març. Hi va haver contactes previs entre tècnics designats per l'Ajuntament de Barcelona, la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns de Barcelona i Altres Municipis (un organisme format per vint-i-sis municipis de la conurbació de Barcelona), la Diputació i les dues cambres de Barcelona per pactar un guió de converses comú de cara a la visita —entre 1912 i 1967 hi va haver dues cambres, a Barcelona, i no una de sola: la de Comerç i Navegació i la d'Indústria. Es volia exposar a Cerrolaza la necessitat de coordinar les estadístiques de l'INE amb les mancances de les institucions de Barcelona que havien d'utilitzar dades de petites àrees. L'INE rarament baixava de l'anàlisi provincial; en incidir sobre àrees petites Carreño es movia en un terreny complementari, continuador i aprofitador al de l'INE, no competidor. Una possible col·laboració venia de l'explotació del material estadístic acumulat en la Delegació Provincial d'Estadística, especialment el cens de 1960 i el microcens (padró) de 1965. Animat per Serratosa i Joan Mas Cantí, aleshores vicepresident del Cercle d'Economia, Carreño va esforçar-se a concentrar voluntats en favor de la seva idea, d'una institució dedicada a endreçar i produir informació regional. «Vull recordar —diu Albert Serratosa— el suport constant de Joan MAS CANTÍ, infatigable negociador i eficaç intermediari amb tots els estaments. Tots tres ens animàvem mútuament en els moments difícils i ens mantenien optimistes la tasca eficient i engrescadora de Lluís Carreño».

La resposta de l'Institut Nacional d'Estadística va ser molt estimulant i, de fet, es va comptar des del començament amb la seva col·laboració i assistència tècnica. La Delegació Provincial de l'INE va oferir el material del microcens de 1965, i l'Ajuntament de Barcelona va correspondre fent-se càrrec de la perforació de vuit-centes mil fitxes. El director que substituï Cerrolaza, Benito MARTÍNEZ ECHEVARRÍA, també es va mostrar interessat. A l'abril de 1973 Martínez Echevarría i el subdirector general de coordinació, Gonzalo ARNAIZ VELLANDO, van visitar la Comissió per saber quines eren les possibilitats de difusió d'informació econòmica regional i en quin estat es trobava el Banc de dades Urbanes i Regionals.

Les primeres reunions entre tècnics de les diverses institucions afectades van ser, doncs, al novembre de 1966. Més tard s'afegirien la resta de cambres de Catalunya. El 7 de juliol 1967 ja hi havia acord sobre les Bases. Inicialment només es volia una forma jurídica mínima, que permetés coordinar les activitats de les institucions, però sense constituir un nou òrgan. La intenció era, sobretot, tenir unes bases per aprofitar de forma mancomunada el material de la delegació provincial de l'INE, en particular el padró de 1965 i el futur cens de 1970. Les Bases les van ratificar per separat els plens de les diverses entitats a mitjan febrer 1968. El 25 d'abril de 1968 hi va haver l'acte constituent de la Mixta i la primera reunió de l'Òrgan Plenari. S'aprovà declarar constituïda la Comissió Mixta.

Aquella reunió constitutiva es va celebrar a l'Ajuntament de Barcelona. La presidia el delegat provincial de l'Institut d'Estadística, el senyor Carlos de la FUENTE y OREGUI. També hi havia el diputat provincial Josep GARRIGÓ, el *concejal* Carles GORINA, el subgerent de la Comissió d'Urbanisme

i Serveis Comuns Albert Serratosa i el senyor RODÉS, del Ple de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació. El càrrec de president de la Comissió seria rotatiu per anualitats: l'ocuparien per torns la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona. Es va designar secretari executiu de la Comissió Lluís Carreño. Temporalment, Albert Serratosa seria el cap de l'equip tècnic.

El primer punt de l'acord declarava «constituïda la CMCE, atesa la necessitat de cobrir amb caràcter urgent moltes llacunes d'informació estadística regionalitzada i de tota mena que obstaculitzen l'adopció de decisions polítiques encaminades a solucionar els problemes econòmics i socials que té plantejats l'àrea de Barcelona i la seva província». Queda per al lector entendre si «l'estadística regionalitzada» era estadística d'una àrea petita no estudiada per l'INE o estadística d'una Catalunya tota, no volguda pel règim. Carreño va haver de recórrer sovint a una ambigüitat esmolada pes estassar les reticències. Es creaven diverses subcomissions: la del Servei de Documentació Estadística, a càrrec del senyor Garrigó; la de Coordinació d'Equips Electrònics, a càrrec del senyor Gorina; la de Preparació del Cens de 1970 i Coordinació Cartogràfica, a càrrec del senyor Serratosa; i la de l'Anuari Regional, a càrrec del senyor Rodés. El problema de la falta de coordinació es reputava gravíssim. En una reunió immediatament posterior, del 2 de maig de 1968, l'Òrgan Plenari de la Mixta insistia en la «manca de coordinació existent en el si d'algun dels organismes representats pel que fa a activitats en el camp estadístic». El delegat provincial de l'INE entenia que «sense resoldre els problemes de coordinació dels graons inferiors mai no podran afrontar amb èxit [...] el Cens de 1970 a l'escala de la Província de Barcelona».

El dia 14 desembre de 1968 hi ha l'aprovació dels estatuts per l'Òrgan Plenari de la Comissió Mixta i no sé bé si el dia 25 d'abril de 1969 o ja entrat el mes de maig de 1969 hi ha la creació definitiva. El novembre d'aquell any Lluís Carreño demana l'excedència del Gabinet Tècnic i treballa a temps complet de secretari executiu del nou organisme, que comença a fer via.

En una primera època la Mixta va estar a l'edifici de la Llotja, de la Cambra de Comerç de Barcelona, però a l'abril de 1970 ja s'havia traslladat a can Batlló —al carrer Urgell, 187, l'edifici del rellotge de l'escola industrial. Curiosament, allí mateix hi havia hagut l'antic Museu Social. Per tenir una idea dels recursos amb què comptava, cap al novembre de 1970 hi treballaven una trentena de persones. Un document de gener de l'any 1971 de la mateixa Comissió preveia per aquell any 52 persones. El pressupost total de despeses, també previst, era de divuit milions i mig de pessetes.

Al cap de quatre anys va ser possible un pas addicional, de més volada. El 22 de febrer de 1973, la Mixta es va transformar en el Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya. Jo no sé molt bé quina fórmula jurídica preliminar havia de tenir la Comissió Mixta, però hi ha raons per sospitar que al maig de 1969 ja es va constituir com un Consorci. De fet, l'any 1972 als diaris es parla indistintament de Comissió o de Consorci. Un Consorci dotava de personalitat jurídica clara i creava una institució nova concreta, cosa que al començament es va intentar eludir. Albert Serratosa explica que «amb el suport de la Comissaria del Pla de Desenvolupament Econòmic i Social, de la qual depenia l'Institut Nacional d'Estadística, la Comissió Mixta es transformà en el Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, que fou l'únic organisme oficial que durant la dictadura portà el nom del conjunt de les quatre províncies catalanes».

Sobre la forma com s'organitzava la Comissió, el seu govern depenia de l'Òrgan Plenari i les diverses subcomissions. Una cosa distinta és que la Mixta s'estructurés internament en quatre departaments per donar compliment a les demandes de les subcomissions. El document ja citat de gener de 1971 anomena els departaments de Recollida de dades, Anàlisi i coordinació, Tractament d'informació i Documentació i serveis generals. Una tercera cosa, diferent de les anteriors, eren les línies de treball. N'hi havia dues de fonamentals, segons explicava el mateix Lluís Carreño l'any 1971 en una nota al comissari adjunt al Pla de Desenvolupament. Una es referia al *Centre de documentació regional*, a càrrec d'Isidre CANALS CABIRÓ, em penso. L'altra era el *Banc de dades urbanes i regionals*, a càrrec de Josep Maria VEGARA CARRIÓ, cap del Departament d'Anàlisi i Coordinació, i d'Antoni FLOS BASSOLS, cap del departament de Tractament d'Informació. No cita

enlloc els treballs del Cens de 1970, que haurien hagut de consumir força recursos. En canvi, la *Comissió* havia publicat el 13 d'octubre de 1970 un anunci a *La Vanguardia* per contractar un miler de persones. Havien de distribuir i recollir els fulls del Padró i del Cens de 1970.

El repartiment de tasques entre institucions era difícil. En una entrevista també a *La Vanguardia* el 10 de febrer de 1971, el delegat provincial de l'Instituto Nacional de Estadística (INE) deia que «la misión del INE es la centralización de todas las estadísticas de interés público, ya realice todo el proceso el Instituto o bien encargue parte de él a otros organismos o entidades. En todo caso, el INE mantiene siempre la coordinación y supervisa todos los trabajos». Ara bé, les coses no eren tan simples. El mateix de la Fuente afegia que «nosotros trabajamos sobre la base cartográfica de la ciudad que proporciona el Ayuntamiento [de Barcelona, vol dir], que hizo el valioso trabajo de la preselección de los agentes que ahora van por las casas. Los datos del censo general de población referido a la ciudad serán los que constituirán los fundamentales el Padrón. Por otra parte, tras la recogida de datos y su clasificación manual, se procede a la clasificación o tabulación mecánica con ordenadores. Se sacará una muestra del 25 por ciento del total. El INE facilitará al Ayuntamiento las cintas magnética de esa muestra referida al Municipio, que él explotará convenientemente para sus intereses específicos.» A canvi d'això l'Ajuntament va haver de perforar cinc milions de fitxes. Mentrestant, Carreño demanava un cens lingüístic, cosa que no va poder ser fins a l'any 1975 —i encara de forma només aproximada.

L'any 1971 el Ple de la *Comissió* va crear una unitat de producció estadística, el Departament de recollida de dades. Estava gestionat per Josep A. CASCO. Cap al juny de 1972 es van iniciar els treballs de camp per al primer cens hospitalari de Catalunya i Balears que «ens va costar un gran disgust amb les autoritats estadístiques de Madrid», diu Casco. El cens havia de servir per elaborar un pla territorial d'estadística sanitària. A més de les comissions definides en les bases de 1968 també n'hi va haver d'altres. L'Albert Serratosa recorda les d'aforaments, serveis sanitaris i equipaments i serveis. A mitjan 1972 es va crear la comissió de medi ambient, juntament amb la Universitat Autònoma, per avaluar el grau de contaminació dels recursos naturals. Hi va haver, en fi, un cens escolar.

Ara bé, Lluís Carreño venia del món del planejament, i no és clar si pensava més en la disponibilitat i difusió de fonts documentals, en la cartografia o en la producció de noves estadístiques. Potser en un equilibri entre les tres. No és estrany, en tot cas, que considerés importants la cartografia i la documentació, dos aspectes que a un estadístic convencional el sobten una mica. Però ja s'ha dit que Carreño no era un estadístic convencional.

A la Mixta es volia l'accés als fitxers mecanitzats dels òrgans perifèrics de l'estat i de l'administració local, però també es volia poder referenciar les dades territorialment. Això, que és essencial per al planejament, no ho és tant en l'estadística comuna. Es volia enllestir un Sistema d'Informació per a la Planificació Urbana i Territorial —SIPURT— una base de dades en què cada peça d'informació havia d'estar identificada amb un punt del territori, de forma que tenia sentit preguntar «com es distribuïa una variable en una direcció determinada, o en una àrea, independentment de les divisions administratives», s'entén. El SIPURT va promocionar la idea de referenciació geogràfica, d'«inventaris cartogràfics», i va ser el camí pel qual la Mixta va establir una bona relació amb l'Instituto Geográfico y Catastral de l'Estat. No pot sorprendre que la Comissió s'interessés per la fotografia per satèl·lit, la percepció remota i la fotointerpretació amb finalitats cartogràfiques. Per fer això necessitava un ordinador de gran capacitat. En aquella època, «gran capacitat» volia dir 256Kb.

I què va fer la Mixta en els quatre anys que van passar abans de fer-se dir Consorci? Comptava amb la tutela i l'assistència tècnica de l'INE i intentava concertar amb els òrgans de l'estat la construcció de bancs de dades experimentals. Al final, però, l'administració no es va mostrar molt decidida i tampoc hi va haver prou finançament. Per tant, aquesta via es va abandonar. A més, la crisi política arran l'atemptat que va costar la vida a l'Almirall CARRERO BLANCO va liquidar l'apertura

relativa que significava regionalitzar els esforços. Per tant, un té la impressió que s'avançava amb dificultat, com es podia, i molt especialment a palpentes.

Pel que fa a la documentació, l'any 1973 la *Comissió* va instal·lar el primer terminal de teleprocés d'Espanya connectat amb bases de dades científiques i tècniques. Va ser simultàniament amb l'Instituto Nacional de Técnica Aeroespacial (INTA) de Madrid, i donava accés a deu milions de referències, un nombre insòlit. De forma gairebé paral·lela, el *Servei d'Estudis del Banc Urquijo a Barcelona*, creat l'any 1963 i del qual era director TRIAS FARGAS, es trobava amb una pobresa d'informació estadística i econòmica tremenda. Una de les iniciatives per celebrar els deu anys del Servei va ser confegir un Catàleg de documentació econòmica, que permetés a qualsevol aprofitar el material estadístic disponible. Va ser redactat a l'Urquijo i el va publicar el Consorci l'any 1973, la *Guia de fuentes estadísticas de España*. Va ser un èxit editorial. «Es va continuar editant i venent durant anys», diu Antoni Montserrat.

Per saber-ne més:

- CLUSA, J.; NEL-LO, O. (curadors) (1999). *Lluís Carreño i Piera*. Ajuntament de Barcelona. Col·lecció Gent de la Casa Gran, núm. 12. Hi ha un exemplar disponible a la biblioteca de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Mireu especialment el capítol tercer.
- COMISSION MIXTA DE COORDINACIÓN ESTADÍSTICA; BANCO URQUIJO SERVICIO DE ESTUDIOS EN BARCELONA (1973). *Guía de fuentes estadísticas de España*. Barcelona. El dipòsit d'estadística de la Universitat Autònoma en té un exemplar.

El Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya

El final de la guerra civil va deixar l'estadística catalana en un estat calamitos i desesperat, com moltes altres coses. A partir de 1939 no hi va haver cap organisme dedicat a fer, recollir o distribuir estadístiques sobre Catalunya. Les poques dades disponibles calia anar-les arreplegant aquí i allà, i no tenien cap pretensió d'utilitat, ni d'eficàcia. N'hi havia algunes a l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE), creat l'any 1946 i dirigit breument aquell primer any per José Luís del CORRAL SAIZ. Eren, no cal dir, desagregacions per províncies de dades espanyoles. Ara bé, un cop d'ull a *Anuario Estadístico* de l'INE ensenya de seguida que la dècada de 1940 l'estadística estatal estava en hores baixes. També hi havia estadístiques disperses sobre Catalunya al *Fomento del Trabajo Nacional*, dins les revistes *El Trabajo Nacional* o *Información Económica*. En general, però, els resultats estadístics són com de secà, eixarreïts i sense amenitat; sobretot els feia valuosos la seva raresa. Les qüestions regionals no van tenir algun tractament fins que Romà PERPINYÀ GRAU va encetar-les, a mitjans anys cinquanta.

Els primers anys seixanta hi ha una mica de tomb. Ramon TRIAS FARGAS va produir el seu treball sobre la balança de pagaments catalana, i també són d'aquella època els primers resultats dels serveis d'estudis del Banco Urquijo, de Banca Catalana i de la Cambra de Barcelona —d'aquesta darrera han de ser recordats el *Butlletí d'Estadística i Conjuntura*, *Catalunya exporta* i, més tard, la *Memòria Econòmica de Catalunya*. En l'àmbit municipal hi havia el *Servei d'Estadística* de l'Ajuntament de Barcelona. Després, en la segona meitat de la dècada, van venir les primeres taules input-output catalanes, referides a l'any 1967 i publicades el 1972 —la primera taula espanyola va ser la de 1954, patrocinada per l'*Instituto de Estudios Políticos*; l'INE no va tenir cap paper fins a la taula de 1980.

En aquella època, una línia de desenvolupament estadístic va venir per la banda de les institucions locals que s'havien de preocupar del planejament del territori. Un nom important és *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y Otros Municipios*. L'any 1953 es va aprovar un Plan Comarcal de Barcelona i, per aplicar-lo, es va crear el 1955 la *Comisión de Urbanismo* de Barcelona, presidida pel governador civil. El Pla de 1953 va quedar petit molt ràpidament, alhora que el Pla d'estabilització de 1959 introduïa alguna liberalització —o, millor, tolerància— en l'adopció d'iniciatives. Això va permetre constituir el 1964 una comissió tècnica de revisió del Pla de 1953. A més, l'any 1965 la *Comisión de Urbanismo* es va reforçar amb l'organització dels serveis comuns dels 27 municipis de la zona metropolitana de Barcelona. D'aquí el nom més llarg de *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y Otros Municipios*. Tot plegat va dur que l'any 1966 hi hagués un *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. Aquest Plan només va conèixer la

destinació d'un calaix; la seva utilitat pràctica més grossa va ser deixar en evidència les mancances d'informació per al planejament i, en particular, d'informació estadística.

És aquí que s'insereixen els primers esforços ordenats en favor d'una estadística regional, l'ànima dels quals va ser Lluís CARREÑO. Posat a resoldre el problema d'aplegar i produir informacions útils per al planejament del territori, Carreño li va donar la millor solució que va poder: impulsar des de 1966 la *Comissió Mixta de Coordinació Estadística*, un Consorci format per diverses entitats locals. Com s'explica en un altre *Confit*, la *Mixta* es va crear formalment al maig de 1969.

Després va venir el Pla general metropolità de maig de 1974 i la creació de la *Corporació Metropolitana de Barcelona*, per decret llei de 24 d'agost del mateix any. Aquesta organització tenia competències sobre urbanisme i serveis. Entre les primeres hi havia la redacció del Pla general metropolità i la coordinació de l'acció de l'Estat a la conurbació de Barcelona. Quant als serveis, coordinava en el conjunt del seu territori el transport, el subministrament d'aigua i les aigües residuals, la distribució de gas i d'energia elèctrica, la gestió dels residus i els serveis funeraris. Va créixer molt ràpidament —al desembre de 1986 tenia uns 420 funcionaris. La Generalitat no va arribar fins al setembre de 1977 i no va haver-hi Estatut, que reconeixia a la Generalitat l'execució d'estadístiques del seu interès a l'article 9.33, fins al desembre de 1979. La *Comissió Mixta*, doncs, va néixer en un moment d'absència de govern regional i d'expansió de les institucions locals, tant en un sentit material com emocional. En l'imaginari col·lectiu sovint representaven força més que uns simples ens de gestió.

El 22 de febrer de 1973, la *Comissió Mixta* es va transformar en el *Consorti d'Informació i Documentació de Catalunya*. No estic completament segur, però no sembla que el canvi de nom correspongués a una modificació en la forma legal, ni a cap altre canvi considerable. Em penso que la *Comissió Mixta* ja era un *Consorti* des de la seva constitució formal, al maig de 1969. Només en les fases preliminars havia estat una *Comissió* de treball. La nova denominació, però, és molt aclaridora en dos sentits. Primer, obvia l'estadística; la substitueix per un programa més ambiciós —la disponibilitat d'informació, no només d'informació estadística. Segon, deixa clar que la seva pretensió té abast regional, no local —encara que les institucions promotores sí que ho eren, de locals. Em fa l'efecte que l'origen i el canvi del nom és important per comprendre la història que va venir després.

Al document *Memoria de actividades de 1973*, editat pel *Consorti* el mateix any que va deixar de dir-se *Comissió*, no hi ha cap referència explícita al canvi de denominació. Només una nota a peu de pàgina, avisa que «ahora [la Comissió ha de ser] denominada Consorcio de Información y Documentación de Cataluña». El laconisme no ha d'estranyar. El canvi de nom és tan natural que no cal explicar-lo; només fa clar que des de l'inici l'objectiu era, en rigor, més ambiciós que l'estrictament estadístic i local. Tampoc ha d'estranyar, doncs, que la *Memoria de actividades* faci èmfasi en dues coses: que el *Consorti* estava sota la tutela simultània de l'*Instituto Nacional de Estadística* i del *Instituto Geográfico y Catastral*, en el marc del *Tercer Plan de Desarrollo*, i que el seu problema bàsic era el planejament i ordenació del territori, tant urbà com regional. El planejament requereix d'informació numèrica —o sigui, d'estadístiques—, però sobretot «seran precisos estudios que elaboren tal información y la analicen de forma específica, combinándola con información no-numérica, sea cartográfica o textual». Això va donar cabuda expressa, espontània i justificada, a dos camps que en un institut d'estadística convencional són més aviat marginals: la cartografia i les tècniques documentals. Si la informació estadística és usada per al planejament, cal tècniques específiques per, diguem-ne, cartografiar-la. Però també pot ser usada per a moltes altres finalitats, per a les quals la dimensió territorial, la possibilitat de situar les dades sobre un mapa, és d'interès menor. A més, es clar, el *Consorti* es va trobar en un context tan arrasat, tan devastat, que havia de fer un esforç també per tenir estadístiques.

En aquell moment l'estadística era un camp molt regulat i centralitzat. No tenia gens de futur fer la competència a l'INE. En canvi, podia ser d'alguna eficàcia col·laborar-hi en la generació d'estadístiques d'abast menor al provincial, no explotades per l'INE però molt necessàries per al

planejament urbà i comarcal. De fet, avui l'estadística regional de l'INE està molt desenvolupada, però tampoc sol baixar per sota de les províncies. Carreño va assajar des del començament la via de la col·laboració i va presentar el seu problema com un problema d'estadístiques de petites àrees. Vist així s'entén bé la impressió que el *Consorti* feia estadístiques un mica a la babalà, sense un pla. Naturalment, ni tenia un pla ni el podia tenir. Però això no se li pot retreure, Carreño no ho tenia fàcil: havia de salvar les reticències polítiques i alhora aprofitar les esclertes legals. Només es podia bellugar per raons circumstancials, d'oportunitat. El *Consorti* es va especialitzar en estadístiques demogràfiques perquè tenia accés als padrons municipals —gestionats en bona mesura per les entitats consorciades. Això li va donar una expertesa i una capacitat d'acció en estadística demogràfica molt superior a la que va tenir mai en estadística econòmica. En economia es va esforçar, com en demografia, en l'aprofitament estadístic dels fitxers administratius que eren subproductes de la gestió administrativa —sobretot local, com ara les llicències d'edificació i les liquidacions dels pressupostos municipals, però no només: també va explotar fitxers de la Seguretat Social. En economia, però, els arxius administratius són menys determinants que en demografia, i les limitacions del *Consorti*, fins i tot les legals, eren més patents. Quan va elaborar el cens hospitalari, per exemple, no tenia cap capacitat normativa per demanar la informació als hospitals. Així i tot, hi va haver una estadística d'equipaments hospitalaris i d'ensenyament. Però és clar que en economia el *Consorti* mai es va sentir còmode. De fet, al novembre de 1986, el conseller d'Economia i Finances Josep Maria CULLELL i NADAL declarava que «el objetivo último del nuevo Institut Català d'Estadística (ICE) es el de crear una contabilidad nacional de Cataluña.» Això ho diu tot.

Quant a l'àmbit de la Cartografia, l'any 1973 el *Consorti* estava preocupat per tirar endavant un *Sistema de Información para la Planificación territorial* (SIPURT) que situés sobre el territori informació referida a les unitats estadístiques —persones, empreses, hospitals, etc. Cal recordar novament que es tractava de «satisfacer las necesidades del análisis para la planificación económica y territorial»? No s'escapa a ningú com era d'ambició aquest programa de treball. Es volia mecanitzar els Padrons d'Habitants de 114 municipis de l'Àrea Metropolitana, o les llicències municipals d'edificació de 132 municipis, o les liquidacions de pressupostos municipals de 159 ajuntaments i referenciar geogràficament la informació individualitzada. Aquest esforç té molt sentit per al planejament, però menys per a l'estadística. Tampoc ho té el sistema de fotografia de detecció remota que, en canvi, pot ser molt valuós per a la cartografia. A la tercera pàgina del diari *La Vanguardia* de l'11 de novembre de 1973 hi ha publicades algunes fotografies molt espectaculars encarregades pel *Consorti* a la NASA. L'any 1976 es van estrènyer els llaços de cooperació amb l'Instituto Geográfico y Catastral de l'Estat, gràcies a les bones relacions de Lluís Carreño amb qui seria el seu director general, Rodolfo NÚÑEZ DE LAS CUEVAS.

Pel que fa a la documentació, no hi havia problemes de regulació, per la senzilla raó que no hi havia cap política de documentació estatal. Les limitacions eren només d'imaginació, tècniques i pressupostàries. A més, les tècniques documentals potser són molt més útils en el món del planejament que no pas en el de l'estadística. Es comprèn que d'aquí a entendre que tenien una importància grossa hi va haver un sol pas. Això va engegar una tradició de documentalisme que, al final, potser va tenir un encaix difícil.

L'any 1973 el *Consorti* mantenia quatre subcomissions, o grups de treball integrats per representants de les institucions consorciades i centrats en un tema específic: Cartografia, Medi ambient, Aforaments i Estadístiques sanitàries. Aquell any va publicar vint-i-sis documents de treball, vuit ponències i comunicacions i set publicacions en sentit estricte: *Cataluña en cifras*, *Estadística de la enseñanza en Cataluña*, *Guía de fuentes estadísticas de España*, *Inventario de información cartográfica de Cataluña*, i altres. Entre desembre de 1972 i desembre de 1973 la plantilla va augmentar de 49 a 66 persones, sobretot per l'increment del personal tècnic auxiliar. El pressupost de despeses era de 45 milions de pessetes, aportats per l'Ajuntament de Barcelona (10 milions), la Diputació (12), la Comissió d'Urbanisme (13) i el Ministerio de Vivienda (7).

A mitjan gener de 1977 es va incorporar com a entitat consorciada la Cambra de Comerç de Tarragona i, a finals de mes, les cambres de Tarragona i Lleida. Per tant, el *Consorti* cobria de forma aproximada tot el territori de Catalunya. Ara les entitats consorciades eren la Diputació de Barcelona, la Corporació Metropolitana de Barcelona, l'Ajuntament de Barcelona i les Cambres de Comerç de Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona, totes sota el tutelatge dels delegats de l'Instituto Geográfico Nacional i de l'Instituto Nacional de Estadística.

El Consorti va passar uns mesos d'especials dificultats l'hivern de 1977. Al febrer o al març d'aquell any va estar a punt de tancar per falta de recursos. Calia fer mans i mànigues per pagar la nòmina. A més, els empleats van tenir el salari congelat durant dos anys, en una època en què la inflació s'acostava al 25% anual. Un editorial de *La Vanguardia* del 8 de març de 1977 es demanava «¿Cómo es posible? ¿Cómo es posible que el Consorcio de Información y Documentación de Cataluña esté a punto de cerrar por falta de recursos económicos? ¿Cómo es posible que se echen por la borda los esfuerzos de largos años de trabajo callado y eficaz, como debe ser? ¿Cómo es posible que pueda llegar a permitirse que desaparezca un órgano clave para el conocimiento estadístico de los aspectos económicos, demográficos y sociales de la región?» Sort n'hi devia haver d'encàrrecs com el que va rebre al febrer de la Comisión Administrativa de la Corporación Metropolitana de Barcelona per a l'estudi dels aforaments de transit al Baix Llobregat, per valor d'un milió llarg de pessetes. O del conveni signat al gener de 1977 amb setze entitats financeres catalanes —de la trentena que hi havia en total. «Aportarán 100.000 pesetas cada una de ellas durante el primer año. El Consorcio, por su parte, facilitará a todas estas entidades información relacionada con la infraestructura económica catalana, así como información de carácter financiero, bursátil y monetario.» *La Vanguardia* qualificava això, d'una forma una mica exagerada, de «primer paso para crear el "Instituto Catala d'Estadísticas"»

De fet, hi va haver des del començament la idea que la Generalitat havia de jugar algun paper en el *Consorti*. Eduard BONET, cap del *Servei d'Estadística i Documentació de la Generalitat de Catalunya*, va ser nomenat al febrer de 1978 representant de la Diputació de Barcelona. El 21 de juliol, el conseller d'Economia i Finances Joan Josep FOLCHI i BONAFONTE declarava en la presentació de la *Bibliografía Económica de Catalunya 1960-77* que «la Generalitat se siente implicada directamente en la obra del Consorcio de Información y Documentación de Catalunya y le interesa vincularse a ella definitivamente». De fet, Carreño també hi pensava. La forma com ell entenia que s'havia d'organitzar l'estadística pública, però, no va ser la que va reeixir. José A. CASCO, primer gerent del Consorti, ens diu que els anys setanta Carreño pensava en «un sol sistema estadístico espanyol en el qual les comunitats autònomes feien el paper dels länder alemanys en una divisió realista de funcions estadístiques amb l'òrgan central, però amb instituts propis i dependència orgànica dels governs autònoms». Carreño era de formació alemanya, però a casa nostra aquest mètode alemany no va prosperar en cap moment. Ni tan sols en el context de l'Estatut de 1979, on l'assumpte de l'estadística quedava molt obert. Avui, l'Estatut del 2006 deixa clar en el seu article 135 que hi ha «un sistema estadístico oficial propi de la Generalitat», que «participa i col·labora en l'elaboració d'estadístiques d'abast supraautonòmic». Són formes molt distintes d'organitzar les coses. Avui els sistemes estadístics català i estatal estan imbricats, però separats.

En rigor, havent arribat a la recuperació de la Generalitat hauríem d'aturar aquest Confit. L'any 1978 TARRADELLAS va recrear l'antic *Servei Central d'Estadística i Documentació* de la República, i l'Estatut de desembre de 1979 li va donar suport legal. Això va fer anacrònics els esforços estadístics d'àmbit català duts a terme per entitats del món local. Però el Consorti havia nascut en una època i passaria un bon grapat d'anys en una altra de distinta. Per tant, cal fer alguna referència cap al present. Això passa en dos Confits més: *La represa de l'estadística segons Lluís Carreño* i també a *L'interès per l'estadística de Josep Tarradellas*.

La Generalitat es va integrar en el *Consorti* a finals de gener de 1983. No era un soci qualsevol, encara que era un soci gros. L'essencial era que, segons l'Estatut de 1979, podia organitzar

l'estadística del seu propi interès. Naturalment, no li va passar pel cap cedir aquesta prerrogativa —tampoc hi havia cap motiu— i Lluís Carreño va dimitir del seu càrrec de secretari executiu. Mig any després de la integració José A. Casco ja exercia de nou (i primer) gerent del *Consorci* i Eduard Bonet de president. L'octubre de 1983 José A. Casco explicava als diaris que “disponemos de una plantilla de 49 personas, [...]. Desde este verano, el 50% del presupuesto, que es de 180 millones en 1983, es a cargo de la Generalitat y el resto se reparte entre el Ayuntamiento, la Corporación Metropolitana y las Cámaras catalanas de comercio. El hecho de que haya entrado tan fuerte la Generalitat supone el reconocimiento de nuestra actividad anterior y un apoyo a la labor del Consorcio, que en un principio se especulaba pasaría a formar parte del Institut de Estadística de la Generalitat, cuyo director es Eduard Bonet, que a la vez es presidente del CIDC, con lo que se evitan la duplicidad de funciones.» En efecte, l'any següent la Generalitat dissolia el seu *Institut Central d'Estadística i Documentació*. Era una estratègia inversa a l'adoptada als anys 30.

Mentrestant, el Consorci anava treballant. Al gener de 1983 va presentar una actualització del volum de 1973 *Catalunya en xifres*. Eren 306 pàgines i 421 taules estadístiques. Un any després, al novembre de 1984, va estrenar el Banc d'Estadístiques Municipals, que degudament actualitzat encara es pot consultar al web de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat). El 19 de juliol de 1985 va haver-hi un èxit especial: «el presidente de la Generalitat, Jordi PUJOL, presentó [...] en Barcelona el primer anuario estadístico de Cataluña, correspondiente al año 1984.» Aquest *Anuari* també el continua redactant avui l'Idescat. La publicació *Estadística i Societat*, començada al gener de 1980 per l'*Institut Central d'Estadística i Documentació*, va passar al *Consorci*. Es treballava en els Padrons i en explotacions específiques, com ara els censos lingüístics fets a partir del Padró municipal d'habitants, el primer dels quals era de 1975 —encara que incomplet, perquè es referia només als municipis de la província de Barcelona. El segon Cens lingüístic, de 1981, ja es referia a tot Catalunya, però «perdé contingut en versar només sobre la comprensió».

Al novembre de 1986, Josep LAPORTE i SALAS, conseller de Sanitat i Seguretat Social, i Eduard Bonet, president del Consorci, van presentar el primer número del *Butlletí del Moviment Natural de Població de Catalunya*. Hi havia hagut un conveni amb l'INE que deixava a càrrec de la Generalitat les estadístiques de naixements i matrimonis des de l'1 de gener de 1985, alhora que el Departament de Sanitat i Seguretat Social havia d'elaborar les estadístiques de defuncions. En fi,... al catàleg de la biblioteca de l'Idescat trobareu 147 entrades de publicacions corresponents al Consorci, i 79 d'addicionals en castellà, anteriors a febrer de 1983. Són prou explícites sobre la feina feta. Hi ha informació demogràfica (padronal, cens lingüístic, moviment natural de la població, mobilitat), econòmica (salaris, pressupostos municipals, equipament escolars i sanitaris, cens agrari), social (eleccions), repertoris sobre documentació estadística, informació metodològica...

De mica en mica les coses de l'estadística s'anaven endreçant. Al setembre de 1986 el conseller d'Economia i Finances, Josep Maria Cullell i Nadal, va prometre als periodistes enviar al Parlament la Llei d'estadística. Ho va fer en el context del II Simposi Internacional d'Estadística de Catalunya, organitzat pel Consorci i que aplegava experts de 20 països. En les declaracions queda clar que «el nuevo Instituto de Estadística de Cataluña aprovechará equipo humano y experiencia del Consorcio d'Informació i Documentació de Catalunya [...] al que calificó de “entidad modélica catalana”». El primer Simposi Internacional també l'havia organitzat el Consorci l'any 1983. Finalment, la Llei no la va presentar Cullell, sinó el conseller Josep Manuel BASÁÑEZ i VILLALUENGA. Això va ser al juny de 1987. El projecte es convertí efectivament en la Llei 14/1987, de 9 de juliol, d'estadística. Potser per visualitzar el canvi d'horitzó, l'estiu de 1987 el Consorci va canviar de seu: es va traslladar de l'Escola Industrial del carrer d'Urgell a un entresòl, al carrer de Calàbria, 168.

Dos anys més tard, el 18 de setembre de 1989, l'Administració catalana i l'Ajuntament de Barcelona van acordar dissoldre el *Consorci d'Informació i Documentació*. Van signar l'Acord el conseller d'Economia, Ramón Trias Fargas, el segon tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Barcelona, Francesc RAVENTÓS, el representant de la Diputació de Barcelona, Joan RANGEL, i els de les quatre

cambres de comerç catalanes. Simultàniament la Generalitat va crear l'Institut d'Estadística de Catalunya, adscrit al Departament d'Economia i Finances. Va engegar amb un pressupost 830 milions de pessetes el primer any, i una plantilla 70 persones —totes provinents del Consorci. Les tasques de l'Institut quedaven pendents que el Parlament de Catalunya aprovés un primer Pla estadístic, cosa que en efecte va passar. Però de tot això ja fa més de vint anys. Després en vindrien molts més, de plans estadístics.

Per saber-ne més:

- CONSORCIO DE INFORMACIÓN Y DOCUMENTACIÓN DE CATALUÑA (1974). *Memoria de actividades de 1973*. N'hi ha un exemplar a la biblioteca de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Confits

Fets

Capmany i la pista Viñaza

El filòleg Joan COROMINES va explicar la paraula castellana «estadística» l'any 1954 al seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, amb una concisió tremenda i enigmàtica. Diu Coromines: «*estadística* [1776, Capmany, en Viñaza, Bibliot., col. 1806, donde se enmienda la forma errónea *estatística*], adaptación del fr. *statistique*».

Un estadístic tafaner i gens avesat a les dificultats de la filologia troba engrescadora aquesta mena d'aclariment, tan alambinat. Si «estadística» és una adaptació d'«statistique», per què no es pot dir «estatística», i s'ha de dir «estadística»? Són enutjoses, les adaptacions que només ho semblen. Si en anglès hi ha «rate of interest», per què nosaltres hem de dir «tipus d'interès», i no «taxa d'interès»? I què me'n dieu, de la resta del claudàtor? L'any 1776 remet a una època en què l'estadística era en una fase obstètrica, i també és l'any de *La Riquesa de les Nacions*, de l'escocès Adam SMITH. Per tant, l'estadístic tafaner insisteix i consulta el *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana*, on el mateix Coromines reblona: «*estadística* [Lab. 1839], *estadístic*: adaptacions del fr. *statistique* seguint l'ex. de la forma castellana adoptada a iniciativa del nostre Capmany (1776)». I això ja sembla més clar. El CAPMANY de 1776 del *Diccionario* i que puja a la categoria de «nostre Capmany» al *Diccionario* deu ser l'il·lustrat polígraf Antoni Capmany de Montpalau (1742-1813). I d'aquí a mig interpretar l'explicació de Coromines només hi hauria d'haver un pas.

Una manera de fer-lo és començar amb una consulta al Google. Sembla que l'any 1776 Capmany va publicar uns *Discursos analíticos sobre la formación y perfección de las lenguas* i també un *Arte de traducir el idioma francés al castellano*. En aquest segon hi ha un «vocabulario lógico y figurado de los idiotismos en lengua francesa», amb un apartat per al lèxic tècnic i científic, i una llista de neologismes. Un idiotisme és un modisme de traducció difícil, com ara «freaky». Tot lliga —la data, l'autor, els neologismes, la traducció francesa— i l'estadístic creu que ja ho té: Coromines pensava, sense dir-ho, en l'*Arte de Traducir*. Però anar a la biblioteca, consultar el volum i haver d'admetre l'error és tot una sola cosa. El llibre de Campany fa goig de veure, però en cap de les seves dues-centes pàgines brolla la paraula «estadística». No hi és enlloc.

I doncs? Es va equivocar, Coromines? Si Capmany no va fixar «estadística» el 1776 a l'*Arte de traducir*, on i quan ho va fer? Hi ha la complicació que Capmany ni tenia aturador amb la ploma ni tenia la curiositat engarrotada. Els anys immediats va canviar els problemes de les llengües i la traducció pels de l'Economia Política, aleshores de moda. Un diria que va perdre interès per la filologia, qui

sap si per barrinar les seves *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, que un llibrot com aquell no es gesta en quatre dies, encara que escriure'l fou una gesta. Això ens allunya de la data de Coromines. Per prudència, i com que l'estadístic només té un dubte, i no un *googol* de dubtes, oblida el Google, es queda a la biblioteca i es resigna a seguir la pista VIÑAZA, que Coromines la va deixar ben visible.

Remenant el catàleg es troba que l'any 1893, el Comte de Viñaza —de nom Cipriano MUÑOZ Y MANZANO— va fer memòria de l'*Arte de traducir* de Capmany quan escrivia la seva *Biblioteca histórica de la Filología Castellana*. La *Biblioteca* de Viñaza és un corcò en tres volums escrits a dues columnes per pàgina, numerades. En la columna 1785 del tercer volum, sota l'epígraf de l'any 1776, Viñaza s'entusiasma amb l'*Arte de traducir* i amb la manera com Capmany parla de neologismes. Li agrada tant que copia molts paràgrafs —cap sobre «estadística», com s'esperava. Ara bé, quan acaba de copiar li sap greu haver enllestit i, sense canviar d'any, continua transcrivint fragments d'un text posterior del mateix Capmany, el *Nuevo diccionario francés-español*, publicat l'any 1805. És allà on Campany introdueix la paraula «estadística», i no a l'*Arte de traducir*. El text que va copiar Viñaza fidelíssimament és en la columna 1806 del seu llibre; trobareu l'original a la pàgina XXII del *Prólogo del autor* que Capmany va escriure per al *Nuevo diccionario*. Diu:

«Nada importa que muchas de estas voces derivadas de las lenguas sábias no se hallen en nuestros Dictionarios castellanos. Tampoco se leen en ellos los de 'simultaneidad', 'corporeidad', 'aerostático', [...], 'estadística' (no 'estatística'), porque nosotros debemos formarla de la palabra vulgar 'estado' y no de la latina 'status', como los franceses han hecho: y por esto ¿debía yo omitirlas en las correspondencias de 'simultaneité', 'corporeité', 'aerostatique', [...] 'statistique', &c.? [...] la necesidad las autoriza, y la analogía las prohija, y españolaza»

L'edició de 1805 del *Nuevo diccionario* no té l'entrada «estadística», només aquest raonament; cal anar a una edició de 1817 per llegir una definició:

«Statistique. S.f. Estadística: Ciencia que indaga ó da á conocer la población, rentas, comercio &c. de un país. Es lo mismo que hasta ahora se decia Geografía Política »

Per redactar el seu propi *Diccionario etimológico* Joan Coromines, resident a Chicago, es va recordar de tots dos, Capmany i Viñaza, i els va citar rigorosament però sense notar que Viñaza havia canviat d'obra a mig copiar. La llàstima és que al *Diccionario etimológico* no hi ha la referència a Viñaza, només l'any (1776). L'entrada és rotunda sobre el moment en què Capmany va fixar la paraula «estadística» en castellà, i qui la consulti només podrà comprovar l'error, però li costarà Déu-n'hi-do trobar la data correcta. Reforça l'equívoc la coincidència maliciosa que l'*Arte de traducir*, amb la discussió sobre neologismes, és en efecte de 1776. Les coses només queden clares si un persegueix el *Diccionario crítico* i es capbussa a Viñaza, però vés què hi farem! Els estadístics no odien les coincidències perquè siguin molt rares, sinó perquè són molt freqüents.

Ras i curt, la paraula «estadística» la va fixar en castellà l'any 1805, i no l'any 1776, un català que la va importar del francès, en argumentar que calia reforçar l'idioma en ciència i tecnologia. Com que Capmany escrivia en castellà —en català ja ho feia el Baró de MALDÀ (1746-1819)— a Catalunya no li vàrem fer molt de cas.

Trenta-quatre anys més tard, el 1839, el lingüista valencià Pere LABÈRNIA ESTELLER, nascut el 1802 i mort a Barcelona el 1860, va publicar un *Diccionario de la lengua catalana amb correspondència castellana i llatina* que arribà a èxit editorial i que fixà la paraula «estadística» en català, per

analogia. Això és el que vol dir la indicació «[Lab. 1839]» al *Diccionari* de Coromines. L'amic filòleg que m'ho ha explicat té aquest diccionari per tan conegut que en diu «*el Labèrnia*» i prou, sense aclariments addicionals. Així, doncs, en castellà el mèrit d'haver fixat la paraula «estadística» és d'un català, i en català ho és d'un valencià.

Pot dir ara algú que per llegir *estadística* no cal ser *de lletres*?

Per saber-ne més:

- CAPMANY, A. (1776). *Arte de traducir el idioma francés al castellano*. Madrid. Imprenta Sancha. Es pot consultar a la Biblioteca de Catalunya. També hi ha una edició moderna a càrrec de FERNÁNDEZ DÍAZ, M. (1987). Universidad de Santiago de Compostela. Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico. Monografías da Universidade de Santiago de Compostela, 132.
- CAPMANY, A. (1805 i 1817). *Nuevo diccionario francés-español. En este van enmendados, corregidos, mejorados, y enriquecidos considerablemente los de Gattel, y Cormon*. Madrid. Imprenta Sancha. Té 886 pàgines i 45 addicionals en suplement. Es pot consultar a la Biblioteca de Catalunya i també es pot descarregar d'Internet.

Els directors catalans del *Servicio de Estudios del Banco de España*

El *Servicio de Estudios del Banco de España* és, inequívocament, una referència en l'estadística espanyola. Té encomanades diverses activitats estadístiques en el *Plan Estadístico Nacional* i, a més, elabora aquelles altres necessàries per al funcionament de l'antic banc central. Això és prou conegut. Un fet menys conegut és que el *Servei* va ser creat al desembre de 1930 i que les passes per designar el seu primer director van ser catalanes.

No cal dir que el *Servei d'Estudis* va engegar enmig d'un estat d'agitació política i econòmica sensacionals. Només faltava un any i quatre mesos perquè la Monarquia es dissolgués en una República, i encara que els efectes del *dijous negre* (24 d'octubre de 1929) van arribar a Espanya amb un cert retard, la taxa de canvi de la pesseta es precipitava, deixava atònits els responsables de la política monetària i els passava factura: en catorze mesos la Monarquia va amortitzar tres ministres d'Hisenda —Manuel ARGÜELLES, Julio WAIS i Joan VENTOSA.

El *Servei* va començar a funcionar el 2 de gener de 1931, amb l'objectiu immediat d'ajudar a estabilitzar la taxa de canvi de la pesseta. Les places de subdirector es van proveir amb economistes competents —José LARRAZ i Olegario FERNANDEZ BAÑOS, remunerats cadascun amb 18.000 pessetes anuals— però el càrrec de director, de 30.000 pessetes anuals, va quedar vacant. Al febrer, el ministre d'Hisenda Wais va decidir nomenar el reusenc Francesc RECASENS i MERCADÉ (1893-1965), que aleshores ja era director del *Centre Oficial de Contractació de Moneda*. Sent quin era el problema, semblava bona idea que el director del *Servei d'Estudis* i el del *Centre de Contractació* fossin la mateixa persona. El Consell del Banc va votar en favor de Recasens —nou vots contra quatre— però aquest va argumentar que no podria atendre simultàniament els dos càrrecs. Quan les virades polítiques es van endur Wais, Recasens aprofità per dimitir d'un càrrec que en realitat no va arribar a exercir.

Tot plegat sembla el cas d'un funcionari que defuig una sobrecàrrega de feina, però no es pot confondre Francesc Recasens amb un funcionari qualsevol. A estones mortes escrivia articles al *Diario de Barcelona* i obres de teatre (*El cego Simó*) i després de la guerra seria un reconegut mecenes —discs Edigsa, classes de català de Joan TRIADÚ, Editorial Selecta, president del Teatre Romea. L'any 1916 havia creat un banc que des de 1920 es diria *Banc de Catalunya* —el *banc dels Recasens*, on ell feia de sotsdirector i el seu germà Eduard de director. En l'època de PRIMO DE RIVERA els Recasens es van poder entendre bé amb el ministre d'Hisenda, CALVO SOTELLO. Van crear el *Banco de Crédito Local*, la *Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos* (CAMPSA),

i el *Banco Exterior de España*, dedicat a finançar el comerç exterior del país. El 1929, Francesc Recasens va ser el signant únic de l'escriptura de constitució de la *Compañía Española de Petróleos* (CEPSA), i el seu gerent. La distribució de petroli quedava per a CAMPSA, mentre que CEPSA feia de veritable petroliera, amb refineria a Santa Cruz de Tenerife. A més, el Banc de Catalunya s'estenia en participacions industrials, fins i tot en una companyia aèria —CLASSA, *Compañía de Líneas Aéreas Subvencionadas*.

Doncs bé, cap a la mateixa època que es creava el *Servicio de Estudios*, el ministre Indalecio PRIETO no estava gens conforme amb el monopoli de petroli. Prieto era de caràcter sanguini i estava obsedit per multitud de problemes. Potser ja la ballava amb LARGO CABALLERO i amb BESTEIRO. En trobar-se titular de la primera cartera d'Hisenda de la República —breument, d'abril a desembre de 1931— va ser prou simple per interpretar que si Recasens havia contemporitzat amb la Dictadura aleshores era contrari a la República. Per descomptat, tots els bancs van conviure amb la Dictadura tan bé com van poder, però el de Recasens ho va fer amb més encert. Prieto va destituir Francesc Recasens del Centre de Contractació, el va acusar de gestió massa audaç al *Banc de Catalunya* i va traslladar al Banc de Biscaia el compte que CAMPSA tenia al banc català. Per reblar les coses, el diari *El Sol* va publicar un titular explícit, amb discreció d'article indeterminat: «*Un banco de Cataluña tiene problemas*». Tot plegat va provocar un pànic financer i la retirada de dipòsits, i va forçar la suspensió de pagaments del *Banc de Catalunya*, el 7 de juliol de 1931. Aquesta ha estat una de les suspensions més sonades de la nostra història. Recasens va liquidar la seva carrera al *Centre de Contractació* enmig d'un embolic politicofinancer d'upa. Des d'aleshores tothom sap que si vol acabar d'estadístic no pot començar dirigint un monopoli de petroli.

Però tot això seria al cap d'uns mesos. De moment, fracassada l'opció Recasens i substituït el ministre d'Hisenda Wais pel català Joan Ventosa, va ser proposat pel càrrec de director del *Servei d'Estudis* Miquel VIDAL i GUARDIOLA (1887-1961), un dels deixebles barcelonins de FLORES de LEMUS. El Consell del Banc va ratificar la proposta el 27 de febrer de 1931, però el seu mandat només va durar tres mesos, a penes una mica més que el ministeri de Ventosa: el 22 de maig Vidal va renunciar-hi. Potser Vidal no se sentia còmode amb la República —a ell l'havia nomenat un ministre de la Monarquia— ni amb Prieto. En tot cas, els subgovernadors del Banc, Pedro PAN i José SUÁREZ FIGUEROA, van criticar de forma oberta la seva gestió i van recomanar al Consell acceptar-ne la dimissió —per cert, Pan era representant del Govern al primer Consell d'Administració de CEPSA, l'empresa de Recasens. I vés a saber si tampoc Fernández Baños i Germán BERNÁCER —aquest darrer, el substitut de Larraz— se sentien còmodes amb Vidal, perquè no tenien cap simpatia a Flores de Lemus. Es miraven el seu *Dictamen de la Comisión del Patrón Oro* sense reverència, o amb franca causticitat. No els agradava que Flores de Lemus confongués correlació i causalitat, ni l'absència de correlació entre taxes de canvis i preus relatius durant els anys vint, ni la forma com lligava la balança de pagaments i l'evolució dels preus. Corregien Flores de Lemus sense embuts i això, es clar, no podia agradar Vidal. Fos com fos, va plegar. Al novembre de 1931 el Consell va decidir amortitzar la plaça de cap del *Servei d'Estudis*, que va ser dirigit de forma col·legiada durant tota la dècada pels dos subdirectors.

Caldria esperar l'any 1957 per tal que un altre català, Joan SARDÀ i DEXEUS, pogués tirar endavant una tasca molt més substantiva al capdavant del *Servei d'Estudis*. Joan Sardà i Lluc Beltran van publicar l'any 1933 *Els problemes de la banca catalana*, amb un ull posat en els Recasens. Sardà, però, mereix tot sol un altre *Confit*.

Per saber-ne més:

- MARTÍN ACEÑA, P. (2000). *El Servicio de Estudios del Banco de España. 1930/2000*. Banco de España.
- CABANA, F. (1972). *Bancs i banquers a Catalunya*. Edicions 62, Llibres a l'abast, num. 99.

L'interès per l'estadística de Josep Tarradellas

El 23 d'octubre de 1977 Josep TARRADELLAS va dir allò de «ja soc aquí», i es va posar a feinejar. Un mes i mig més tard, el 5 de desembre, va publicar el primer *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, amb les eines imprescindibles: restabliment provisional del Govern autònom, designació del president, estructura d'un primer Consell Executiu i nomenament de consellers. En el segon *Diari Oficial*, de 12 de gener de 1978, una Ordre que organitzava els Serveis de la Secretaria General de Presidència creava el *Servei Central d'Estadística i Documentació*. Quines coses! Un país per tirar endavant, tot per fer, i Tarradellas comença a fer-ho per l'estadística.

Les responsabilitats de Servei són clares des del començament. No es vol una estadística majòlica, de lluïment, sinó una estadística de mena pràctica i capaç d'orientar, una estadística que «pugui contribuir a establir previsions i preparar decisions». Una segona Ordre dins el mateix *Diari Oficial* és taxativa: «La complexitat de la vida social exigeix que el *Servei d'Estadística* accompli funcions informatives a més de les de coordinació de l'activitat estadística d'altres entitats públiques i privades i de preparació del material imprescindible perquè les preses de decisió política tinguin prou garanties d'idoneïtat. D'altra part, aquesta activitat de recerca de dades va unida arreu a una tasca investigadora i d'aplicació i tractament dels resultats obtinguts, així com de difusió dels coneixements i formació de tècnics especialitzats.»

L'Ordre continua amb una referència expressa al *Servei Central d'Estadística* de la Generalitat republicana. Recorda el paper de l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* en l'estadística d'aleshores i el repartiment de tasques que es va establir: «Quan el 19 de juny de 1934, la Generalitat de Catalunya organitzà el seu *Servei Central d'Estadística*, fent-lo dependre de Presidència, prengué en mà una activitat fins llavors encomanada a l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* i reservà a la competència d'aquest darrer les tasques lligades a la investigació sobre la realitat econòmica i social, a la publicació d'estudis sobre aquesta qüestió i a l'eventual formació de quadres en aquestes matèries».

El pas del temps potser aconsellava organitzar les coses d'una altra manera, però el president Tarradellas recupera el *Butlletí Oficial* de 1934 i transcriu de forma literal —tret d'algunes paraules— l'article segon del Decret amb què Lluís COMPANYS va crear el primer *Servei Central d'Estadística*. En síntesi, assigna al *Servei* quatre funcions: dirigir i coordinar la producció d'estadístiques de base, publicar els resultats, respondre consultes i intercanviar materials amb altres organismes similars. En tot això l'essencial és que el *Servei* coordina «l'activitat estadística d'altres entitats públiques i privades». Són les beceroles d'un sistema estadístic. Avui la idea és ben comuna, però l'any trenta-quatre era nova de trínca i indicava que s'estava al corrent i que es pensava en l'estadística amb sensibilitat. En el mateix *Diari Oficial* es nomena el senyor Eduard BONET i GUINÓ cap del *Servei*.

Els anys següents el sistema estadístic de Catalunya es va anar polint, però li va costar déu n'hi do arribar al punt que és avui. Com si hagués navegat de bolina. A l'octubre de 1978 un nou Decret del president Tarradellas va crear l'*Institut Central d'Estadística i Documentació*, adscrit al Departament de Presidència. Novament Eduard Bonet n'era el director. Estava constituït pel *Servei Central d'Estadística* i pel *Servei Central de Documentació*. En els primers anys del president PUJOL, l'*Institut Central* depenia del secretari general de la Presidència. S'entenia que els diversos departaments podien tenir les seves pròpies oficines d'estadística —per exemple, a Agricultura ja n'hi havia una l'any 1981— però s'esperava que l'*Institut Central* les coordinés i també que garantís la comparabilitat dels resultats. Per tal que ho pogués fer amb eficàcia, al febrer de 1982 es determinà que el *Servei Central d'Estadística* tindria quatre seccions: demografia, estadístiques econòmiques, mètodes i producció, i informació i difusió. El decret no anava més enllà, facultava el secretari general de Presidència, Lluís PRENAFETA, per desplegar-lo.

Això ens deixa, com passa també en algun altre *Confit*, a les portes de l'actual sistema estadístic. Potser es pot fer algun pas més, i dedicar tres o quatre paràgrafs a la creació de l'actual *Institut d'Estadística de Catalunya*.

Al setembre de 1984 es va suprimir l'*Institut Central d'Estadística i Documentació*. Es considerava que «l'experiència adquirida a través de la participació de la Generalitat en el Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya permet de fer un nou pas endavant en l'organització de la producció estadística, amb la consegüent supressió de l'Institut Central d'Estadística i Documentació» (Decret 279/84). El *Consorti* era un organisme que fins aleshores pertanyia a l'àmbit local. L'havia creat els primers anys setanta l'empenta del sociòleg Lluís CARREÑO, una persona capaç d'aplegar els recursos escassíssims del moment, i les voluntats. Vist avui, el *Consorti* era una institució feble, amb un cor divers per necessitat i també per estratègia —emparada per les diputacions i les cambres de comerç, es dedicava al planejament urbà, la documentació i l'estadística. Lluís Carreño en va ser el secretari executiu durant quinze anys, fins al 1983. Al gener d'aquell any, sent president del *Consorti* Joan MAS i CANTÍ, la Generalitat s'hi va incorporar. A canvi, es feia càrrec de la meitat del pressupost. Arran l'acord Carreño va dimitir del càrrec de secretari. Passat l'estiu, José A. CASCO ja exercia de nou (i primer) gerent del *Consorti* i Eduard Bonet de president.

De cop i volta, la responsabilitat d'Eduard Bonet agafava similituds a la de Vandellós als anys trenta. Durant un any, si fa o no fa, va ser president del *Consorti* i alhora director de l'*Institut*. Tenia al seu càrrec dues institucions a les quals, si es volia, es podia trobar una semblança molt alta. Com s'havien d'encarar les coses? Calia trobar un espai separat per a cada organisme? O, al revés, s'havien de fondre perquè de fet eren el mateix? Potser hi havia terceres fórmules, més imaginatives? Les especulacions sobre alguna mena de futur mancomanat per al *Consorti* i l'*Institut* devien ser vivíssimes. A més, la temperatura imaginativa devia pujar en veure que, a diferència del que va succeir als anys trenta, la Generalitat suprimia el seu propi òrgan, l'*Institut Central*, al setembre de 1984. Convé entendre bé, però, que la Generalitat no va abandonar mai les funcions estadístiques. Les va assumir la *Direcció General d'Afers Interdepartamentals* (Decret 205/85).

Tres anys més tard es promulgà la Llei 14/1987, de 14 de juliol, d'estadística. Ara és una llei derogada —la va substituir l'any 1998 una segona llei d'estadística— però en el seu moment va ser una llei cabdal, d'una importància absoluta. Posats a fer èmfasi en algun aspecte, n'hi ha tres o quatre d'essencials. Primer, definia el Pla estadístic com l'instrument d'ordenació de l'estadística de la Generalitat. El va fonamentar en l'apreciació d'interès públic de les estadístiques. Segon, va introduir els principis d'objectivitat i correcció tècnica, l'obligació de la col·laboració ciutadana i el seu recíproc, el secret estadístic. Tercer, va obligar a la difusió pública dels resultats estadístics. Finalment, preveia la creació de l'*Institut d'Estadística de Catalunya* i en determinava les funcions.

Mentre no es creava efectivament el nou *Institut* —recordem que l'anterior havia estat suprimit—, la llei preveia la reforma dels estatuts del *Consorti d'Informació i Documentació*, per tal que pogués rebre en delegació les funcions pròpies d'un òrgan estadístic de la Generalitat. Ara bé, que-

dava clar que les funcions es delegaven i prou. L'òrgan estadístic de la Generalitat seria el futur *Institut*, no el *Consorti*. Dos anys i mig més tard, al desembre de 1989, van néixer l'actual *Institut d'Estadística de Catalunya* i també el *Consell Català d'Estadística*. Feia dotze anys que Tarradellas havia engegat el *Servei Central d'Estadística*, i un any i mig que era mort. El primer director va ser Jordi OLIVERES i PRATS. Per al càrrec de primer president del *Consell* va ser designat Eduard Bonet. L'*Institut* va recuperar les funcions estadístiques que havien estat delegades en el *Consorti*. De tot això ja fa vint anys. Per a molts estadístics la resta és ben conegut, és més biografia que no pas història. Obvio què deu ser per al senyor Eduard Bonet: vint-i-cinc o trenta anys bregant per l'estadística del país no se'ls acaba qualsevol.

Tornem, però, al segon Diari Oficial de Tarradellas, el de gener de 1978. L'Ordre que va organitzar el *Servei Central d'Estadística* es tanca amb dos articles dedicats a l'*Institut d'Investigacions Econòmiques*. L'adscriu al *Servei Central d'Estadística i Documentació* i se li encarreguen «la responsabilitat de la investigació econòmica i estadística i de la formació de tècnics». En això l'article té retirada a l'època en què l'ensinistrament d'estadístics estava deixat a la mà de Déu. L'*Institut* «serà regit per un Consell de Direcció d'un màxim de set membres nomenats pel president de la Generalitat». Se'n designa president Joan SARDÀ i DEXEUS. En seran consellers —a més del mateix Sardà— Fabià ESTAPÉ i RODRÍGUEZ, Jordi NADAL i OLLÉ, Antoni SERRA i RAMONEDA i Josep Lluís SUREDA i CARRIÓN. Un any més tard s'hi van afegir Jaume CARNER i SUÑOL i Pere DURAN i FARELL (el 28 de juliol de 1979); Josep Maria FIGUERAS i BASSOLS fou nomenat conseller al novembre de 1979. El Decret d'octubre de 1978, ja esmentat, va modificar de forma significativa la naturalesa de l'*Institut*, en assignar-li responsabilitats distintes: «El seu Consell de Direcció exercirà les funcions d'assessorament econòmic del president de la Generalitat i del seu Consell Executiu. Els seus components seran nomenats, sense límit de nombre, per Decret».

En rigor, però, hi havia dos *Instituts d'Investigacions Econòmiques*, i no un de sol: el creat per Josep Tarradellas i l'existent a la Diputació de Barcelona. Quant al primer, el seu Consell es va reunir per primera vegada el 20 de gener de 1978, a la Sala de Comptes del Palau de la Generalitat. L'altre *Institut*, el de la Diputació, estava força ensopit. Era la desferra, més pressentida que tangible, de la institució creada per Josep A. VANDELLÓS el 1931. Em penso que la seva activitat era sobretot simbòlica. Cap a 1970 estava vinculat, ignoro en quins termes, amb el *Centro de Estudios Económicos y Sociales*, dirigit per Joan HORTALÀ i apadrinat per la delegació a Barcelona del CSIC. La seva biblioteca havia anat a parar un temps a la Biblioteca de Catalunya. «Posteriormente la Diputación de Barcelona la trasladó al edificio de una Caja de Ahorros, en la Plaza de Sant Jaume, donde se encuentra actualmente» —la cita és del gener de 1978, ara fa trenta anys llargs. «Esta biblioteca contiene libros y revistas de la época, así como valiosa documentación del Institut d'Investigacions Econòmiques de los años treinta».

El president Tarradellas ja va negociar la transferència de l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* l'any 1978, però no va ser a temps de fer-la efectiva. Això va correspondre al president Pujol. Al maig de 1980 es va incorporar, provinent de la Diputació de Barcelona, al Departament d'Economia i Finances. Imagino que es devia fondre amb el que havia creat Tarradellas. Un decret posterior, de setembre de 1984, el va adscriure al Departament de Presidència. Fins aleshores havia redactat dos llibres blancs, un sobre exportacions i un altre sobre la repercussió per a Catalunya de l'adhesió a la Comunitat. No sé molt bé què se'n devia fer després.

Per saber-ne més:

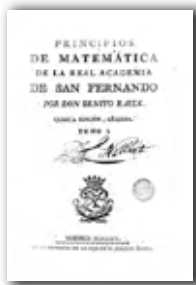
- Institut d'Estadística de Catalunya, www.idescat.cat.
- Podeu consultar tots els diaris oficials de la Generalitat de Catalunya, en text complet, a <http://www20.gencat.cat/portal/site/DOGC> (data del vincle: agost del 2010).

Confits

Obra

La probabilitat segons Bails

Benet BAILS, nascut a Sant Adrià de Besòs l'any 1730, morí d'acadèmic reconegut el 12 de juliol de 1797. Això va ser després que Manuel GODOY, duc d'Alcúdia, l'indultés d'una pena de desterament a Granada procurada per la malvolença que s'afanyava al seu voltant.

De jove va estudiar Gramàtica i Filosofia a Perpinyà, on el seu pare tenia posada una fàbrica de mitges de llana. L'aprofitament de Bails fou sensacional. Era un xicot ben disposat per a l'estudi i als divuit anys va guanyar una càtedra a Perpinya mateix. El seu tarannà, però, estava fet per a pretensions més grosses. Es va estimar més deixar la càtedra i matricular-se de teologia i matemàtiques a Tolosa. Més tard, als vint-i-quatre anys, va anar a París. Allà se les va manegar per ser secretari de l'ambaixador d'Espanya, Jaime MASONES de LIMA y SOTOMAYOR. No li devia ser difícil. Tenia la gràcia dels seus coneixements en llengües i també en altres matèries. Parlava correctament llatí, italià, anglès, francès i alemany i no es rebregava amb la filosofia, el dret, les humanitats, la teologia ni les ciències. Masones de Lima el va apadrinar i Bails pogué conèixer D'ALEMBERT, CONDORCET i altres il·lustrats francesos. Per encàrrec d'ells va escriure sobre Espanya al *Journal Historique et Politique*.

L'any 1761 l'ambaixador Masones va tornar a Madrid i es va emportar Bails. Ben acomboiat, va fer amistat amb don Fernando SILVA, duc d'ALBA —seria un dels seus amics més influents— i s'acostà als cercles il·lustrats de CAMPOMANES i IRIARTE. Durant un temps es dedicà a extractar notícies internacionals per al *Mercurio Histórico-Político*, on va escriure alguns articles poc jesuítics. D'aquí li van venir les primeres dificultats amb la Inquisició. De moment no hi va haver més conseqüències, però s'havia significat massa. Censurar la Companyia li proporcionà amics que el volien bé i també enemics que no el volien de cap manera.

Des de 1768, i fins a la seva mort, trenta anys més tard, es va guanyar la vida com a professor d'Arquitectura i director de Matemàtiques de la *Real Academia de Nobles Artes de San Fernando*, on va arribar a rebre un sou de deu o dotze mil *reales*. Per a la plaça de director de Matemàtiques el va avalar el famosíssim marí i matemàtic alacantí Jorge JUAN (1713-1773). El rostre de Juan adornava els bitllets no fa gaires anys, i les seves aventures com a cartògraf mereixen ser llegides. Bails va obtenir la plaça juntament amb Francesc SUBIRÀS i BARRA —un altre matemàtic català, mort l'any 1783—, però en realitat la va exercir tot sol. Subiràs vivia a Barcelona des de l'octubre de 1767, adscrit al *Imperial i Reial Seminari de Nobles de Cordelles*.

Convé dir quatre coses, d'aquest *Seminari*. Era al costat de l'església de Betlem. Per això d'aquell

tros de Rambla se'n diu «dels estudis». Estava gestionat pels jesuïtes des de 1635. El seu nom era exacte: s'hi educaven fills de casa bona, com ara el Baró de MALDÀ. Avui es recorda el *Seminari* per moltes raons. Quan la Universitat de Barcelona va ser tancada en favor d'una de nova a Cervera (1717) el Seminari la va mig substituir. L'any 1764 uns alumnes de Tomàs CERDÀ, matemàtic a Cordelles, van engregar una *Conferència Físico-Matemática*, que s'acabaria convertint en l'actual *Acadèmia de Ciències*, amb edifici a la mateixa Rambla, 115. El seu primer president fou Francesc Subiràs.

En mostrar certes llibertats d'opinió la Inquisició acusà Bails el 3 de febrer de 1791 d'inobservança dels preceptes eclesiàstics, de sostenir a classe proposicions d'ateisme i materialisme i de possessió de llibres prohibits. Va estar empresonat fins al 19 de novembre. Durant el procés, que va provocar força escàndol, Bails va comptar amb l'ajuda d'amics de pes. El suport li va permetre cobrar el sou de director a San Fernando, malgrat l'inquisidor l'hi volia requisar, però no li va valer per ser lliure més de tres mesos. El 28 de febrer de 1792 una Reial ordre el va desterrar a Granada, on visqué tancat en el convent dels Màrtirs de Carmelites Descalços. Com que els motius d'aquesta nova pena no eren clars va demanar indult al rei. El va obtenir al gener de 1793 amb l'ajuda del Bisbe de Jaén, que va certificar al duc d'Alcúdia que la Inquisició ja no li retreia res. No va poder tornar a Madrid fins al 13 de febrer de 1793.

Totes aquestes calamitats les va haver de passar Bails com va poder, perquè era una persona de salut delicada. L'any 1772 ja patia de dolors i estava impedit de les dues cames. Va haver de passar tres anys al llit, obligat a dictar les seves lliçons des de casa. El primer cop en ser empresonat, l'any 1791, sort en va tenir d'una neboda, que es va engabiar amb ell per cuidar-lo. El segon cop, el viatge fins a Granada va ser un turment, i no cal dir que d'allà va tornar encara més pioc. Les condicions dels internaments, sobretot el fred, no li feien cap bé. Més tard, des del setembre de 1793, se li van paraitzar el braç i la mà drets, fins al punt d'haver d'aprendre a escriure amb l'esquerra i de requerir l'ajuda d'un escriptent —José MORENO, que seria director adjunt i secretari de l'*Acadèmia de San Fernando*. L'abril de 1796 va perdre l'enteniment i ja no el recuperà. En morir, confortat amb els sagraments de penitència i la unció, va deixar encarregades dues-centes misses. A Sant Adrià avui no hi té dedicat cap carrer, però sí una escola de música. Bails té cops amagats, va dir la seva en assumptes imprevistos.

Amb els anys Bails va ser membre de l'*Academia Española*, de l'*Academia de la Historia* i de l'*Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona*, encara que els dedicava poc temps. Quan va morir la seva biblioteca tenia 571 títols de naturalesa científica i tècnica, sobretot estrangers. Hi havia alguns autors proscrius (Montesquieu, Diderot, Fontelle), tot i que arran els empresonaments ja s'entén que es devia desfer dels més compromesos. Pel que fa a nosaltres, cal notar que a la llista d'obres no n'hi ha cap de senyera en probabilitat —es troba a faltar, per exemple, *De Ratiociniis in Ludo Aleae* de HUYGENS (1656), o la *Kybeia* de CARAMUEL (1670).

Bails va ser recuperat per a la història de la ciència els primers anys de la dècada de 1980; abans ningú en feia gaire cas. Es va distingir més com a compilador d'idees d'altres matemàtics que no pas per la seva originalitat. De fet, sovint escrivia les seves obres pensant-les expressament com a llibres de text per a escoles i universitats. La seva fita editorial més grossa van ser uns *Elementos de Matemáticas*, en deu volums escrits entre 1772 i 1783. La intenció enciclopèdica és explícita des del començament: «nos detuvimos poco en dar a las materias, que nos tocaban tratar, un aspecto muy diferente del que tenían en las obras clásicas que nos dedicamos a extractar o copiar; sólo pusimos cuidado en echar mano de las más celebradas, y enlazar con todo esmero los pedazos que para la formación de un tratado sacábamos de diferentes» (*Elementos*, VI, p.XIII). Per sort, l'any 1776 va encongir els deu volums a tres molt manejables, els *Principios de Matemática de la Real Academia de San Fernando*, publicats per primera vegada el 1776 i adreçats a alumnes d'arquitectura. Hi va haver una segona edició («añadida») el 1790 i una tercera («corregida») el 1797. Si les consulteu no us perdeu les làmines que hi ha al final.

En la quarta edició dels «*Principios*», de 1805, es va afegir un apèndix breu al final del volum primer, sis o set pàgines titulades «*Sobre los principios de la probabilidad*» que no tenen el mèrit del descobriment, però sí el d'estar inserit en un llibre per a ús corrent d'estudiants. Bails treu la probabilitat de la correspondència entre matemàtics i dels opuscles per a experts i l'explica als no iniciats «de modo que no espante ni preocupe». Segurament és una de les primeres vegades que es fa. Aquesta quarta edició és pòstuma, però tot indica que l'afegit és de Bails mateix.

Destaca Bails la «destreza con que se aplica á muchas é importantes investigaciones sujetando al cálculo la probabilidad», i també que «parece dificultoso determinar los efectos de la casualidad, esto es, aquellos acontecimientos que no tienen causa alguna final», ja que «aunque parecen muy sencillas algunas de las cuestiones sobre probabilidades, sin embargo paran muchas de ellas atendida la complicación de sus circunstancias en conclusiones muy diferentes de lo que se podía esperar». Dit això, estableix la diferència entre successos dependents i independents. Són independents aquells que «no tienen influxo en el acontecimiento unos de otros, quiero decir, que el uno no ayuda ni estorba el que suceda el otro». I també destaca la raó per la qual tirar una moneda i tirar una xinxeta són en probabilitat experiments essencialment distints, encara que en els dos casos es poden produir només dos resultats —cara o creu; de costat o punxa amunt: «los acontecimientos cuya probabilidad se calcula, se suponen iguales, esto es, que pueden suceder con igual facilidad».

Per il·lustrar el concepte de probabilitat, Bails proposa i resol quatre qüestions molt senzilles. La primera diu: «Pedro con un peso duro que tiene, juega á cruz ó cara apostando contra Juan cinco pesetas ú otra cantidad de dinero que sacará cruz, ¿que probabilidad tiene de ganar la apuesta o las cinco pesetas?» Les altres qüestions són de complexitat semblant, presentades amb cartes i peces de dames. En tot cas, extreu d'aquests exemples tres «consecuencias sumamente luminosas».

Primera, que «la probabilidad de un evento que resulta de suertes, tiene por expresión un quebrado cuyo numerador es el número de las suertes que expresa que el evento sucederá, y el denominador es el número de todas las suertes, así para que el evento suceda, como para que no suceda». Segona, «ya que la suma de los quebrados que representan las probabilidades para que el evento suceda y no suceda es la unidad, siendo dada una de estas dos probabilidades, la otra se hallará por sustracción». Finalment, «la esperanza ó la expectación, esto es, la suma apostada que ha de esperar, si cediere su probabilidad á otra, una persona, que apuesta que el evento sucederá, es siempre el producto del quebrado que expresa la probabilidad multiplicada por la cantidad que espera».

L'annex de Bails encara és de quan l'estadística era pur recompte i la probabilitat pura matemàtica, i feien camins separats. Encara faltaven cent anys perquè s'embardissessin, que és tal com les coneixem ara, però l'interès per la probabilitat ja era força corrent. Una mica abans de Bails, l'any 1795, Tadeo LOPE y AGUILAR havia publicat el segon volum d'un *Curso de matemáticas* on va reservar a la probabilitat tres capítols —prop de cent vint pàgines i vint-i-quatre exercicis. I una mica abans encara, el 1788, CLAVIJO y FAJARDO havia traduït l'*Ensayo de Aritmética Moral* del naturalista LECLERC, comte de BUFFON —no sé si això fou abans o després d'enganyar la germana de BEAUMARCHAIS. L'*Ensayo* va posar en voga jugar amb una agulla, l'agulla de BUFFON, per discutir sobre probabilitats geomètriques. BUFFON n'havia parlat dins la seva *Història Natural*, una col·lecció de llibrots admirables i fatigosos que li van costar molt d'escriure però que no li van arribar a costar el cap. En això BUFFON i LAVOISIER no es van semblar gens.

Per saber-ne més:

- BAILS, B. (1805). *Principios de Matemática de la Real Academia de San Fernando*. Tres volums. Madrid. Hija de Joaquín Ibarra. Podeu consultar el llibre a la Biblioteca de Catalunya i digitalitzat a Internet (vol. I).
- BÉDAT, Claude (1968) *Don Benito Bails, director de matemáticas de la Real Academia de San Fernando desde 1768 a 1797. Su biografía, su «Elogio» y sus dificultades con la Inquisición*, a *Academia*, Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, núm. 27, segundo semestre de 1968. Consulteu-lo a la Biblioteca de Catalunya.
- ARIAS de SAAVEDRA, Inmaculada (2002). *Ciencia e ilustración en las lecturas de un matemático: la biblioteca de Benito Bails*. Universidad de Granada, Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona. Hi ha un exemplar a la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma.

Un Atlas Geográfico Ibero-Americano d'accent català

L'editor barceloní Alberto MARTÍN, del carrer Muntaner 24, va engregar l'any 1900 la publicació d'un *Atlas Geográfico de España* en dos volums. En opinió de *La Vanguardia* del 12 d'agost era un treball molt necessari, «que hace tiempo debía haber emprendido el Gobierno de la nación, pues es una verdadera vergüenza que ni siquiera los habitantes de este país conozcamos bien el suelo que pisamos. No haciéndolo el Gobierno, acomete la obra un particular, y por esto es digno de ser alentado y ayudado por todos en su noble y patriótica empresa, cuya dirección técnica corre á cargo de don Manuel ESCUDÉ BARTOLÍ, suficiente garantía de acierto y de que la obra cumplirá en absoluto su objeto, que consiste en hacer una completa descripción geográfica y estadística de las provincias españolas, con mapas particulares de cada provincia, que han sido cuidadosamente rectificadas por personal facultativo. La obra se publica por cuadernos, habiendo salido ya los dos primeros». El 24 de desembre de 1900 estava distribuït el quadern desè (la província de Badajoz i el mapa de Sevilla) i es preparava el següent, la descripció i el mapa de Barcelona.

Manuel Escudé i Bartolí va treballar en aquests fascicles els anys 1900 i 1901. L'èxit editorial va ser tan engrescador que en el darrer fascicle, el seixanta-cinc, es va anunciar la intenció de continuar l'obra fins a una veritable biblioteca geogràfica. En conseqüència, l'abast del títol s'ampliava —*Atlas Geográfico Ibero-Americano*— i s'anunciava un llibre per a Portugal i altres per a cada país d'Amèrica. Ignoro si aquesta continuació es va arribar a publicar. En tot cas, del primer *Atlas* se'n va fer una segona edició l'any 1904, en dos volums. El primer conté el text i les dades, el segon els mapes.

Si els aneu a buscar, trobareu que l'*Atlas Geográfico* d'Escudé és un llibre que fa goig, gens mesquí. Els volums són gruixuts i de mida grossa (370 per 270, prop de cinc-cents planes), impresos en paper molsut, gras i ben cosit. En ser poc transportables tenen una presència ben establerta, com ferma i assentada, que convé molt a l'estadística. Un llibre difícil de pertorbar, que encomana certesa a les dades i indueix a confiar-hi. És, com si diguéssim, un llibre de mena burgesa. Està escrit en castellà amb accent de Reus, sobretot en les preposicions —de seguida hi ha un entenedidor «El Ter “penetra á” la província de Barcelona»— i l'ortografia és naturalment prenormativa —trobareu Barbará, Farfaña, Serchs, Viladecaballs— però això no canvia en res el judici d'abans.

El primer volum es titula *Descripción geográfica y estadística de las provincias españolas, con el número de habitantes, edificios y viviendas de cada Ayuntamiento según resulta de los datos*

provisionales del censo de 1897. És un nom prolix, imprès al gust una mica enfarfat de l'època, amb cinc caixes distintes. Cada província té assignat un capítol, sempre d'estructura fixa: situació geogràfica, orografia, comunicacions, clima, sectors productius, població. Tanca el capítol un quadre amb la distància de cada ajuntament a la capital del partit, la categoria (*villa, lugar, caserío, iglesia, casas*), el nombre d'edificis i albergs al nomenclàtor de 1888, el nombre total d'habitants segons els resultats provisionals del cens de 1897 —mesurats per la població de fet, presents més transeünts, encara que no sembla que ho especifiqui— i la distància a l'estació de ferrocarril més propera. El volum s'enllesteix amb uns capítols dedicats a les terres d'ultramar i un annex final un punt enigmàtic: *Diccionario geográfico de los Ayuntamientos del Reino, [...] con la población de 1901*. No era la població de 1897? Contradiu l'annex final les cinc-centes pàgines precedents?

Una mica d'història resol l'embolic. El 1897 un Reial decret va encomanar al Ministeri de Foment un cens de la població d'aquell mateix any, els resultats provisionals del qual es van publicar el 1899. En Bartolí els va usar per escriure els fascicles del seu *Atlas*. El cens, però, va ser de vida curta. Una llei prèvia, de 1880, establia que eren anys censals els acabats en zero. Per tant, l'*Instituto Geográfico y Estadístico* es va estimar més va abandonar la publicació dels resultats definitius de 1897 i, en canvi, concentrar-se en el cens de 1900, referit al 31 de desembre. Les noves dades definitives van ser signades per Álvaro Figueroa, comte de Romanones, el 25 d'abril de 1902. En Bartolí les devia recollir amb alguna precipitació i les va inserir a la segona edició de l'*Atlas* en annex, en comptes d'imbricar-les en el text. Després es va concedir una llicència comercial, qui diu 31 de desembre diu 1 de gener, i va guanyar un any. No era el cas vendre dades rovellades. L'*Atlas* no duu data d'impressió, però com que va ser declarat d'utilitat pública en una Reial ordre de 2 de gener de 1904 i el text ja estava acabat d'abans, tothom admet que es devia publicar aquell mateix any.

El segon volum aplega la col·lecció de mapes provincials, a càrrec del capità d'enginyers Benito CHÍAS Y CARBÓ, que els signa com a cartògraf. Els mapes o, com diu el títol, les *Cartas cortográficas*, són molt lluiïts. Estan impresos en cromolitografia a doble pàgina i adornats amb l'escut de la província. Hi trobareu els colors negre, vermell, blau i una gamma de tonalitats terra. Si badeu una estona davant els mapes us trobareu passant suaument les pometes dels dits pel damunt, com si el tacte tingués condicions per entendre els colors.

En conjunt, l'*Atlas Geográfico* és una obra de l'antic règim estadístic, de quan l'estadística i la geografia eren part de la corografia, l'art de descriure els països i les regions. Després l'estadística va tirar més per la cosa especialitzada que no pas per la comprensiva, però tot tomba. Un diria que els moderns Sistemes d'Informació Geogràfica són la versió actual de la vella corografia. L'*Atlas Geográfico* de Bartolí té en això, sense remei, un aire d'avui.

Per saber-ne més:

- ESCUDÉ BARTOLÍ, M.; CHÍAS Y CARBÓ, B. (s/a). *Atlas Geográfico Ibero-americano*. Consultable a Universitat Autònoma de Barcelona. Cartoteca General.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2002). *100 Anys d'Estadística Municipal*.

L'Anuari d'Estadística Social de Catalunya del Museu Social

La secció d'Estadística del *Museu Social* de Barcelona, a càrrec del senyor Agustí GRANADA —i PICH, em penso— va publicar l'any 1913 un primer *Anuari d'Estadística Social de Catalunya*, referit a l'any 1912. La vida de l'*Anuari* va ser breu, tot just es van editar tres o quatre anys. Consten els números I (1912), III (1914) i IV (1915) —ignore si el volum II (1913) va arribar a sortir. Alexandre GALÍ diu que sí, però no és clar si està parlant de l'any d'edició o de l'any de referència. No hi ha notícies d'exemplars posteriors. Per descomptat, l'*Anuari* no va sobreviure al Museu Social, que cap al 1916 ja patia d'inanitat.

Si es compara aquest *Anuari* del Museu amb el de la ciutat de Barcelona el balanç és desfavorable, molt magre. Ni el gruix ni la durada fan el pes. Ara bé, hi ha unes quantes bones raons per recordar avui l'*Anuari d'Estadística Social*. D'una banda, el seu abast superava el de l'estadística municipal. Era un anuari «de Catalunya», però fet quan Catalunya era una idea sense l'emparedat de cap institució concreta —la Mancomunitat tot just començava a rutllar. És difícil fer estadística pública tangible quan la cosa pública pertany sobretot a l'àmbit de la fantasia i no està relligada amb nusos jurídics. L'*Anuari* del *Museu Social* era un anuari silvestre, va brotar per generació espontània amb l'ajut sol del *Museu*. Quan aquest va llanguir l'*Anuari* li va anar al darrere, comprensiblement.

Una segona raó per tenir present avui l'*Anuari* és el disseny. El físic i també l'altre. El primer número va ser un petit volum en quart de 165 pàgines. L'enquadrernació era manejable i resistent, pensada per a l'ús quotidià. Constava de 23 capítols. Començava amb els de demografia —població, cens obrer de 1905, emigració, mortalitat per tuberculosi. Després hi havia els d'economia —preu de les subsistències i dels salaris, lloguers i un índex de prosperitat econòmica. La resta de capítols, que de fet eren la majoria, corresponien a l'àmbit social —condicions de treball, vagues, analfabetisme, albergs nocturns, cooperatives de consum, dipòsits i impositcions a caixes d'estalvi, sindicats, accidents de treball.

Amb aquest material un podia posar en relació la renda i els lloguers —encara que només a Barcelona—, podia aproximar el cost de la vida —hi ha un *Confit* sobre això—, podia interessar-se pel treball de les dones, per la conflictivitat laboral, pel pes de les associacions d'obriers... Els redactors de l'*Anuari* miraven de fer estadística de la que importava, i en aquell moment importava l'estadística social. Poseu-vos un moment en l'època. Després de la revolta de 1909 —la Setmana Tràgica— una bullanga tenia per a tothom un sentit molt precís, ben delimitat. Feia quatre dies que persones com Francisca NURAT, per malnom «la gallinaire», la campaven per Barcelona. Les «dames roges» serraven els pals d'enllumenat, calaven foc on els plaïa —a «la gallinaire» li va plaure

incendiar el convent de les Caputxines de Sant Gervasi, la peixatera Carme ALAUCH assaltà la comissaria del Clot— i expansionaven un ressentiment confús però molt visible, d'aquells que es manifesta a escopetades d'uns i altres. Al novembre de 1910 encara jutjaven «la gallinaire» per incendi, saqueig i robatori. I, com ella, a molts d'altres que mantenien intactes els seus motius per al recel. Hi havia els carreters Josep BEL i Ramon CABALLÉ, el forner Baldomer BONET, el mosso Ramon CLEMENTE, el paleta Josep LLANSÀ, el sabater Domènec FERRER... Incendiàries, reparadors d'armes, caps de barricades i dirigents de segona del partit radical. Mentrestant, LERROUX era al mig de l'Atlàntic, prudentment embarcat al vapor «Valbanera». En arribar a Las Palmas va continuar a bord fins a Londres. Mesurar vagues, el cost de la vida i la situació obrera poc després de la Setmana Tràgica de 1909 no era cap divertiment. Que el *Museu Social* fos creat el 1909, tampoc. Poca broma, amb l'estadística social!

Per publicar l'*Anuari*, el *Museu Social* va haver de superar alguns inconvenients, però no es va rebregar: «Les grosses dificultats que a tot arreu porta amb sí la publicació de una obra de tal índole se converteixen en casi insuperables en los països que com Espanya tenen els serveis d'estadística en la seva infància.[...] Devant nostre quedaven dos camins: lo perfeccionar durant un any lo material obtingut o be publicar-lo tot seguit [...] I aquest últim es el que hem seguit.»

En una lectura exploratòria un queda embadalit de seguida en els llistats d'oficis, especialitats i categories. Molts són perfectament corrents avui —*confiters*— però també hi ha bagulaires, boters, bufadors, calafatadors, constructors de carros, cordoners, i més endavant partidors de pedres, saboners, talladors de pels [*sic*] de conill, i així anar fent. En alguns sectors la proporció de «nois» i «noies» —menors de 14 anys?— és molt gran. A les fàbriques de caps de cartró hi treballaven 2.784 persones, de les quals 1.294 eren noies. Sovintejaven jornades d'onze hores. En el sector de preparació de colors un nen de sis a catorze anys treballava nou hores al dia a canvi d'entre quatre i sis pessetes setmanals —tres cèntims d'euro la setmana. Un bon forjador percebia trenta-sis pessetes, i un contramestre o un encarregat fins a quaranta. Amb sort, un repujador o un cisallador podien arribar a quaranta-dues; eren salaris corrents de vint i trenta pessetes setmanals —entre dotze i divuit cèntims d'euro.

Per posar aquestes dades en les proporcions adequades cal saber que, al consum, al juny de 1912 la gallina (una) costava 6,5 pessetes; el cafè (quilo), 5,0; la vedella (quilo), 3,0; la tonyina (quilo), 2,75; els cigrons (quilo), 1,5; el petroli (litre), 0,8. Un quilo de pa valia quaranta cèntims i un de patates, vint. El lloguer més rònc no baixava de 120 pessetes l'any. És ridícul comparar aquests preus amb els d'avui, però amb una mica de coratge podem comparar preus relatius: l'any 1912 una unitat de vedella es canviava per dues unitats de cigrons i un encarregat podia comprar amb el sou cent quilos de pa la setmana. Ara, si us ve de gust fer la comparació, agafeu la vostra factura del súper i mireu el preu relatiu de la vedella i els cigrons. Quants quilos de pa podríeu comprar per setmana amb la vostra nòmina?

L'any 1905 prop del 10% de les defuncions eren per tuberculosi. L'estadística d'accidents de 1910 deia que n'hi va haver 5.323, dels quals 1.370 van ser al sector del transport. Hi va haver més accidents en aquest sector que en el de metalls (1.169) o el de construcció (1.022). Potser s'hi afegien el que ara en diem accidents de trànsit. Sortosament, només vint-i-cinc d'aquests accidents van provocar lesions greus, inutilitat o mort.

L'estadística de vagues era molt important per prendre el pols al país, i el *Museu Social* es prenia moltes molèsties per mantenir-se ben informat. «Per a la formació d'aquesta estadística, lo Museu Social s'auxilia amb un competentíssim còs de delegats que desde les més importants poblacions de Catalunya l'auxilien en aquesta tasca que sense ells forçosament restaria incompleta». És una estadística d'esportivitat manifesta: les classifica en «*guanyades*» i «*perdudes*». Indica la data de començament i acabament, la professió dels vaguistes, i compta per separat els vaguistes i el nombre total d'obers dels establiments afectats.

Sabíeu que a Terrassa els *terrassaires* es van declarar en vaga per «sol·licitar un augment de 0,75 pecetes en lo jornal»? La vaga va ser poca cosa. No hi havia un sindicat de *terrassaires*, només va durar un dia i els quaranta vaguistes —tots homes— hi van perdre cent vint-i-una pessetes. Al damunt, no van aconseguir l'objectiu: vaga perduda, sentència l'Anuari. A Palamós, dos mil cinc-cents tapers —la meitat dones— van fer una vaga de tres dies per a l'admissió de dos aprenents acomiadats. Hi havia sindicat de tapers i, encara que no hi havia patronal, també van perdre la vaga. Ara bé, a Barcelona i Girona al setembre i a l'octubre de 1912 nou mil ferroviaris ben sindicats van reclamar durant dotze dies «augment de sous, retiros i inamovilitat». La devien guanyar, la vaga, o la van perdre? Vejam, la taula...

Per saber-ne més:

- MUSEU SOCIAL (diversos anys). *Anuari d'estadística social de Catalunya*. Consultable a la biblioteca de l'Idescat.

Habemus IPC!

Des de l'any 1912 la secció d'estadística del *Museu Social* de Barcelona va publicar un índex de preus a la menuda de les substàncies en el seu *Anuari d'estadística Social*. Va ser, em penso, el primer índex de preus de consum ponderat d'Espanya. El *Instituto de Reformas Sociales* (1903-1924) va encetar el 1909 un índex del cost de la vida de l'obrer a les capitals de província, però era un índex simple, no ponderat, i de periodicitat semestral. El del Museu era ponderat i mensual.

Per calcular el seu índex, el *Museu* recollia els preus efectivament pagats per les famílies en trenta-quatre productes de consum corrent distints. La majoria eren d'alimentació —arròs, bacallà sec, cafè, diversos tipus de carn, peix i llegums, oli, pa, llet, ous, etc.—, però també hi havia tres tipus de combustible —carbó vegetal i mineral i petroli— i un parell de productes que ara en diríem de drogueria —espelmes i sabó. Del quadre de preus en pessetes d'aquestes mercaderies en deia *Estadística de les substàncies a Barcelona*. No queda molt clar si el preu assignat a cada producte s'obtenia per algun tipus de mitjana o si era simplement el preu més freqüent, ni el nombre de famílies que responien. En tot cas, els informants eren les llars d'un determinat nivell de renda i no, com ara, els establiments:

«A mitjans de cada mes se reparteix un qüestionari entre un cert nombre de famílies perteneixents a tipus de renta entre 3.000 i 5.000 pessetes anyals [...] Se'ls hi prega que consignin en el qüestionari los preus que en realitat paguin aquells dies per les diverses substàncies que consumeixen, donats amb referencia a les unitats de pes o volum en que fassin la compra. Amb la reunió de dits qüestionaris s'estableix després lo preu mes usualment pagat en aquell mes per cada substància, obtenint-se aixís, datos que tenen un valor indicador del preu de la vida per a dit tipu de consumidors.»

Un cop va disposar d'aquesta base informativa, el *Museu Social* va fixar vint-i-cinc mercaderies —vint productes d'alimentació, tres combustibles i un parell de drogueria— que constituïen el farcell de consum de l'índex de preus. Si es jutja per les etiquetes, algunes mercaderies de l'*Estadística*, com ara les figures seques, estaven excloses de l'índex, mentre que d'altres s'agregaven sense explicar molt bé com —la vedella, el moltó i el bou eren una sola cosa; el peix aplegava el lluç del cantàbric, la sardineta fresca i la tonyina.

Els estadístics del *Museu* eren ben conscients que la selecció dels productes havia de ser acurada, per impedir efectes estadístics estranys: «de una mateixa substància hi han varies qualitats, una mateixa qualitat varia de preu segons l'envase, segons se compri al mercat públic o en colmados i drogueries, segons se detalli en onces o kilos». Calia que la mesura del preu es fes sobre produc-

tes representatius i que la definició dels productes fos prou exacta, per tal que no hi hagués massa risc d'equívocs: «S'han elegit les substàncies que mes usualment consumeix lo tipu de consumidors per a'l que's fa l'estudi, habent-se prescindit d'aquelles en que per la forma en que's realisa la venta no es possible deduir lo preu amb relació amb el pes (p.e. els pebrots que's venen a dotzenes i dels que lo pes es molt variable, etc.)» Són consideracions que subscriuria, sense dubtar-ho ni un moment, qualsevol estadístic modern.

El *Museu* calculava un índex de Laspeyres de base fixa, inventat el 1871 per Etienne LASPEYRES (1834-1913). És el mateix tipus de fórmula ponderada usat a l'índex de preus de consum (IPC) modern fins a l'any 2001: «Multiplicant los preus mensuales de les diverses substàncies, reduïts al kilo, pels coeficients de ponderació i sumant los productes s'obtenen nombres que comparats ab una suma de comparació que es pren com a 100, donen los index-numbers mensuales [...] Per a establir lo punt de comparació se calcularen les sumes dels productes de preus per coeficients de comparació dels mesos que van de 1.er de Juny de 1911 al 30 de Maig de 1912.»

En la pràctica, doncs, per calcular l'índex calia uns coeficients de ponderació que indiquessin quina importància relativa tenia, per a una família corrent, la despesa en cadascun dels productes de l'índex. Modernament aquests pesos s'obtenen d'una *Enquesta de Pressupostos Familiars*, però l'any 1912 tenir una d'aquestes enquestes era una entelèquia. També ho havia estat per a Laspeyres. Empès per les circumstàncies, argumentava en favor de fer mitjanes no ponderades de preus. Admetia que la fórmula era pitjor, però com que la cobertura en nombre de productes era molt superior, no s'havia «de menystenir un mètode quasi correcte».

Els estadístics del *Museu* van resoldre el problema de forma expeditiva, recurrent a «l'explendit material estadístic recullit per la 'Comisión consultiva para la transformación del impuesto de consumos' [...] fixant-se en lo consúm anyal que de les materies fa lo tipu de familia, que en les publicacions de dita Comisió s'anomena de tercera classe i a la que s'atribueix una renda de 4.445,55 pecetes al any».

La *Comisión consultiva* es va constituir l'any 1905 a la Direcció General d'Agricultura, Indústria i Comerç per trobar la manera d'eliminar el pervers impost sobre consums i guanyar una reducció dels preus de les mercaderies, tot sense que la Hisenda Pública fes fallida. No ho van aconseguir, ni en una primera etapa de deliberacions —entre desembre de 1905 i novembre de 1906— ni en una altra de posterior. Ara bé, gràcies a l'empenta d'Antonio FLORES de LEMUS, membre de la *Comisión*, es van recollir prou dades per dividir la població en sis grans classes i estudiar l'estructura de consum en cadascuna d'elles. Flores de Lemus va ser catedràtic de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona entre març de 1904 i abril de 1920, amb etapes de cap de la Secció d'Estadística del Ministeri d'Hisenda. A Barcelona tenia una bona colla de deixebles, entre els quals es comptava el director del *Museu Social*, Josep Maria TALLADA i PAULÍ. Per tant, els estadístics del *Museu* tenien a qui adreçar-se. No és molt clar, ara mateix, com van emprar les dades de la *Comisión* —en particular, a quin any es referien els pesos, si corresponien al municipi de Barcelona, a la província o a l'Estat. En tot cas, en el farcell del *Museu* la carn representava un 23,5% de la despesa total del cabàs; el pa un 15,7%, el peix un 9,6%, els ous un 6,9%, i així anar fent.

Arribats aquí, no em sé estar de fer una mica d'excursió. Els britànics —els inventors dels nombres índex— designen l'estructura del consum amb l'expressió *bundle of commodities*, i també *bundle of purchases*. Aquest *bundle of commodities* és la col·lecció de mercaderies consumides, i no l'embalatge usat per transportar-les amunt i avall: als britànics els importa la lluna, no que estigui en un cove. Per tant, el *bundle* té poc a veure amb la «cesta» de la *cesta de consumo*, ni amb el «cistell» del *cistell de consum*, que són la manera usual com es designa a casa nostra la llista ponderada de productes de consum. En una primera accepció, la paraula castellana *cesta* designa sobretot l'estri que fa de continent, i no el contingut. En català, traduir *bundle of commodities* per *cistell de consum* és igualment empipador: *cistell* també designa el contingut només en segona accepció. En canvi, hi ha l'alternativa de *farcell*. Expressa en primera accepció, com *bundle*, el con-

tingut i no el lloc on és posat —el mocador de fer farcells. Suposo que correspon a l'*hato* castellà, o a l'*hatillo*. Es pot argumentar que *farcell* és una paraula arcaica i rural, poc comuna. Ara bé, no heu demanat mai *farcellets de col* en un restaurant? A més, si la freqüència d'ús és un criteri amb pes lexicogràfic, no hi ha d'haver inconvenient a comprar *sellos* i després tirar la carta al *bussó*. No sou del mateix parer? Potser no.

El *Museu Social* va ser dissolt l'any 1920 i l'índex de preus de les subsistències es va acabar. Alexandre GALÍ explica que els «fixers i altre material de treball, va rondar un temps per la Mancomunitat fins que el senyor PUIG i CADAFALECH els va condemnar al foc». Els va tenir tan poca consideració que no els va conservar ni per record.

Anys més tard, la dècada de 1930, l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* va engegar novament la feina del *Museu Social* allà on aquest la va deixar. L'evolució dels preus importava molt. En el Butlletí de març de 1932 es llegeix que «des del moment de la seva fundació, l'Institut d'Investigacions Econòmiques es preocupà de la construcció d'índexs de preus, els quals constitueixen un dels símptomes més significatius de l'estat dels negocis i de l'activitat econòmica en general». I més endavant hi fa èmfasi: «donada la interdependència que existeix entre els preus i el canvi, i la influència que les oscil·lacions d'aquest poden exercir damunt l'especulació del comerç exterior que després repercuteix damunt alguns factors productius, no es pot oblidar un factor de tanta importància per l'economia de tot el país». Si es tenen en consideració les turbulències a què estava sotmesa la taxa de canvi de la pesseta aquells anys i la tristíssima contracció econòmica que hi havia arreu, l'atenció a la marxa dels preus s'entén bé.

L'*Institut* va publicar dos tipus d'índexs de preus, un de subsistències i un altre a l'engròs. Sobre el primer, la pretensió era enllaçar-lo amb el que havia construït el *Museu Social* en base 1913, malgrat les discontinuïtats que tenia la sèrie. Després dels esforços higiènics de Puig i Cadafalch, no se sap molt bé amb quin material va comptar l'*Institut* per emprendre de nou l'índex de preus. En tot cas, va haver d'entomar buits molt llargs i inevitables. Si un es capbussa en els butlletins de l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* i del *Servei Central d'Estadística* es trobarà que, en rigor, les dades disponibles van d'octubre de 1911 a novembre de 1918, d'abril de 1921 a octubre de 1922 i de gener de 1931 a agost de 1937. Hi ha dues llacunes enormes: dos anys i mig, primer, i vuit anys llargs, després.

L'*Institut* recollia els preus per observació directa als mercats de la ciutat de Barcelona el dia 15 de cada mes. A diferència del *Museu*, no s'adreçava a les llars. Amb aquell material construïa uns índexs simples, que ponderava d'acord amb els mateixos pesos que usava el *Museu Social*, els de l'antic treball de Flores de Lemus sobre els pressupostos familiars. Imagino que o bé encara els van trobar o bé els van saber calcular de nou. En aquella època l'Agustí GRANADA, el responsable d'Estadística del *Museu*, encara era viu —Puig i Cadafalch no el va cremar— i les relacions amb Flores de Lemus no s'havien perdut. L'any 1929 Tallada havia estat vocal de la Comissió per a l'estudi de la implantació del patró or, que presidia Flores de Lemus, i tant Tallada com VIDAL i GUARDIOLA eren membres del Comitè Consultiu de l'*Institut*.

Els pesos segurament eren inadequats per a la finalitat a la qual se'ls destinava, però d'aquesta forma es preservava la continuïtat de la sèrie. Aquest resultat seria acceptable mentre no s'enllestia «un estudi complet sobre el cost de la vida d'una família treballadora a Barcelona». De fet, l'*Institut* treballava en una enquesta de pressupostos familiars. En aquell butlletí tercer de 1932 s'explica que «en l'actualitat [...] s'han obtingut ja dades sobre l'augment del preu de les habitacions i dels vestits, que han d'ésser completades amb l'estudi de les restants despeses, un cop coneguem l'exacta distribució dels ingressos segons els pressupostos familiars. Aleshores també s'efectuarà una comparació internacional per conèixer el salari real dels nostres treballadors, tenint en compte no tan sols el preu de les subsistències en les altres ciutats europees, sinó també el de l'habitació, vestit, diversions, transport, tabac, etc. Creiem que aquest estudi, que ens ha estat especialment recomanat pel nostre president, senyor Macià, serà d'una gran utilitat per a la nostra política econòmica i social». Pensaven a l'*Institut* obtenir una paritat de poder de compra, a més d'un IPC?

En tot cas, l'octubre de 1933 l'*Institut* va publicar els resultats d'una estadística del cost de la vida a la ciutat de Barcelona. Però mai es van arribar a usar per elaborar l'índex de preus que es demanava —la denominació «índex del cost de la vida» és de l'època, però en rigor és errònia. Fet i fet, l'estadística havia resultat un petit fracàs. L'*Institut* havia engegat una campanya prèvia de publicitat, amb uns quants premis de cent pessetes per a les llibretes més ben emplenades. Però el públic no estava per a romanços. Només havia pogut distribuir els qüestionaris de despeses i ingressos a 48 famílies, de les quals només tretze van mantenir el seu compromís durant un any sencer. A més, d'aquestes tretze famílies es va haver de descomptar-ne dues, perquè van viure aquells mesos en circumstàncies excepcionals. Van quedar onze famílies, una mostra molt reduïda per a una ciutat que tenia més d'un milió d'habitants, i més si es pretenia algun tipus de classificació segons el volum d'ingressos, com de fet es volia. Tot i això, es van agrupar les famílies en dues categories, segons ingressaven menys o més de 500 pessetes mensuals: una primera categoria de treballadors manuals i una segona de treballadors intel·lectuals. Com que d'algunes comprovacions posteriors, fetes amb fonts alternatives, semblava que els resultats eren plausibles, a l'*Institut* es van decidir a publicar-los malgrat la mida de la mostra.

Al maig de 1932, dos mesos després d'elaborar l'índex de preus de les subsistències, l'*Institut* va arrodonir la informació sobre preus construint uns índexs de preus a l'engròs al municipi de Barcelona, a partir de les dades contingudes en els arxius de la Cambra de Comerç. Es tractava d'un índex no ponderat, tot i que en un primer moment es declarava la intenció que en el futur ho fos —cosa que no va poder ser. Les sèries eren mensuals, i també s'estenien des de l'any 1913 fins a agost de 1937. L'*Institut* publicava l'índex en dues versions, segons els càlculs es fessin d'acord amb una mitjana aritmètica o geomètrica. Es preferia la mitjana geomètrica a l'aritmètica, però aquesta es calculava per comparar l'índex de Barcelona amb el general d'Espanya. De fet, aquí l'*Institut* mostrava un cofoisme disculpable: «A Espanya sols existeix l'índex de preus a l'engròs publicat per la Direcció General d'Estadística, el qual, ultra certs defectes de construcció [...] té el desavantatge de publicar-se mensualment només a partir de l'any 1920, i dona tan sols les dades anuals de 1919 endarrere. Queda, per tant, ignorada, la marxa dels preus a l'engròs en el període 1913-1919, durant el qual s'efectuà un alça extraordinària d'aquells, que acompanyà una important transformació de l'economia catalana.»

Ignoro del tot on va anar a parar el material de l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* i del *Servei Central d'Estadística* —no vull dir els llibres de la biblioteca, sinó el material estadístic. Vés a saber, amb la guerra pel mig. Segurament es va dispersar. Si es busquen bé es troben alguns exemplars solts dels escandalls que usava el *Servei Central* per calcular els seus índexs de preus. Són fulls mida doble foli, rígids pel pas del temps i sense valor pràctic. Tenen la qualitat de restes fòssils. Només interessen a la paleontologia estadística, ocupada a reconstruir éssers estadístics extingits a partir d'un fragment ossi, i a veure com han evolucionat.

Per saber-ne més:

- MUSEU SOCIAL (diversos anys). *Anuari d'estadística social de Catalunya*. Consultable a la biblioteca de l'Idescat (signatura N-0388).
- COMISIÓN EXTRAPARLAMENTARIA PARA LA TRANSFORMACIÓN DEL IMPUESTO DE CONSUMOS (1910). *Documentos y trabajos de la comisión consultiva para la transformación del impuesto de consumos*, Vols. 1-4. Editorial Minuesa de los Ríos, Madrid. Trobareu els volums 1 (actes, dictamen i quadres) i 2 (informació, projectes i legislació) a la Universitat Autònoma de Barcelona. La biblioteca virtual del *Ministerio de Economía y Hacienda*, <http://biblioteca.meh.es> (data del vincle: agost del 2010), permet la consulta del text complet. Tristament, es perd la flaire del paper vell.

Confits

Circumstàncies

La nissaga catalana de Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926)

A Catalunya no hi ha hagut fins avui estadístics tan destacats com Karl PEARSON (1867-1936) o Ronald FISHER (1890-1962). Potser aquest estat de coses canviarà en el futur, però ara com ara —explicava el professor Fabià ESTAPÉ als seus estudiants— la més gran contribució catalana a l'estadística s'ha fet per la via genètica: la mare de Francis Ysidro EDGEWORTH, destacadíssim economista i estadístic angloirlandès, es deia Rosa Florentina EROLES i va néixer l'any 1815 a Organyà (Alt Urgell). La teniu fotografiada en la imatge que acompanya aquest *Confit*.

Rosa Florentina era filla d'Anton EROLES, un picapedrer veí del Pla de Sant Tirs que va obtenir el grau de comandant de miquelets per mèrits de guerra. Compromès amb la corda liberal, l'Anton Eroles es va haver d'exiliar a Londres amb la família l'any 1824, poc després que Ferran VII recuperés el poder absolut. Se les va manegar, qui sap si fent contraban amb Andorra, per sortir de Catalunya amb prou recursos per educar els fills. Per a la resta sort en va tenir del suport del general MINA i d'un subsidi que el govern anglès facilitava als exiliats, arrodonit amb algunes feines de poc profit. Les senyores de la família —la mare, Rosa Florentina i Mariquita— feien labors d'agulla.

Els Eroles vivien en una despesa prop del Museu Britànic. Al novembre de 1831 el jove Francis Beaufort EDGEWORTH va anar-hi a trobar un amic i una minyona el va adreçar per error a l'habitació dels Eroles. Una cosa porta a l'altra i el 19 de desembre Rosa Florentina, de setze anys, i Francis Beaufort, de vint-i-dos, es casaven a Saint Pancras, Londres, al comtat de Middlesex. La núvia vestia una mussolina blanca, engalanada amb un vel de mantellina que s'havia fet ella mateixa. Rosa causava una primera impressió incerta. S'encorbava, no era molt maca —grassa, coll curt— i tenia les maneres incòmodes que dóna la timidesa. En canvi els cabells i els ulls eren negres i llustrosos, tenia les mans fines i el caràcter tranquil i amable. La seva germana, de nom Mariquita, era tota una altra cosa —desimbolta i bonica sense remei—, però de Francis es pot dir allò que hi ha ulls que s'estimen l'leganyes.

Al començament els Edgeworth van mostrar una reticència molt disculpable davant la boda. Al cap i a la fi, Francis Beaufort havia nascut a Edgeworthstown i, com es pot deduir fàcilment pel nom, era de casa bona, d'una família que en comptes de tenir terres a l'Havana les tenia al comtat de Longford (Irlanda). El cap de la família, Charles SNEYD, va demanar a Lord HOLLAND que els informés sobre aquells Eroles emigrats i sense diners. Es van produir força equivocacions i algunes coincidències i Lord Holland va respondre amb una descripció passable de les qualitats de la família Eroles, però molt exagerada. Va emparentar l'Anton Eroles amb la baronia d'Eroles. «*O estic molt equivocad o el pare o oncle d'aquest [general] va ser el baró d'Eroles*». L'espifiada va durar anys i panys; fins i tot se la va empassar el Nobel Sir John HICKS. Correspon a Lluís BARBÉ el

mèrit d'haver descobert que el Ton Eroles era de pagès, fill de Tirs EROLES i MAGALLIT i de Rosa SANCHO i BARRAL. Res a veure amb l'absolutista Joaquim d'IBÁÑEZ-CUEVAS i de VALONGA (1784-1825), baró d'Eroles, que un títol i un cognom són coses distintes.

Anys més tard, el 1845, va néixer Francis Ysidro, l'economista i estadístic. Va ser el setè fill de la Rosa. De gran no és clar si entenia més en matemàtiques o en clàssics. Era una persona de costums regulars. A Oxford va viure trenta anys a l'All Souls College, i a Londres s'estava en una habitació que va tenir llogada per setmanes, durant anys, a Hampstead. Els amics li reconeixien un vigor físic poc comú, que va mantenir tota la vida. Era mal genet, però passejava en bicicleta, patinava i nedava amb altres *fellows* en un estany dit Parsons' Pleasure. També era bon caminador; pertanyia a un grup d'excursionistes anomenat *Sunday Tramps* i quan podia s'acostava a Itàlia, Suïssa i Noruega per fer alpinisme. No hi ha evidència que visités els Pirineus, ni la família d'Organyà.

No es va casar mai, ni sembla que s'esforcés a fer-ho. L'any 1889 la sociòloga Beatrice POTTER el va trobar avorrit i un infeliç. Al febrer de 1891 va fer una temptativa amb Sophie BRYANT, una vídua irlandesa molt interessant. Tenia quaranta-un anys i era aficionada a l'alpinisme. En els darrers deu anys havia ingressat a la London Mathematical Society i havia estat la primera dona a arribar al grau de doctora en Ciències al Regne Unit. Però Francis tampoc va maniobrar aquesta vegada amb prou convicció. Sophie va morir l'any 1922, d'una mala caiguda fent muntanyisme als Alps.

Quan no es dedicava a les expansions gimnàstiques o a convidar vídues, Edgeworth escrivia sobre economia i estadística, exercia a Oxford de catedràtic d'Economia Política i feia d'editor de l'*Economic Journal*. La seva carrera d'estadístic va començar el bienni 1883-84, amb sis articles. En el segon, *The Methods of Least Squares*, va anticipar la distribució t d'Student, la corba que va popularitzar GOSSET l'any 1908. Durant la resta de la seva vida una part important del programa de treball va ser —en paraules d'ell mateix, remarcades per George STIGLER— descobrir *sota quines circumstàncies una diferència en xifres correspon a una diferència de fet*. L'amoïnava la manera de quantificar la incertesa en ciències socials. No hi ha cap estudiant modern d'estadística a qui resultin estranys aquests assumptes. Això sí, els exemples no el van preocupar mai massa: il·lustrava el concepte de significació estadística recomptant dàctils en els hexàmetres de l'Eneida, o usava observacions que ell mateix recollia sobre el vol de les vespes i de les abelles.

En estadística també se'l recorda per les seves contribucions a la teoria dels nombres índexs. Part d'aquestes contribucions són a *Four Reports by the committee investigating best method of ascertaining and measuring variations in the monetary standard* (1887). Hi ha més resultats al volum primer dels seus *Papers Relating to Political Economy* (1925). Amb tants mèrits no és estrany que l'any 1886 arribés a ser membre del Consell de la Royal Statistical Society i el seu president entre 1912 i 1914.

Va ser molt assenyat tota la vida, però potser ara se li pot dedicar un *limerick* de versos ximplers:

L'estadístic que no és tot d'Irlanda,
lliga corbes de contracte amb gal·landa.
Uix! Marshall les amaga,
inflat i mig llimaga.
Sant Tirs trena els índexs i en fa garlanda.

No sé si l'apreciaria. Potser no.

Per saber-ne més:

- BARBÉ, LI. (2006). *Francis Ysidro Edgeworth: crònica familiar*. Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions. Col·lecció Ciència i Tècnica, núm. 31, Bellaterra.

Notes d'estadística

Hi ha música gairebé per a qualsevol cosa, per estranya que sembli. L'any 1874 MÚSSORGSKY va compondre una *suite* pensant en els *Quadres d'una exposició*, i vint anys més tard DEBUSSY va trobar que sortia un preludi d'explicar la *Migdiada d'un faune*. I l'estadística? Ha explicat algun músic l'estadística? ¿Hi ha alguna melodia per a les impressions, els records o les escenes que produeixen una llei de distribució estadística, o uns resultats estadístics? Potser serien notes llargues i ondulades, com els fils de safrà venuts *En un Mercat Persa*. Ja se sap que l'economia i els mercats en produeixen molta, d'estadística. O potser convé més a l'estadística un aire polít i geomètric, com les lleis que menen *Els Planetes*. Per tenir-ho tot, un comerç cristal·lí, basta triar *Mercuri*, un déu trafegós i erràtic.

Sembla rar, però en això d'usar l'estadística com a musa d'inspiració STOCKHAUSEN i XENAKIS no són d'utilitat. De les seves composicions en deien «*música estadística*», però no és segur que un peça feta amb mètodes estadístics hagi d'expressar com sona l'estadística. És el mateix que passa amb els ponts: estan construïts amb les regles de la mecànica, però vés a saber si expressen una catàstrofe paisatgística. Tampoc serveix l'exemple de l'Institut Nacional de Estadística. L'estiu de l'any 2007 va aprofitar unes reformes per embellir el seu edifici amb una mica de música vagament estadística. Primer va associar a un color un dígit i també una nota musical. El marró indica tant «0» com «si», el vermell vol dir «1» i «do», i així; un verd blavós és «9» i també «la bemoll, sol sostingut». Establert el codi, va confeccionar una llista de cinquanta-vuit indicadors —per exemple, l'indicador 002 és la població resident a Espanya, 44.108.530 persones— i va guarnir la façana amb un munt de planxes de colors, la transcripció cromàtica i sonora del valor de cada indicador. Avui un pot interpretar la façana sud de l'Institut, al carrer Estébanez Calderón de Madrid, com si fos una partitura formidable i desmesurada. Ara bé, ignoro si sortiria res agradable de sentir. Començaria per 001/504.645—002/44.108.530... o sigui, si, si, do / mi, si, mi(b), fa, mi(b), mi — si, si,... etc. Tot plegat sembla una exageració, no sé si ingènua o frenètica, però no ajuda a saber com sona l'estadística quan és un motiu per compondre música.

Només conec un cas d'interpretació musical de l'estadística, i no de l'aprofitament de l'estadística per fer música. Potser n'hi ha d'altres, és clar. Fa setanta anys el català Frederic MOMPOU va fer música sobre l'estadística amb una eficàcia considerable. Més exactament, va compondre una peça brevíssima —tot just dos minuts— per a piano sol titulada *Tableaux de statistiques*. En Mompou aquesta és una peça menor, i encara emmascarada entre d'altres, però comprensiblement a nosaltres ens importa molt.

Frederic Mompou va néixer el 6 d'abril de 1893 al Poble Sec de Barcelona, no sé si al carrer Fontrodona 1 o al carrer Vilà i Vilà 2, el d'*El Molino*. En tot cas, prop del Paral·lel. La seva mare, Josefina DENCAUSSE COMINAL (digueu «*Dancós*», molt tancat) era filla d'una nissaga de fonedors de campanes. L'avi, Jean DENCAUSSE, es va establir al barri després d'haver fos una campana per a Notre Dame i la tremenda *Savoyarde* del Sagrat Cor de Montmartre, un fenomen de dinou tones.

Mompou era de casa bona, en una època que ser-ho era més important que ara. Els Mompou-Dencausse eren una família burgesa, el dringar de les campanes i dels duros eren una sola cosa, però també eren immunes al filisteisme. La pianista Carme BRAVO ROY (1919-2007), casada amb Mompou, explica que a la senyora Dencausse no li recava gens despendre els diners en l'educació dels fills. Ho feia sense reserves i li va anar bé. «*Miri, els dos fills li van sortir artistes*», explicava en una entrevista. L'any 1909 Frederic va quedar tan impressionat en sentir el Quintet op. 89 per a corda i piano de Gabriel FAURÉ que va decidir fer-se compositor. Això va ser a la sala Mozart de Barcelona. Interpretava Fauré la pianista Marguerite LONG. Sobre la importància de gastar els diners amb gràcia hi ha el fet que Josep PLA, un contemporani de Mompou igualment acomodats, no va aconseguir la sisena simfonia de BEETHOVEN fins als vint-i-un anys, segons explica al *Quadern gris*. Pla era de poc fiar —tendia a inventar-se a ell mateix, com Dalí; en això eren semblants—, però només que el comentari sigui plausible ja ho diu tot.

La família va obtenir d'Enric GRANADOS una carta de recomanació per a Fauré, però Mompou no va arribar a donar-la. Malgrat era tímid de mena i indolent —«*aquest fill tan bo, però tan mandrós*»— a París es va estimar més fer via tot sol. Les reunions i els actes públics li provocaven angioxa, encara que els necessitava per lluir les seves possibilitats. La Princesa de POLIGNAC, la Baronessa de ROBERT de ROSTCHILD i, sobretot, la crítica excel·lent d'Emile VILLERMOZ a *Le Temps* l'abril de 1921 el van convertir en un compositor apreciat i de bona reputació.

Tristament, Mompou va fer crisi. La dècada de 1930 va partir d'ofec creatiu. Són anys erms. «*Produeixo molt poc*», deia en una carta a BLANCAFORT, i també «*de música res*». Hi va influir que el seu germà Josep emmalaltís de tuberculosi, les dificultats del negoci immobiliari que administrava a París, la mort del pare (el març de 1935) i les complicacions de la guerra civil. La família va passar la guerra a Itàlia, a Portofino. L'ajuda de CAMBÓ els va permetre estiar a Montreaux (Suïssa), molt convenients al fill tuberculós. L'octubre de 1936, la mare s'havia tornat a casar, aquest cop amb Lluís DURAN i VENTOSA —fill de Manuel DURAN i BAS i oncle de Joan VENTOSA i CALVELL, darrer ministre d'Hisenda de la monarquia. Tots dos, Lluís i Joan, eren del pinyol de Cambó. De fet, el padrí de boda de Josefina Dencausse va ser el mateix Cambó.

L'any 1941 va ser decisiu per a Mompou. La incomoditat de trobar-se a París mentre l'ocupaven els alemanys el decidí a tornar a Barcelona, on s'instal·là definitivament. En arribar va conèixer la jove Carme Bravo, amb qui es portava vint-i-sis anys. Carme estava sorpresa amb aquell senyor compositor tan donat a la introspecció i tan important, tan atent —«*ja fèiem manetes i encara em tractava de vostè*»—, però tan irònic i divertit. Reien molt, plegats. A més, la paràlisi creativa es va acabar. Algun pes devia tenir Carme, en això. Ella explica que un vespre passejaven davant l'Ardiaca. Mentre sentien el brollador de la font les campanes de la catedral van començar a repicar. Vés a saber si els cops de batall van reviscolar Mompou. El negoci familiar va fer que el percutir de les campanes tingués per a ell un valor cordial molt fort. De nen, quan jugava al Putxet, els pares el cridaven a toc de campana, i això deixa empremta. El cas és que de seguida va publicar un *Diàleg de la font i la campana*, i ja no va tenir aturador. Frederic i Carme no es van casar fins al setembre de 1957. La família d'ella no semblava ben disposada. Hi havia la diferència d'edat i el fet que «*quan el vaig conèixer no havia guanyat ni un duro*», diu la Carme. Es van casar a Montjuïc, mig d'amagat i aprofitant l'attrezzo d'una boda que hi havia després. El fotògraf els va fer de padrí. La resta és una història ben coneguda.

Quant als *Tableaux de statistiques*, l'any 1937 es va celebrar a París una *Exposition Internationale des Arts et des Techniques appliqués à la Vie Moderne*. Espanya hi va col·laborar amb el Pavelló

de la República, concebut per Josep Lluís SERT i Luis LACASA. És famós sobretot perquè PICASSO hi va exposar el seu *Guernica* i perquè MARAGALL es va entossudir a reconstruir-lo a Barcelona. L'exposició va generar molta activitat musical. En particular, l'editorial Max Eschig va fer que Jean MARIETTI encarregués a nou compositors estrangers, però residents a París, un recull de peces per a piano. El resultat es va publicar l'any següent. Es va dir «*Parc d'attractions-Expo 1937: Hommage à Marguerite Long*», en atenció a la mateixa pianista que va embadalir Mompou trenta anys enrere. Els motius de les peces, però, es referien a la fira internacional, no a la pianista. Cadascú va contribuir a la seva manera: el rus Tcherepnin ho va fer amb un *Autour des montagnes russes*, el suís Honegger preparà *Scenic railway*, el txec Martinů se'n va sortir amb *Le train hanté*, la col·laboració de l'italià Rieti va ser *Le danseuse aux lions*, l'espanyol Halffter féu *L'Espagnolade*, Tansman (polonès) aportà *Le géant*, el romanès Mihalovici escriví *Un danseur romain* i l'hongarès Harsanyi va entendre que *Le tourbillon mécanique* feia ben bé al cas. El nostre Mompou hi va afegir uns *Souvenirs de l'Exposition*, fets de quatre motius: *Entrée*, *Tableaux de statistiques*, *Le planétaire* i un *Pavillon de l'élégance*. No cal discutir ara si Mússorgsky es fa fixar en una exposició i Mompou en una exhibició, o al revés.

I com és, el *Tableaux de statistiques*? Com que en aquella època Mompou es trobava en el lapse d'hores baixes va usar peces que ja tenia compostes. Els *Records* duren sis minuts, i el *Tableaux de statistiques* un parell; la partitura cap en una sola cara de paper. Però això és molt Mompou, no un signe de l'esterilitat en què es trobava. Mompou no era un gimnasta dels acords. Les seves peces tendeixen al laconisme i a l'economia de recursos, no són menys importants si són més breus. Una mica com SATIE, però sense vidriol i sense amuntegar pianos l'un sobre l'altre. La cèlebre *Música callada*, escrita a partir de 1958, són vint-i-vuit peces de dos minuts i mig cadascuna, de mitjana. Mompou mai va necessitar cobrar a tant la pàgina, com Beethoven.

No és difícil sentir els *Records de l'exposició*. Els trobareu en els reculls de les seves obres per a piano. Els *Tableaux de statistiques* són unes notes de poc gruix però lentes i solemnes, aclaparadores, que deambulen sobre elles mateixes. Cap rastre del ritme apressat del maquinisme, ni de la producció en cadena. La revolta, l'agitació i els canvis de tota mena eren a les portes de la Fira, però no es van traslladar a la melodia. Si aneu a la partitura podreu corroborar aquesta impressió. Només començar hi trobeu la postil·la «*avec lourdeur*». Una mica més endavant admet «*un peu plus léger*», però de seguida es recomana «*reprenez avec fatigue*». No seria estrany, amb tant de cruiximent, que patís un atac d'astènia i de lassitud extrema. Sort n'hi ha d'un «*forte*» posat al final, que desvetlla qualsevol si no el deixa atordit. I doncs? L'estadística semblava a Mompou feixuga i avorrida?

Potser es va fixar en la petulància amb què alguns països exhibien un cafarnaüm de dades sobre producció de ferro i electricitat. D'indústria pesant, en tot cas. O potser l'aclaparaven els informes i els quadres estadístics, i trobava que feien de mal entendre. A més, l'any 1937 la Gran Depressió encara campava. Els anys trenta l'estadística corrent s'ocupava del cicle i de les fluctuacions econòmiques, dels ritmes del creixement a curt i llarg termini. Si un llegia les dades amb aquesta perspectiva només hi veia atur, poca producció i estagnament pertot; un ritme cardíac baix. Les coses no eren per engegar coets i, ben mirat, una música eixerida tenia poc sentit. Cri-si,-en-conjunt, sembla dir el *Tableaux*.

També podria ser que per Mompou el contrari de pesant no fos lleuger, sinó àgil. Ho suggereix el darrer tema, *Pavillon de l'élégance*. Recrea una desfilada de models. Els seus moviments són elàstics, naturalíssims. L'aire és viu, fet de gràcia i de refinament. De sobte, cap a la meitat, l'estadística torna a obsessionar Mompou i escriu la postil·la «*encore de chiffres*». És només un instant però, en efecte, el *Pavillon* perd gentilesa. Qui ha estudiat aquestes coses diu que les xifres són les d'una estadística de cotó i de seda.

Per saber-ne més:

- COMELLAS, Jaume, *et al* (1993). *Frederic Mompou*. Ed. Boileau i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona. Podeu consultar el llibre a la xarxa de biblioteques de la Diputació de Barcelona.
- IGLESIAS, Antonio (1978). *Frederic Mompou. La seva obra per a piano*. Fundació Güell. Madrid. Novament, trobareu el llibre a les biblioteques de la Diputació.
- MOMPOU, Frederic, *et al* (1938). *Parc d'attractions-Expo 1937: Hommage à Marguerite Long*. Max Eschig. París. Hi ha un exemplar d'aquesta partitura a la biblioteca del Conservatori Municipal de Música de Barcelona.

L'estadística vol una llegenda

Quan una organització vol mostrar-se llustrosa al món es proveeix d'un lema, i això val també per als instituts d'estadística. Vistos des de fora semblen eixuts, reservats i un pèl malenconiosos, però no els fa cap angúnia la vanitat de lluir un lema com qui exhibeix un penell.

N'hi ha diversos exemples, d'això. Si aneu a la Via Agostino Depretis (Roma) i us atureu davant el número catorze us trobareu la porta de l'ISTAT, l'Institut Nacional d'Estadística d'Itàlia, adornada amb uns graons i una llinda no se sap si clàssica o racionalista. En el fris llegireu clarament: *Numerus Reipublicae Fundamentum*, i també *Numerus Rerum Ommium Nodus*. Ara bé, si l'estadística italiana té dues llegendes, per què l'estadística catalana no n'ha de tenir una, ni que sigui una de petita? Per tal d'incitar els lectors a la recerca d'una llegenda per a l'estadística catalana, engegaré ara mateix una primera proposta.

L'any 1972 l'editorial Vicens-Vives va publicar *La Bíblia de l'economista*, un llibret de Manuel TECI FARES, amb il·lustracions de COLAU. Era un volum petit i deliciós, avui il·localitzable si no és de casualitat: passat el temps l'editorial va convertir en pasta de paper els exemplars romanents. El que ens importa ara, però, no és la fi de *La Bíblia de l'economista* —tristíssima però menys impúdica que ser exhibida i venuda per dos rals en llibreries de vell— ni el fet que Manuel Teci Fares sigui un nom impossible —segons l'*Onomàstica* de l'Idescat no hi ha cap Teci, a Catalunya. El que ens importa ara és que Manuel Teci Fares pot ser reciclat en una llegenda estupenda. Per fer-ho cal anar a la Bíblia; no la de l'economista, l'altra.

Vejam... el capítol V del *Llibre de Daniel*, versets 25 a 28, conta que BALTASAR, rei dels caldeus, duia una vida de gresca sistemàtica i molt reprovable. Enmig d'un tiberi, quan el desordre i la incontinència ja eren evidents, els convidats i el sobirà s'esveraren en veure que una mà tota sola gargotejava tres paraules en una de les parets del palau: *Mane, Thecel, Phares*. El rei i els súbdits, mig pitofos, no encertaven a interpretar-les i van fer venir el profeta DANIEL, de solvència reconeguda. Daniel no va trobar cap pega a explicar al rei el significat de les tres paraules: el Senyor havia mesurat (*Mane*) el seu regnat i li havia posat fi; Baltasar havia estat pesat (*Thecel*) i trobat poc dens; així, doncs, el seu regne havia estat dividit (*Phares*) i lliurat als perses, que ja assetjaven la ciutat. Conseqüentment, Baltasar va ser assassinat aquella mateixa nit.

Si es pensa una mica, ¿no és la feina de l'estadístic mesurar, pesar i dividir les coses de la vida corrent? ¿No són els nombres índex més convencionals uns recomptes en dos moments del temps, ponderats per uns pesos i dividits entre si? I els contrastos d'hipòtesi, ¿que no són una mena de judici de culpabilitat similar al que va ser sotmès Baltasar? La Bíblia conté moltes possibles lle-

gendes d'utilitat per a estadístics. Al primer passatge del *Llibre dels Nombres* JAHVÈ encomana a MOISÈS tasques d'estadístic:

«*Feu el cens de tota la comunitat dels israelites segons les seves famílies i els seus casals, comptant el nom de tots els mascles, un per un. Tu i Aharon fareu el cens de tots els aptes per a la guerra a Israel, segons els seus estols, de vint anys en amunt.*»

En conjunt, les dotze tribus aplegaven 603.550 potencials milicians. Una tribu mitjana en tenia uns cinquanta mil —la tribu de Leví no es va comptar; estava dedicada al culte i tenia un estatus especial. Com es pot suposar pel títol, al *Llibre dels nombres* sovintegen els recomptes. N'hi ha que es fan de tant en tant, repetidament, per tenir una idea de l'evolució.

Un altre passatge igualment adequat per a estadístics és ISAÏES 40(12); té uns versos magnífics sobre unitats de volum, superfície i massa:

«¿Qui ha mesurat amb la mà el mar
i ha pres la dimensió del cel a pams,
ha aforat amb un picotí la pols de la terra,
ha pesat les muntanyes amb el canastró
i els puigs amb les balances?»

Ara bé, per quantitatiu i per nostrat, de forma provisional i precedit en aquesta idea per Manuel Teci Fares, reclamo per a l'estadística catalana la llegenda «*Mane, Thecel, Phares*»... mentre ningú trobi un impediment greu o un lema millor, és clar.

Per saber-ne més:

- *Sagrada Bíblia*
- *Gran enciclopèdia catalana* (1986). Consulteu les entrades *Baltasar* (v.IV), *Daniel* (v.VIII) i *Rembrandt* (v.XIX). Ell va ser l'autor d'*El festí de Baltasar* (1635), el quadre que il·lustra aquest *Confit*.

Tots dos llibres, la *Bíblia* i la *Gran Enciclopèdia*, es troben molt fàcilment. Hi ha una versió catalana de la *Bíblia* a càrrec dels monjos de Montserrat, anotada, a la biblioteca virtual Joan Lluís Vives (l'estiu del 2010 el vincle era www.lluisvives.com).

Cadàver perdut. Gratifico devolució

Antoni de CAPMANY i de MONTPALAU no era estadístic, però l'any 1805 va guanyar una menció en estadística per mèrits lingüístics: va afegir al castellà la paraula «estadística», importada del francès, i va aplanar el camí a Pere LABÈRNIA, que la va fixar també en català. Ara bé, avui és possible recordar Capmany, llegir Capmany, blasmar Capmany o somniar en Capmany, segons siguin les íntimes preferències de cadascú, però no és possible visitar la tomba de Capmany. L'Ajuntament de Barcelona va perdre el seu cadàver.

Aquest assumpte va horroritzar Joan PERUCHO (1920-2003). En va donar una notícia breu, a penes una frase, a *Els jardins de la malenconia* (1992). Després va acabar abocant-hi uns quants anys de feina intermitent i va arrebregar prou material per a una novel·la —*El baró de Maldà i les bèsties de l'infern* (1995). Aquí només faré cinc cèntims de què va trobar. El mèrit de les perquisicions és seu, i per als detalls us remeto a ell mateix; era un jutge avesat a remenar lligalls i un novel·lista sensible i encertat.

Capmany va morir a Cadis el 14 de novembre de 1813, de febre groga i d'un atac de gota que se li va agafar al pit; l'endemà va ser enterrat al cementiri de la ciutat, en un nínxol comprat pel seu fill. Quaranta anys més tard, el 19 de juliol de 1853, l'administració del cementiri va trobar que el nínxol s'ensorrava i va traslladar les despulles a un de nou. Assabentat d'això, el senyor Francesc PUJOL, un català resident a Cadis, va adreçar una carta a la Junta de Comerç de Barcelona on explicava el trist estat de Capmany i suggeria la conveniència d'honorar-lo retornant les cendres a la ciutat on va néixer. L'Ajuntament va comissionar els senyors Pau VALLS, tinent d'alcalde, i Gaietà CASAMITJANA, regidor, amb l'encàrrec de repatriar Capmany.

Cadis col·laborà sense reserves i acomiadà Capmany de forma sentida: en commemoració l'Ajuntament va distribuir mitja fogassa de pa a cada pobre. El transport de l'urna amb les restes va anar a càrrec de la naviliera Bofill, Martorell i Cia, que va cedir un espai gratuït a la bodega del vapor-correu *Pelayo*, de la línia Cadis-Barcelona. El 17 de juny de 1854 Capmany va desembarcar feliçment a Barcelona i va ser dipositat, amb molta pompa però de forma provisional, a l'església de Santa Mònica, prop del port. La Vicalvarada, l'epidèmia de còlera que hi va haver d'agost a octubre i el bienni liberal van impedir de moment resoldre res més.

Mentrestant, la Diputació va promoure una subscripció pública en favor d'un panteó, i dos Antonis de la *Reial Acadèmia de les Bones Lletres* —Antoni LLOBET i VALL-LLOSERA i Antoni de BO-FARULL— van reclamar de l'Ajuntament el sepeli definitiu. Al cap i a la fi, Capmany havia estat acadèmic d'aquella casa. No hi va haver pegues; tothom va entendre que allò era el que calia

fer. La cerimònia es va celebrar tres anys més tard, el 15 de juliol de 1857, amb la sumptuositat i ressò públic que s'explica a la *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio de Capmany i de Montpalau*. Aquestes cròniques ciutadanes les va encarregar l'Ajuntament a Víctor BALAGUER (1824-1901) abans que fos president del Consell d'Estat, ministre i senador vitalici. Capmany va ser traslladat en seguici, enmig de discursos, odes, corones de llorer i domassos negres des de Santa Mònica fins a la Catedral, on va haver-hi ofici de difunts solemnia. Després la comitiva encara cap a les Cases Consistorials i se sentiren parlaments magnífics. Aquell dia, però, els fastos es van tornar fatuïtat: no hi havia cap tomba preparada, i en acabar-se la gresca dos funcionaris vestits de gala van dur l'urna de Capmany a l'Arxiu Municipal i la van desar enmig dels expedients.

Vint anys més tard, el 31 d'octubre de 1875, el *Diario de Barcelona* va fer saber que les despulles havien anat a parar a la capella del cementiri de Poblenou. «Ayer por la tarde fueron por fin trasladados al Campo Santo los restos mortales del ilustre historiador y filólogo D. Antonio de Capmany y de Montpalau, que como saben nuestros lectores habían estado depositados con carácter provisional pero por espacio de muchos años en el archivo del Municipio, sitio impropio para guardar las cenizas de un escritor católico». Un passant s'havia esverat en trobar un munt d'ossos sota una pila de lligalls.

En el trasllat des de l'Arxiu fins al cementiri va tornar a haver-hi municipals de gala, música de Rèquiem i corrua de regidors, de diputats provincials i d'altres forces vives, civils i eclesiàstiques. Aquest cop l'Ajuntament havia tingut la precaució, el 7 de maig, de demanar al Capítol de la Catedral la construcció d'un panteó en una de les capelles del Claustre. Va obtenir una resposta favorable al juny, sempre que hi hagués la contrapartida d'una almoina adequada per a les obres. Però no sembla que l'oblada s'arribés a fer mai, ni que Capmany anés a parar a la Catedral. Per tant, quan se'l va enterrar per cinquena vegada —la tercera a Barcelona— ho va ser un altre cop en una destinació interina, ara dins la capella del cementiri de Poblenou. L'urna va quedar damunt una peanya. I això és tot, pel que fa als documents. No hi ha notícia de més sepelis. De fet, l'*Enciclopèdia Espasa* (1911) ho confirma: les seves cendres «reposan en una sencilla urna en la capilla del cementerio del Este».

Arribat aquí, Perucho va investigar la capella del cementiri. Per entrar-hi sort n'hi va haver que un funcionari municipal va rebentar la porta, enferritjada pel rovell. Si Capmany no era a l'Arxiu Municipal ni a la Catedral havia de continuar allà. Un cop dins, Perucho va trobar l'interior buit. Cap urna. On era Capmany? Potser havia anat a parar al fossar, amb urna i tot, sense les consideracions degudes a un pare de la pàtria?

Convé aclarir que l'any 1875 el cementiri de Poblenou (o de l'Est, o Antic) era l'únic de Barcelona; RIUS i TAULET no va inaugurar el de Montjuïc fins al 1883. Que Barcelona tingués un cementiri general, en comptes d'un munt de cementiris parroquials, va ser iniciativa del bisbe CLIMENT (1706-1781), un mossèn revolucionari i il·lustrat. Fins aleshores la tradició era enterrar les despulles dins les esglésies, o al costat immediat. Recordar la situació concreta del sepulcre no importava tant com saber-lo a recer d'un lloc sagrat. Allò emparava l'ànima del difunt. Si calia deixar constància de les seves bones qualitats n'hi havia ben bé prou amb posar una placa en qualsevol lloc, no necessàriament damunt la tomba. Empès per arguments d'higiene pública, Climent no es va entretenir en foteses. Va començar a separar els vius dels morts i a organitzar el trasllat dels cadàvers fora de les esglésies, lluny de la ciutat, prop de la platja. El lloc triat és avui el cementiri de Poblenou, habilitat en ferm l'any 1819. Aquesta manera de fer va pertorbar els costums i algunes creences molt arrelades. Hi va haver un terrabastall sensacional. A nosaltres ens sembla normal que els cementiris siguin llocs posats a banda, amb tombes identificades amb precisió. Les visites de Tots Sants es fonamenten en això. Però al baró de MALDÀ no li semblava gens, de normal. El tres d'agost de 1803 escrivia al seu *Calaix de Sastre* que «ara corre la brama de si ningúns tenir-se que enterrar dintre de les iglésies, sí que portar-nos a tots als Campos Santos [...] Se veurà si la

providència de fora enterros dintre de les iglésies se realitzarà. I jo, [...] m'alegraré que en déixien descansar en pau aon tinc mon difunt pare i senyor [...] en la capella del Sagrament de la iglésia de Nostra Senyora del Carme».

Tot això ho va resumir Perucho la Setmana Santa de 1994 en un article al diari *Avui*. A penes un mes més tard, un lector del diari adreçava una carta al director on citava un paràgraf del llibre d'Isidro TORRES y ORIOL *Barcelona històrica, antiga y moderna: guía general descriptiva e ilustrada* (1904). Segons Torres i Oriol, la capella del cementiri de Poblenou custodiava «los restos del gran escritor barcelonés D. Antonio de Capmany y de Montpalau, fallecido en Cádiz en 1813, que se encuentran á la izquierda; y los del poeta D. Buenaventura Carlos ARIBAU, muerto en Barcelona en 17 de Septiembre de 1862, que se hallan á la derecha». El lector tenia raó, trobareu el paràgraf que ell citava a la pàgina 143 de la *Guía general*, en l'apartat d'excursions per Barcelona i rodalies. Ara bé, si la capella estava buida, on era Aribau? Ens havien distret els cadàvers de dos puntals de la Renaixença, i no un de sol? El desordre no disminuïa, augmentava. Resignat, Perucho va publicar *El baró de Maldà i les bèsties de l'infern*.

Al setembre de 1996 Ernest LLUCH encara es demanava a *La Vanguardia* com havia acabat aquesta història esbojarrada d'enterraments successius: «Por cierto, la preocupante narración de Perucho acerca del destino incierto de los restos de Capmany, ¿es cierta o ha tenido mejor final?» Les inscripcions a l'arxiu del cementiri no van permetre Perucho anar més enllà. Com que ell ja era prou tossut en aquesta mena de coses, no cal insistir. Quant a Aribau, he fet algunes comprovacions. No estan de més, perquè al cap i a la fi va ser vocal de la Comissió General d'Estadística des de 1855 endavant. També va ser un economista preocupat per les qüestions aranzelàries, sobre les que argumentava sense embuts amb l'ajuda de l'estadística de comerç exterior d'Espanya, encetada l'any 1849.

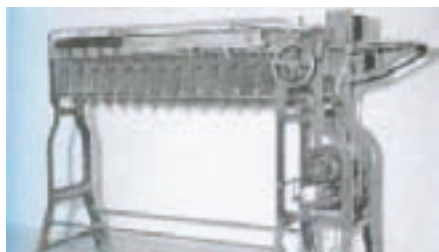
El *Brusi* de disset de setembre de 1862 explicava que la vigília «se administró el Viático al señor D. Buenaventura Carlos Aribau, que habia venido á pasar el verano á Barcelona para restablecer su quebrantada salud». Però la ciutat no li va provar. El dia vint-i-set, en l'edició de tarda, s'anuncia «el fallecimiento de nuestro malogrado paisano, y uno de los más distinguidos escritores de nuestra época, el señor D. Buenaventura Cárlos Aribau, cuyas exequias de cuerpo presente se celebrarán mañana, á las nueve de ella, en la iglesia parroquial de Santa Mónica». L'endemà, diumenge vint-i-vuit, enmig les festes de la Mercè, va ser enterrat «el primero de los modernos trovadores catalanes». Als llibres del cementiri de Poblenou d'aquell dia (foli 196, volum 7, anys 1860-1863) consta que A. Bonaventura Carlos Aribau, casat, adult de 63 anys d'edat, adscrit a la Parròquia de Sant Josep, va ser dipositat en el nínxol número «D». La senyora Dolors GARCÍA, funcionària de l'arxiu, explica pacientment que la «D» no adreça enlloc. Cal llegir-la «en dipòsit». Vol dir que la destinació era temporal. No hi ha cap manera enraonada, diu, de seguir la pista. Un cop d'ull al llibre ensenya de seguida que a vegades l'adreça del nínxol està en blanc, o que conté altres signes especials, distints a la «D». Sovintegen una «f», que vol dir «en terra ferma», o una creu potencada, que significa «Amore Dei» (nens i persones sense recursos). La «D» d'Aribau, tan sòrdida i tan precària, es comprèn. La seva segona dona, Joana López de la TORRE AYLLÓN, «de molt noble família castellana», es va trobar tan pobre en morir el seu marit que va haver de demanar auxili a la família reial.

Hi ha un retrat de Capmany a la *Galeria de Catalans Il·lustres* de l'Acadèmia de les Bones Lletres. Va ser el primer retrat de la Galeria. També n'hi ha un d'Aribau. A més, tots dos tenen dedicat un carrer a la ciutat on van néixer. Sí, però,... ai!, ai! Què fas, Barcelona? Enterres un català insigne tres vegades i després el perds en companyia d'un altre?

Per saber-ne més:

- PERUCHO, Joan (1995). *El baró de Maldà i les bèsties de l'infern*. Columna.
- BALAGUER, Víctor (1857). *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio de Capmany i de Montpalau*. Barcelona. Imprenta nueva de Jaime Jepús (*sic*) y Ramón Villegas. El trobareu a la Biblioteca de Catalunya i digitalitzat a Internet. La segona meitat del llibre conté una biografia de Capmany, deguda a l'advocat Pablo VALLS y BONET.
- TORRES y ORIOL, Isidro (1904). *Barcelona histórica. Antigua y moderna. Guía descriptiva e ilustrada con 150 grabados*. Barcelona. Consultable a la Biblioteca de Catalunya. El text citat pel lector de l'*Avui* (el senyor SABATER SICHES) és a la pàgina 143 de la secció d'excursions, juntament amb altres notícies insòlites sobre el cementiri de Poblenou. També hi trobareu la fotografia que encapçala aquest *Confit*: el cementiri l'any 1890.

Màquines de comptar

Sumar dos nombres és la cosa més ridícula del món, però sumar-ne prop de dos milions té un què de magnífic i d'èpic. Ara bé, a l'*Institut d'Estadística de Catalunya* ho fa cada mes per rutina la funcionària encarregada de l'estadística de comerç amb l'estranger, una persona magnífica que se sorprendria molt si la qualificàveu d'èpica.

La lentitud i la inseguretat dels càlculs manuals ha justificat sempre qualsevol esforç d'automatització. Això val tant per a operacions complicades —per exemple, amb potències o angles— fetes de forma aïllada com per a l'assumpte, completament distint, de fer comptes —ni que siguin senzilles sumes o divisions— en conjunts grossos de dades. Cada època ha resolt aquests problemes a la seva manera. Quant al primer, des de NEPER (posem, 1616) les taules de logaritmes eren eines importantíssimes: permetien convertir les multiplicacions i les divisions en sumes i restes, que són operacions més senzilles. No cal dir que els llibres de taules de logaritmes eren d'impressió molt delicada. Una falta d'ortografia es traduïa en un càlcul incorrecte. Convertir les taules de logaritmes en uns estris dits «regles de càlcul» no va ser immediat. En la seva forma moderna, amb els dígitos damunt un regle que s'enfronta a una regleta corredora, és un invent de 1750 degut a Charles LEADBETTER. La regla de càlcul feia un ús analògic dels logaritmes, amb una precisió baixa però suficient en la pràctica. Què passaria amb l'error de càlcul si la regla estigués feta d'un material poc inert, o elàstic, encara que de forma imperceptible, o deformable amb la temperatura? Les calculadores electròniques de butxaca van esbandir les regles de càlcul la dècada de 1970. Ara ningú les recorda, és clar, ni tampoc les taules de logaritmes, però si us les procureu podeu passar estones entretingudes.

Quant al segon problema, el de fer càlculs en gran nombre, exigeix l'ajuda d'un dispositiu d'alguna eficàcia. L'any 1493 da VINCI va dibuixar l'esquema d'una calculadora mecànica, potser la primera de la història. Va veure que el mecanisme rutllava i no es va entretenir a construir-lo. Se sap que funcionava bé perquè els anys seixanta algú el va fabricar. Un segle més tard, el 1623, el matemàtic Wilhelm SCHICKARD escrivia a KEPLER que havia construït una màquina capaç d'operar: «rebotaràs d'alegria en veure com transporta les desenes o centenes que es porten, o com descompta en les substraccions», li deia. L'expressivitat de Schickard és mesurada si es pensa en l'avorriment i el risc de fer els càlculs a mà. Cap a 1950 les calculadores encara eren més de sobretaula que de butxaca. Aportaven com a novetat les funcions potència i arrel quadrada i la incorporació d'un motoret elèctric. L'empresa «Famosa» —Fábrica de Artículos Mecánicos para Oficina, SA— fabricava els seus models a Barcelona. Tenia la seu al carrer Roger, 65-67. L'any 1952 venia les unitats de la marca «Minerva» a partir de 3.500 pessetes. El diari on s'anunciaven

aquestes calculadores valia una pesseta i, per tant, podeu sospitar quin ha estat el canvi en els preus relatius. Compareu aquells preus amb el que tenen avui una calculadora ordinària i un diari.

Ara bé, l'estadística necessita recursos més potents que els d'una calculadora. Abans dels transistors (posem, abans de 1950) ordenar i sumar de pressa moltes dades era cosa de motors elèctrics i ressorts mecànics enginyosíssims. Per processar el cens de l'any 1880 l'administració nord-americana tenia contractades prop de 1.500 persones, i no era segur que acabarien la feina abans del cens següent, el de 1890. Per tal d'accelerar el recompte, l'inventor nord-americà d'origen alemany Herman HOLLERITH es va empescar un sistema àgil de llegir targetes perforades. La idea fou tan reeixida que HOLLERITH fundà el 1896 una empresa per comercialitzar-la, la *Tabulating Machine Company*, dita IBM des de 1924. Ara bé, el procediment de llegir targetes de HOLLERITH no era de cap manera l'únic possible, ni va ser el primer. Als Estats Units hi havia abans de HOLLERITH altres empreses en el negoci de comptar que resolien el problema amb dispositius un pèl distints, i després en van entrar d'altres. Eren competidores la *Burroughs Adding Machine Company* (després *Unisys Corporation*), la *NCR (National Cash Register)* i la *Powers Accounting Machine Company*. Aquesta darrera es va acabar dient Remington i va constituir amb IBM un veritable duopoli. A Anglaterra hi havia la *Powers-Samas*. Altres marques molt conegudes eren *Monroe*, *Comptometer* i *Millionaire*.

Fixeu-vos un moment, si us plau, en la màquina classificadora de la fotografia. La va adquirir l'any 1928 l'*Institut Municipal d'Estadística* de l'Ajuntament de Barcelona; van quedar tan cofats de la compra que la van retratar. A la part baixa, a la dreta, hi veureu un motoràs tremend, exagerat fins i tot per a una rentadora. La mida no és cap efecte òptic: en una altra fotografia aquesta mateixa andròmina és prop d'una taula i, si fa o no fa, són de la mateixa alçada. La classificadora de la fotografia va arribar juntament amb una màquina tabuladora i tres màquines perforadores comprades a la *Société Anonyme des Machines à Statistiques* (abreujat, SAMAS), de París.

En un altre *Confit* ja s'ha dit que l'any 1932 l'*Institut d'Investigacions Econòmiques* estava equipat amb dues calculadores elèctriques —una de suïssa, MADAS, acrònim de *Multiplication, Automatic Division, Addition and Subtraction*, i una altra d'alemanya, Brunsviga. També usava una sumadora Dalton. De fet, les contraportades del *Butlletí* que editava l'*Institut* sovint es llogaven per a la publicitat de l'empresa suïssa Rudy Meyer, amb botiga a la Ronda de Sant Pere, 25, que comercialitzava material d'oficina —calculadores, màquines d'escriure i altres mecanismes. S'hi anunciaven «màquines d'estadística i comptabilitat pel sistema de fitxes perforades». Eren màquines SAMAS —la de la fotografia— i Powers i també calculadores MADAS, les «de millor reputació». Anys més tard, Rudy Meyer anunciava a *La Vanguardia* la calculadora CURTA, naturalment la «más pequeña del mundo, que cabe en una mano». L'any 1955 l'empresa s'havia traslladat a la plaça Catalunya, 21, i venia l'UNIVAC 120, de la *Remington Rand, Inc.*, un «maravilloso ingenio» de targetes perforades.

Totes aquestes màquines es limitaven a executar capacitats específiques, no eren màquines de propòsit general: hi havia perforadores de targetes, classificadores, sumadores, tabuladores, etc. Una màquina distinta per a cada funció. La gamma SAMAS, per exemple, constava de tres elements. Hi havia una màquina perforadora, dotada d'un teclat que permetia foradar unes targetes de cartró flexible d'acord amb un codi de posicions prèviament establert. Una determinada combinació de forats en la targeta identificava un valor, una categoria, una característica, etc. Amb una mica de pràctica un operador podia perforar unes 300 targetes per hora. Va ser un gran avenç poder foradar la targeta tota de cop, així no calia repetir la feina si a mig foradar l'operador es trabucava amb el teclat. El segon element era la màquina classificadora —la de la fotografia— que agrupava les targetes a una velocitat que rondava les 18.000 fitxes per hora. Finalment, la màquina registradora efectuava el càlcul d'agregats —sumes, per exemple— i diversos subagregats i els imprimia en un paper. Processava unes 3.500 fitxes per hora.

Si ho entenc bé, sumar 3.500 dades per aquest procediment —una dada és una magnitud de

diverses xifres— costaria prop de tretze hores: $3.500/300$ hores perforant, $3.500/18.000$ hores classificant i una hora adicional sumant. És per agafar un atac de feridura, però... quan es trigaria a sumar-les manualment?

Per saber-ne més:

- SCHOTT, S. (1929). *Estadística*. Labor. El text fou traduït per Manuel SÁNCHEZ SARTO, que hi va inserir notes erudites. A la pàgina 75 n'hi ha una referida a calculadores mecàniques. És un text antic però senzill de trobar en moltes biblioteques. L'editorial Labor el va reeditar diverses vegades fins a l'any 1942, pel cap baix. Hi ha reimpressions de 1950! Fins i tot Ortega y Gasset es deixava fotografiar amb els manuals Labor a les mans.
- Al març del 2008 la Universitat Politècnica de Catalunya va muntar una exposició d'aquestes antigues màquines de calcular. Duia per títol *Retroinformàtica: del passat al futur*. Consulteu l'adreça <http://www.fib.upc.edu/retroinformatica> (data del vincle: agost del 2010). No us perdeu les fotografies. És pràcticament segur que en el soterrani del *Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya* deu haver-hi uns quants d'aquests estris, esperant que un afeccionat els tregui el rovell i els faci anar novament.

«Lecturas» d'estadística

Hi ha fets molt sentits, es diu a vegades, que s'acaben convertint en fredes estadístiques. Segons com, hi pot haver una polsada de cinisme, en això. «Un assassinat és una atrocitat, però un milió d'assassinats és una estadística», sentencià un espavilat. Ara bé, dir que l'estadística és freda té tan poc sentit com dir que les estrelles són fredes. Segur que n'hi ha, d'estrelles fredes, però les que tothom pot veure estan en combustió encara que siguin impertorbables.

Jo no sé si els estadístics estan en combustió, com les estrelles, però a diferència de les estrelles la vida corrent els pertorba, com a qualsevol altre. No és estrany, doncs, que es pugui xafardejar també sobre els estadístics. De material n'hi ha déu n'hi do, prou per fer les delícies de la premsa groga i també la del cor, si cal. Per il·lustrar això, i com que no es tracta de fer safareig desinformat, es pot recórrer a Carlos IBÁÑEZ e IBÁÑEZ DE ÍBERO. És un exemple tan ben documentat que hi té dedicada una tesi doctoral. En tot cas, anirà bé no usar un llenguatge bleda, com ara «Carlos Ibáñez, cofoi amb el seu marquesat», o bé «Descans a Niça del Marquès de Mulhacén i Cecilia Grandchamp». Són coses antigues, però demanen ser tractades amb alguna delicadesa.

Carlos Ibáñez va néixer a Barcelona el 14 d'abril de 1825. Va seguir la carrera militar amb el mateix èxit que va tenir en qualsevol altre propòsit. En això de la milícia la tradició familiar li venia de les dues bandes, en part perquè els progenitors eren cosins. El pare es deia Martín IBÁÑEZ y de PRADO. Era nascut a Tricio (La Rioja), i també era tinent coronel, matemàtic i advocat. La mare, Maria del Carmen IBÁÑEZ de ÍBERO y GONZÁLEZ del RIO, era de Maó i filla d'un defensor de Saragossa durant els setges de 1808.

Hi ha moltes raons, totes de pes, per celebrar el general Carlos Ibáñez e Ibáñez de Ibero. Va reeixir en desafiaments sensacionals, tant en geodèsia com en estadística. El reconeixement està ben establert, va ser immediat dins i fora del país. Fora d'Espanya, i entre d'altres distincions, va ser membre de l'*Acadèmia de Ciències de París* i el primer president de l'*Associació Geodèsica Internacional*. També va ser president del *Comitè Internacional de Peses i Mesures*, que al cap de vint anys de mort encara li recordava l'aniversari. L'any 1925 la Sorbona va celebrar el centenari del seu naixement. En morir —a Niça, el 28 de gener de 1891— va rebre del govern francès honors de Tinent General amb comandament en plaça.

Dins el país va ser el director de l'*Instituto Geográfico y Estadístico* espanyol durant dinou anys, des de la seva creació, el 1870. En geografia, l'*Instituto* va publicar un mapa topogràfic d'Espanya a escala 1:50.000. En estadística, va realitzar el cens de població de 1877, va estudiar el moviment de

la població entre 1860 i 1887, va redactar un *Nomenclator general de las ciudades, villas, lugares y aldeas* i també una *Reseña geográfica y estadística de España* (1888). Aquest *Instituto* era l'hereu directe de la *Comisión de Estadística General del Reino* (1856), el primer esforç seriós a Espanya per organitzar els serveis cartogràfics i estadístics. De fet, a Espanya la geografia i l'estadística han anat de bracet fins fa relativament poc temps: l'any 1931 encara es creava l'*Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística*. A Catalunya la barreja també es va produir en el *Consorci d'Informació i Documentació* els anys setanta i vuitanta.

Ibáñez de Íbero va fer tota la seva carrera fora de Catalunya, però al Principat s'hi trobava bé. Quan emmalaltia anava al balneari de la Puda, a prendre aigües sulfuroses, i parlava català sense dificultat —i francès, i anglès, i alemany. L'*Associació d'Excursions Catalana*, una segregació temporal del *Centre Excursionista de Catalunya*, el va nomenar soci d'honor el 21 de març de 1881. Al cap d'un mes Manuel ESCUDÉ BARTOLÍ va conferenciar sobre el tema «Derrers triums científics del geògraf català D. Càrles Ibáñez». En acabar va felicitar «á la associació per lo bon acert que havia tingut nomenant soci honorari de la meteixa al sabi català D. Càrles Ibáñez, universalment considerat com una eminencia científica de nostres temps». De fet, avui hi ha a Barcelona un carrer del Marquès de Mulhacén en record a Ibáñez de Íbero. És mig paral·lel a l'avinguda de Pedralbes.

El 22 de setembre de 1861 el Comandant d'Enginyers, Tinent Coronel d'Infanteria i Coronel graduat Carlos Ibáñez es va casar amb Juana BABOULÈNE THÉNIE a la parròquia de San Sebastián, de Madrid. La núvia, nascuda el 1832, era francesa. Això va complicar una mica els tràmits, ja enrevessats de mena. En aquella època les persones subjectes a jurisdicció militar havien de demanar una llicència reial per casar-se. En el Registre Civil consta el naixement, el 4 de desembre de 1872, d'una filla del matrimoni, de nom Elena. Va tardar onze anys en arribar i era la primera filla d'una mare de quaranta anys. Amb la categoria de Mariscal de Campo, i vidu de Juana Baboulène, Ibáñez es tornà a casar sis anys més tard, el 13 d'abril de 1878. Ho va fer amb Cecília GRAND-CHAMP i ROSSET, una senyora suïssa de trenta-dos anys. Del segon matrimoni va néixer un fill, Carlos, el 22 de febrer de 1882.

L'èxit social del general Ibáñez va arribar al zenit el 7 de febrer de 1889: la reina regent li atorgà el marquesat de Mulhacén, un títol hereditari concedit en atenció a les feines geodèsiques que va resoldre enfilat dalt d'aquella muntanya. En canvi, els dos anys que li quedaven de vida van ser més aviat conformats. A finals de 1889 va renunciar al seu lloc de director a l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, en no acceptar els canvis administratius, i sobretot pressupostaris, a què el govern sotmetia la institució. La fotografia que il·lustra aquest *Confit* mostra el general dret com un ciri, però la cara és absorta —irreparablement faltada d'il·lusió. Té un aire devastat i com de retirada. La família marxa a Niça i un any més tard, al gener de 1891, el general mor.

Fins aquí tot s'avé amb els bons costums. Hi va haver una mica d'embolic amb l'enterrament, però res més. La família no tenia recursos i el cadàver no es podia repatriar, en no estar embalsamat. Gràcies als bons oficis del coronel de cavalleria José NAVARRETE, el Govern espanyol va pagar els tres mil francs de l'enterrament. De fet, em penso que Ibáñez de Íbero encara és a Niça.

I l'estadística rosa, on és? Bé,... el primer senyal que les coses no anaven gaire catòliques va ser tres dies després de mort Ibáñez. En la premsa de la regió de Lot-et-Garonne va aparèixer una esquela anunciant la mort del general. Anava signada per la vídua, senyora d'Ibáñez... nascuda Baboulène! La primera dona no era morta, sinó viva. Ibáñez havia estat bígam! El descobriment va ser formidable, reforçat per la fascinació beata i l'arravatament emocional que despertien les glòries pàtries. Entre les persones coneixedores de l'assumpte va haver-hi un escàndol del dimoni, monumental. Hi havia hagut un delictes de bigàmia i un altre de falsedat documental en el segon matrimoni, tots dos comesos per un membre notabilíssim de l'exèrcit. El fet era irreparable, i algú a banda del general havia de ser responsable de tota aquella astúcia.

Juana no només era ben viva, sinó que també es bellugava de pressa: al cap de pocs dies es pre-

senta a Madrid, s'instal·la al carrer Hortaleza, 55, busca un representant i reclama a la reina regent el reconeixement de la viduitat i la pensió. Tres testimonis corroboren la seva personalitat i el fet, encara més desconcertant, que mai havia tingut cap filla del general. El 5 de juliol de 1892 el Ministeri de Guerra resol pagar una pensió a la senyora Baboulène, mentre segueixi vídua, per valor de 3.750 pessetes anuals. Alhora continua el cas per bigàmia en el segon matrimoni. L'expedient, però, no s'ha trobat mai enlloc, ni la sentència. On són? Perduts en un trasllat dels arxius judicials? Desapareguts durant la guerra? O potser robats, amagats o destruïts? Vés a saber.

Vist avui, les desavinences domèstiques del general les hauria resolt un expedient de divorci. La bigàmia no va ser simultània, a la manera asiàtica, sinó successiva. Però avui no és com ahir. Juana i Carlos van arreglar-se-les com van poder i al final en va resultar molta tabola i especulació. En quin moment va marxar Juana Baboulène a França? Què la va impulsar a fer-ho? Si Juana havia marxat sense donar explicacions, per què Ibáñez no la va buscar? Com és que va decidir tornar en només tres dies, després de vint anys de discreció? Tan disgustada estava Juana amb Ibáñez que no va voler reconèixer una filla? I, si no havia tingut cap filla del general, de qui ho era Elena Ibáñez? Potser de Cecília? Res és segur. Entre el primer matrimoni i el naixement d'Elena van passar onze anys. Vol dir que Juana no podia tenir fills i que el general no ho podia pas pair, això? O, també, vés a saber si el general i Cecília senzillament s'entenien i Elena va venir sense pensar-s'ho. Però tampoc es pot dir de Cecília que fos una amistançada qualsevol, vistes les complicacions que va salvar Ibáñez per al segon matrimoni. La boda havia estat pública, ben reconeguda per tothom i amb testimonis, i el general havia informat al Consell Suprem de Guerra, com calia. En tot cas, com és que no hi havia una declaració d'absència legal de Juana Baboulène? El general s'havia declarat vidu. Qui havia obviat el certificat de defunció, en la segona boda? O, qui el va falsificar i després el va distreure? I els testimonis del segon casament? Ja van fer un paper ben galdós, ja! Com a mínim n'hi havia un —Joaquim Barraquer i Rovira, de Sant Feliu de Guíxols— que coneixia el general des de feia molts anys. L'estiu de 1878 va ser el geodesta en cap al Mulhacén. En fi,... n'hi ha per pensar qualsevol cosa. Aquest és un mon petit i complex.

Però un cop les coses van costa avall es difícil aturar-les. És fatal. El procés per bigàmia va complicar molt la successió del marquesat de Mulhacén. El títol d'Ibáñez era transmissible als fills i successors legítims per ordre regular. Ja s'ha dit que Carlos Ibáñez e Ibáñez de Íbero va deixar dos fills: Elena IBÁÑEZ BABOULÈNE (1872-1932) i Carlos IBÁÑEZ GRANDCHAMP (1882-1966). Ara caldrà una mica d'atenció. Mort el general, Cecília va tornar a Suïssa amb els dos fills, on tenia l'aixopluc de la família. Elena es va casar amb Jacques Louis WILLEMIN i també van tenir dos fills: una altra Elena (1908-1962) i Carlos Luis (1918-1999?) WILLEMIN IBÁÑEZ, néts del primer marquès. Elena Willemin Ibáñez va maridar amb Albert DUPOND i van dur al món Albert Louis DUPOND WILLEMIN (1934-). Aquest Albert Louis és besnét del primer Carlos Ibáñez i, tots plegats, constitueixen la línia suïssa de la família.

Quant al fill petit del general, Carlos Ibáñez Grandchamp, va viure entre França i Espanya. Exercí d'escriptor i periodista, i va ser el darrer director del diari madrileny *El Figaro*. Eugeni XAMMAR hi va treballar un temps i en parla al capítol segon de les seves memòries. Diu que el diari va començar durant la guerra del catorze, finançat per «uns nous rics uruguaians anomenats Allende». Després el van vendre «a baix preu a dues companyies mineres de capital francès: la Peñarroya i la Real Asturiana». Va sortir fins al 1920, a temps de publicar els primers articles madrilenys de Josep PLA, recomanat a Xammar per Alexandre PLANA. Carlos Ibáñez va morir l'any 1966 a Madrid, sense fills. Va ser autor de *Carlos V y su política mediterránea* i *Episodios de la guerra de la independencia*. Projectà un túnel sota l'estret de Gibraltar que no va convèncer.

Doncs bé, com que després del traspàs del general ningú va demanar la transmissió del títol, el ministre de Gràcia i Justícia el va suprimir al cap de deu anys, el 5 d'abril de 1909. Al març de 1915 Carlos Ibáñez Grandchamp es va recordar de qui era i el va sol·licitar, però la pretensió no va tirar endavant. Si el segon matrimoni havia estat il·legal ell era un descendent il·legítim, sense dret al

títol de marquès. Carlos no va insistir, però lluny de rebregar-se es va fer dir sovint Marqués de Mulhacén. El diari ABC també li va donar aquest tractament l'any 1966, quan va anunciar la seva mort.

Després de la rehabilitació fallida de 1915 el títol va quedar en els llimbs nobiliaris fins als anys seixanta. Però de cop i volta li van sortir tres pretendents. El primer sol·licitant va ser José Antonio VACA DE OSMÁ y ESTEBAN DE LA REGUERA, que reclamà el marquesat l'abril de 1964. En saber la maniobra de Vaca de Osma també el reclamà el besnét, Albert Louis Dupont Willemin. Finalment, el tiet Carlos Willemin no es va tenir en menys i també va entrar en la gresca de les reclamacions.

Vaca de Osma era en aquell moment governador civil d'Àvila i cap provincial del moviment. Argumentava que Carlos Ibáñez e Ibáñez de Íbero era cosí quart del seu besavi. Va quedar descartat de seguida, un parentiu tan llunyà no li va servir prou. Per si de cas, va fer memòria de les seves heroïcitats a la guerra civil i d'allò de la «lealtad inquebrantable al régimen», però la sonsònia tampoc li va valer. La resta va ser un llarguíssim plet de trenta anys entre besnét i tiet, resolt en favor d'aquest darrer. El 25 de juny de 1993 es va reconèixer que Carlos Luis Guillemin Ibáñez reunia les condicions per ser marquès. La mort, però, li va impedir posseir el títol. Un cop desapareguts els obstacles, el Reial decret 1642/2000 va fer recaure el títol en el besnét, Albert Luis Dupont Willemin. Ell és l'actual marquès de Mulhacén, si ho he entès bé.

No trobeu ara que tot plegat serviria per muntar unes quantes pàgines rosa? Em ve al cap un altre *Cécile*, la de Benjamin CONSTANT. També era suïssa, em penso, i també hi va haver boda amb secrets pel mig. Però això va ser molt abans. Són Cecílies diferents.

Per saber-ne més:

- MARTINEZ UTESA, Mª Carmen (1995). *Ciencia y milicia en el siglo XIX en España: el General Ibáñez e Ibáñez de Íbero*. Instituto Geográfico nacional, monografía núm. 16. N'hi ha un exemplar a la Biblioteca de la Universitat de Lleida
- MURO, J. I.; NADAL, F.; URTEAGA, L. (1996). *Geografía, estadística y catastro en España. 1856-1870*. Ediciones del Serbal, col·lecció *La estrella polar*. El trobareu a la Biblioteca de Ciències Socials de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- REAL ACADEMIA DE CIENCIAS EXACTAS, FÍSICAS Y NATURALES (1991). *Conmemoración del centenario del General Ibáñez e Ibáñez de Íbero*. Madrid. Adreceu-vos també al Servei de Biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Índex de persones

AGUILÓ i FUSTER, Marià: 8
 ALAUCH, Carme: 81
 ALBA, duc d' (SILVA, Fernando): 74
 ALBA, José: 42
 ALCUDIA, duc d' (GODOY, Manuel): 74-75
 ALEMBERT, Jean d': 74
 ALFARO, José M.: 46
 ALGARRA i POSTIUS, Jaume: 45
 ALZINA i CAULÉS, Jaume: 45-46
 ARGEMÍ d'ABADAL, Lluís: 10,11
 ARGÜELLES ARGÜELLES, Manuel: 66
 ARIAS de SAAVEDRA, Inmaculada: 77
 ARIBAU i FARRIOLS, Bonaventura C.: 100
 ARNAIZ VELLANDO, Gonzalo: 49

BABOULÈNE THÉNIE, Juana: 107, 108
 BAILS, Benet: 12,74-77
 BALAGUER i CIRERA, Víctor: 99,101
 BALTASAR, rei: 96-97
 BARALT i TORRAS, Josep: 12
 BARBÉ i DURAN, Lluís: 10, 90-91
 BASÁÑEZ i VILLALUENGA, Josep M.: 58
 BASSA i PASQUAL, Jaume: 27
 BEAUMARCHAIS, Pierre A.: 76
 BÉDAT, Claude: 77
 BEETHOVEN, Ludwig van: 93-94
 BEL, Josep: 81
 BELTRAN i FLÓREZ, Lluç: 40,67
 BENOT RODRÍGUEZ, Eduardo: 22
 BERNÁCER TORMO, Germán: 67
 BESTEIRO FERNÁNDEZ, Julián: 67
 BLANCAFORT i de ROSSELLÓ, Manuel: 93
 BOFARULL i BROCÀ, Antoni: 98
 BOFARULL y SANS, Francesc: 18
 BONET i GUINÓ, Eduard: 57-58, 69-70
 BONET, Baldomer: 81
 BOWLEY, Arthur L.: 39
 BRAVO i ROY, Carme: 93
 BRAVO, Nino (FERRI LLOPIS, Luis): 17
 BRYANT, Sophie: 91
 BUFFON, comte de (LECLERC, Georges Louis): 76

CABALLÉ, Ramon: 81
 CABANA i VANCELLS, Francesc: 67
 CALBET i CAMARASA, Josep M.: 23
 CALVO SOTELO, José: 39, 66
 CALZADILLA y SÁYER, Carlos: 19
 CAMBÓ i BATLLE, Francesc: 93
 CAMINS i AZNAR, Jaume: 46
 CAMPALANS i PUIG, Rafael, de: 27
 CAMPOMANES, conde de (RODRÍGUEZ de CAMPOMANES, Pedro): 74
 CANALS i CABIRÓ, Isidre: 50
 CAPMANY i de MONTPALAU, Antoni: 62-63, 65, 98-99, 100-101
 CARAMUEL LOBKOWITZ, Juan: 11, 75
 CARDENAL i PUJALS, Carles: 28
 CARDONA i TORRADAS, Josep M.: 39-40
 CARNER i SUÑOL, Jaume: 27, 39, 70
 CARREÑO i MALLOFRÉ, Lluís: 30
 CARREÑO i PIERA, Lluís: 3, 30-35, 48-53, 55-58, 69
 CARRERO BLANCO, Luis: 51
 CASAMITJANA, Gaetà: 98
 CASCO i ROBLEDO, Josep: 32-33, 51, 57-58, 69
 CATALÀ y FLUIXÀ, Josep: 17
 CERDÀ, Tomàs: 12, 75
 CERROLAZA ASENJO, Alberto: 48-49
 CHESTERTON, Gilbert K.: 11
 CHÍAS i CARBÓ, Benet: 23, 79
 CIERVA y PEÑAFIEL, Juan de la: 19
 CLAVIJO y FAJARDO, José: 76
 CLEMENTE, Ramon: 81
 CLIMENT, bisbe (CLIMENT i AVINENT, Josep): 99
 CLUSA i ORIACH, Joaquim: 35, 53
 COLAU, Ramon: 96
 COMELLAS i COLLDEFORNS, Jaume: 95
 COMENGE FERRER, Luis: 16-21, 24
 COMENGE PICÓ, Juan B.: 17
 COMORERA i SOLER, Joan: 40-41
 COMPANYYS i JOVER, Lluís: 44, 68
 CONDORCET, marquès (CONDORCET, Nicolau de): 74
 CONSTANT de REBECQUE, Henry Benjamin: 109
 CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint: 23
 CORBELLÀ i DOMÈNECH, Teresa: 25
 COROMINES i VIGNEAUX, Joan: 62-64
 COROMINES i MONTANYA, Pere: 24, 38, 45
 CORRAL SAIZ, José L. del: 54
 CUADRADO ROURA, Juan R.: 34
 CUITO i CANALS, Ferran: 27
 CULLEL i NADAL, Josep M.: 56, 58

DA VINCI, Leonardo: 102
 DANIEL, profeta: 96-97
 DEBUSSY, Claude: 92
 DENCAUSSE, Jean: 93
 DENCAUSSE COMINAL, Josefina: 93
 DESPUJOL, Bernat: 19
 DIVISIA, François: 13
 DOMÈNECH i MASSONS, Josep M.: 29
 DUPOND, Albert: 108
 DUPOND WILLEMIN, Albert Louis: 108-109
 DURAN i BAS, Manuel: 93
 DURAN i FARELL, Pere: 70
 DURAN I VENTOSA, Lluís: 93

ECHEGARAY y EIZAGUIRRE, José de: 22
 EDGEWORTH, Francis Beaufort: 90
 EDGEWORTH, Francis Ysidro: 9, 13, 90-91
 EROLES i MAGALLIT, Tirs: 91
 EROLES i SANCHO, Anton: 90-91
 EROLES, baró d' (IBÁÑEZ-CUEVAS i de VALONGA, Joaquim d'): 90-91
 EROLES, Mariquita Dorotea: 90
 EROLES, Rosa Florentina: 90
 ESCUDÉ i BARTOLÍ, Manuel: 12, 19-20, 22-25, 78-79, 107
 ESCUDÉ i AIXELÀ, Manuel: 25
 ESPINÀS i MASSIP, Josep M.: 39, 43
 ESTAPÉ i RODRÍGUEZ, Fabià: 9, 70, 90
 ESTEVE i GUAU, Martí: 45

FABRA i POCH, Pompeu: 27
 FÁBREGAS i LLAURÓ, Joan P.: 41
 FAURÉ, Gabriel: 93
 FERNÁNDEZ BAÑOS, Olegario: 13, 26, 66-67
 FERNÁNDEZ DÍAZ, Ma. Carmen: 65
 FERRAN i CLÚA, Jaume: 17
 FERRAN VII de BORBÓ, rei: 90
 FERRER d'ALBAIDA, Elena: 17
 FERRER, Domènec: 81
 FIGUERAS i BASSOLS, Josep M.: 70
 FISHER, Ronald: 39, 90
 FITER i INGLÉS, Josep: 24
 FLEETWOOD, William: 11
 FLORES DE LEMUS, Antonio: 11, 24, 67, 85-86
 FLOS i BASSOLS, Antoni: 50
 FOLCHI i BONAFONTE, Joan J.: 57
 FONT i ALTABA, Manuel: 42
 FONTSERÉ i RIBA, Eduard: 24

FRANCO BAHAMONDE, Francisco: 31, 46
 FUENTE y OREGUI, Carlos de la: 49, 51

GALÍ i COLL, Alexandre: 80, 86
 GARCÍA, Dolors: 100
 GARRIGÓ i FERRANDO, Josep: 49-50
 GASCH i GRAU, Emili: 44
 GAZIEL (CALVET i PASCUAL, Agustí): 41, 45
 GIDE, André: 9
 GINER de SAN JULIAN, Salvador: 30
 GINI, Corrado: 39
 GIRALDEZ i PIDAL, Elena: 32
 GORINA i DURAN, Carles: 33, 48-50
 GOSSET, William S.: 91
 GRANADA i PICH, Agustí: 28, 80, 86
 GRANADOS i CAMPIÑA, Enric: 93
 GRANDCHAMP i ROSSET, Cecília: 106-108
 GRAS, Francesc: 22, 23
 GUAL I VILLALBÍ, Pere: 40

HALFFTER ESCRICHE, Ernesto: 94
 HARSZANY, Tibor: 94
 HICKS, sir John: 90
 HOLLAND, lord (VASALL FOX, Henry R.): 90
 HOLLERITH, Herman: 103
 HONEGGER, Arthur: 94
 HORTALÀ i ARAU, Joan: 13, 70
 HURTADO i MIRÓ, Amadeu: 27
 HUYGENS, Christiaan: 75

IBÁÑEZ BABOULÈNE, Elena: 107-108
 IBÁÑEZ de ÍBERO y GONZALEZ del RIO, Maria del C.: 106
 IBÁÑEZ e IBÁÑEZ de ÍBERO, Carlos: 22, 106, 108-109
 IBÁÑEZ GRANDCHAMP, Carlos: 108
 IBÁÑEZ y de PRADO, Martín: 106
 IGLESIAS ALVAREZ, Antonio: 95
 IRIARTE y NIEVES RAVELO, Tomás de: 74
 ISAÏES, profeta: 97

JAHVÈ: 97
 JIMENEZ ARENAS, Francisco: 40, 45
 JOHNSON, Dr. Samuel: 20
 JUAN y SANTACILIA, Jorge: 74

KEPLER, Johannes: 102
 KÖNIG, René: 30
 KÖNUS, Alexander Alexandrovich: 13

LABÈRNIA i ESTELLER, Pere: 63-64, 98
 LACASA NAVARRO, Luis: 94
 LAPORTE i SALAS, Josep: 58
 LARGO CABALLERO, Francisco: 67
 LARRAZ LÓPEZ, José: 66-67
 LASPEYRES, Étienne: 85
 LEADBETTER, Charles: 102
 LERROUX GARCÍA, Alejandro: 18, 41, 81
 LEXIS, Wilhelm: 13
 LLANSÀ, Josep: 81
 LLOBET i VALL-LLOSERÀ, Antoni: 98
 LLUCH i MARTIN, Ernest: 12, 100
 LLULL, Ramon: 12
 LONG, Marguerite: 93-95
 LOPE y AGUILAR, Tadeo: 76
 LÓPEZ i RODÓ, Laureà: 48

MACIÀ i LLUSSÀ, Francesc: 38, 86
 MALDÀ, baró de (d'AMAT i de CORTADA, Rafael): 12, 63, 75, 98-99, 101
 MARAGALL i MIRA, Pasqual: 33, 94
 MARIETTI, Jean: 94
 MARRACO RAMON, Manuel: 40
 MARSHALL, Alfred: 13, 91
 MARTÍN ACEÑA, Pablo: 67
 MARTIN, Alberto: 78
 MARTÍNEZ ECHEVARRÍA, Benito: 49
 MARTÍNEZ UTESA, Mª Carmen: 109
 MARTINÚ, Bohuslav: 94
 MARX, Karl: 13, 22
 MAS i CANTÍ, Joan: 31, 49, 69
 MASONES DE LIMA y SOTOMAYOR, Jaime: 74
 MAZZEI, Rachel: 27
 MESTRE VERGARA, Anna: 48
 MIHALOVICI, Marcel: 94
 MINA, general (ESPOZ y MINA, Francisco): 90
 MOISÈS, profeta: 97
 MOLIST i CARBÓ, Pilar: 23, 25
 MOMPOU i DENCAUSSE, Frederic: 92-95
 MONTOLIU i de TOGORES, Cebrià (de): 44
 MORENO, José: 75
 MOTHES, Jean Pierre Louis Raoul: 29
 MOZART, Wolfgang A.: 8, 93

MUNS i ALBUIXECH, Joaquim: 31
 MURO MORALES, José Ignacio: 109
 MÚSSOROSKY, Modest: 92, 94

NADAL i OLLÉ, Jordi: 70
 NADAL i PIQUÉ, Francesc: 23, 109
 NAVARRETE, José: 107
 NAVARRO i MUNS, Josep: 46
 NEL·LO i COLOM, Oriol: 35, 53
 NEPER, John: 102
 NIN i PULLÉS, Josep: 18
 NOVELLAS i ALAVAU, Onofre Jaume: 12
 NUÑEZ de las CUEVAS, Rodolfo: 56
 NURAT, Francisca (a. «la gallinaire»): 80

OLIVERES i PRATS, Jordi: 70
 ORBANEJA y ARAGÓN, José de: 28
 ORTEGA y GASSET, José: 33, 105

PADERN i SOLÀ, Josep: 46
 PAN GÓMEZ, Pedro: 67
 PANADÈS i BARBERÀ, Josep: 28
 PASCUAL i ESCÚTIA, Jordi: 13, 43, 47
 PASTOR ARRANZ, Júlia: 17, 21
 PEARSON, Karl: 90
 PELAYO ROS, Tomás: 48
 PELEGRÍ i NICOLAU, Joan: 40
 PERPINYÀ GRAU, Romà: 54
 PERUCHO i GUTIERREZ, Joan: 98-101
 PI i SUNYER, Carles: 27
 PICASSO, Pablo (RUIZ): 94
 PIERA i VALLBÉ, Carme: 30
 PLA i CASADEVALL, Josep: 8, 93, 108
 PLANA i SANTALÓ, Alexandre: 108
 POLIGNAC, princesa de: 93
 POTTER, Beatrice: 91
 POU i ORDINAS, Antoni J.: 13, 39
 PRENAFETA i GARRUSTA, Lluís: 69
 PRESES i FERRER, Llorenç: 12
 PRIETO TUERO, Indalecio: 40, 67
 PRIMO DE RIVERA y ORBANEJA, Miguel: 24, 66
 PUIG i ADAM, Pere: 12
 PUIG i CADAVALCH: 86
 PUJOL i SOLEY, Jordi: 42, 58, 69-70
 PUJOL, Francesc: 98
 PUJOL i NIEVA, Montserrat: 31

RADUÀ ORIOL, Enric: 20, 24
 RAHOLA i TRÈMOLS, Frederic: 24
 RANGEL i TARRES, Joan: 58
 RECASENS i MERCADÉ, Francesc: 66-67
 REVENTÓS i BORDOY, Manuel: 24
 RAVENTÓS i TORRAS, Francesc: 58
 RIETI, Vittorio: 94
 RIUS i TAULET, Francesc: 17, 99
 ROBERT de ROSTCHILD, baronessa de: 93
 ROCA i ROSSELL, Francesc: 27
 RODRÍGUEZ MÉNDEZ, Rafael: 17-18, 20-21
 RODRÍGUEZ OCAÑA, Esteban: 21
 ROMANONES, comte de (FIGUEROA, Álvaro de): 79
 ROS i HOMBRAVELLA, Jacint: 31
 ROUX, Emile: 18
 RUIZ i CASTELLÀ, Josep: 28
 RUIZ i PONSETI, Estanislau: 27

SABATER SICHES, Ernest: 101
 SANCHEZ SARTO, Manuel: 13, 105
 SANCHO GONZÁLEZ, Concepción: 32
 SANCHO i BARRAL, Rosa: 91
 SANLLEHY i ALRICH, Domènech: 19-20
 SARDÀ i DEXEUS, Joan: 40, 67, 70
 SATIE, Erik: 94
 SCHICKARD, Wilhelm: 102
 SCHOTT, Sigmund Albert: 105
 SCHUMPETER, Joseph Alois: 9-10
 SEDÓ i PERIS-MENCHETA, Alfred: 41
 SENILLOSA, Felip de: 12
 SERRA i RAMONEDA, Antoni: 70
 SERRANO y DOMÍNGUEZ, Francisco (general): 22
 SERRATOSA i PALET, Albert: 31, 33, 48-51
 SERT i LÓPEZ, Josep Ll.: 94
 SIGUAN i SOLER, Miquel: 28
 SKIDELSKY, Robert: 8
 SMITH, Adam: 62
 SNEYD, Charles: 90
 STIGLER, George: 91
 STOCKHAUSEN, Karlheinz: 92
 STUART MILL, John: 13
 SUÁREZ FIGUEROA, José: 67
 SUBIRÀS i BARRA, Francesc: 74-75
 SUREDA i CARRION, Josep Ll.: 70

TABERNER i PERADEJERDI, Josep: 46
 TALLADA i PAULÍ, Josep M. : 12, 24, 28, 38, 44, 85-86

TANSMAN, Alexandre: 94
 TAPIA, Luis de la: 17, 21
 TARRADELLAS i JOAN, Josep: 5, 32, 42, 57, 68-70
 TATJER i MIR, Mercè: 23
 TCHEREPNIN, Alexander: 94
 TECI FARES, Manuel: 96-97
 TERRADAS i ILLA, Esteve: 12-13
 TORRE AYLLON, Joana de la: 100
 TORRENS-IBERN, Joaquim: 3, 5, 26-29
 TORRES y ORIOL, Isidro: 100-101
 TRIADÚ i FONT, Joan: 66
 TRIAS i FARGAS, Ramon: 33-34, 52, 54, 58
 TURRÓ i DARDER, Ramon: 18
 TUTUSAUS i CABANAU, Carles: 46

URTEAGA GONZALEZ, Luis: 23, 109

VACA de OSMA y ESTEBAN de la REGUERA, José A.: 109
 VALLS, Pau: 98, 101
 VANDELLÓS i SOLÀ, Josep A.: 11-13, 38-45, 47, 69-70
 VEGARA i CARRIÓ, Josep M.: 26, 50
 VELARDE FUERTES, Juan: 27, 45
 VENTALLÓ i VERGÉS, Joaquim: 27, 45
 VENTOSA i CALVELL, Joan: 66-67, 93
 VIDAL i GUARDIOLA, Miquel: 24, 38, 67, 86
 VILANOVA, Arnau de: 12
 VILLERMOZ, Emile: 93
 VIÑAZA, comte de (MUÑOZ y MANZANO, Cipriano): 5, 62-63

WAIS SANMARTIN, Julio: 66-67
 WILLEMIN IBÁÑEZ, Carlos L.: 108-109
 WILLEMIN IBÁÑEZ, Elena: 108
 WILLEMIN, Jacques L.: 108

XAMMAR i PUIGIVENTÓS, Eugeni: 44, 108
 XENAKIS, Iannis: 92

